

ZESZYTY CYRYLO- METODIAŃSKIE

5/2016

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Humanistyczny
Instytut Filologii Słowiańskiej
Zakład Językoznawstwa Słowiańskiego

Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 5/2016

KOMITET REDAKCYJNY

Petar Sotirov – redaktor naczelny, Kamen Rikev – redaktor prowadzący, Piotr Złotkowski

RADA NAUKOWA

Klara Agyagasi (Debreczyn), Dejan Ajdačić (Kijów-Łódź), Feliks Czyżewski (Lublin),
Klimentina Ivanova (Sofia), Panayot Karagyzov (Sofia), Georgi Minczew (Łódź),
Edward Możejko (Alberta, Kanada), Grażyna Szwat-Gyłybowa (Warszawa),
Mariana Tsibranska-Kostova (Sofia), Mihail Videnov (Sofia), Maria Zhigalova (Brześć)

RECENZENCI NUMERU 5/2016

Dejan Ajdačić (Kijów-Łódź), Ivo Bratanov (Ruse), Feliks Czyżewski (Lublin), Dilyana Dencheva (Sofia),
Lyubov Frolyak (Lublin), Kamen Garenov (Płowdiw), Iliana Genew-Puhalewa (Katowice),
Todor Hristov (Sofia), Nayda Ivanova (Sofia), Panayot Karagyzov (Sofia), Siergiej Kowalov (Lublin),
Yadviha Kozłowska-Doda (Lublin), Grzegorz Ławnikowicz (Lublin), Edyta Manasterska-Wiącek (Lublin),
Kalin Mihaylov (Sofia), Georgi Minczew (Łódź), Nikolay Nenov (Ruse), Marek Olejnik (Lublin),
Ivan Petrov (Łódź), Dimka Savova (Sofia), Sava Sivriev (Szumen), Adam Siwiec (Lublin),
Nadezhda Stalyanova (Sofia), Swietłana Szaszkowa (Lublin), Piotr Tańkowski (Warszawa),
Nikola Topuzov (Toruń), Mariana Tsibranska-Kostova (Sofia), Irmina Wawrzyczek (Lublin)

REDAKCJA NUMERU

Kamen Rikev, Petar Sotirov, Piotr Steinbrich, Piotr Złotkowski

PROJEKT OKŁADKI I SKŁAD KOMPUTEROWY

Elitsa Rikeva

ADRES REDAKCJI ZESZYTÓW CYRYLO-METODIAŃSKICH

Zakład Językoznawstwa Słowiańskiego IFS / Wydział Humanistyczny / UMCS w Lublinie
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, pok. 428 (nowa Humanistyka), 20-031 Lublin
tel. +48 81 537 26 52

e-mail: petar.sotirov@poczta.umcs.lublin.pl, rikev@umcs.pl

Wersja pierwotna tomu: elektroniczna
www.journals.umcs.pl/zch

WYDAWCA

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ul. Idziego Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin
Budynek Biblioteki Głównej UMCS, III p.
tel.: +48 81 537 53 04
e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.lublin.pl

e-ISSN: 2449-8297

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Mariana Tsibranska-Kostova	6
АБАГАРЪТ НА ФИЛИП СТАНИСЛАВОВ: ОТ АРТЕФАКТА КЪМ ЕЗИКОВИЯ РЕСУРС	
Dorota Głuszek	24
ВАРИАНТНОСТЬ ОКОНЧАНИЙ ЗАИМСТВОВАННЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПУБЛИЦИСТИКЕ ДОПЕТРОВСКОЙ ЭПОХИ	
Marta Abuzarowa	35
ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ОНОМАСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	
Elena Kanevska-Nikolova	45
ЕЗИКОВИ НАГЛАСИ КЪМ ТЕРМИНОЛОГИЯТА, СВЪРЗАНА СЪС ЗДРАВЕТО	
Inna Szwed	53
ЭСХАТОЛОГИЯ В НАРОДНОБИБЛЕЙСКОЙ ТРАДИЦИИ БЕЛОРУСОВ (ПО СОВРЕМЕННЫМ ЗАПИСЯМ)	
Maria Zhigalova	67
ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИЧНОСТИ	
Kamen Rikev	79
ПРОЗРЕНИЯТА В ДАЛЧЕВИЯ КАМЪК. ИНТЕРПРЕТАТИВНИ ПРОБЛЕМИ НА ПОЕТИЧЕСКИЯ ТЕКСТ В МУЛТИКУЛТУРНА СРЕДА	
Petar Sotirov	89
ЗА БЪЛГАРО-ПОЛСКАТА АСИМЕТРИЯ В ОБЛАСТТА НА АРХАИЧНАТА ЛЕКСИКА	

Dimka Savova	104
ГЛАГОЛИ С ФОРМАНТА <i>СИ</i> В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	
Lilia Ivanova	120
ЗА СЕМАНТИКАТА НА НАРЕЧИЕТО <i>DAWNO</i> В ПОЛСКИЯ ЕЗИК И СЪОТВЕТСТВИЯТА МУ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	
Tina Jugović	132
PRI SOSEDIH ZA MIZO: BREZEKVIVALENTNA LEKSIKA IN NJENE LEKSIKOGRAFSKE REŠITVE V SLOVENSKO-HRVAŠKEM IN SLOVENSKO-SRBSKEM SLOVARJU	
Robert Bońkowski	145
SERBSKIE KOLOKWIALIZMY CZASOWNIKOWE Z PREFIKSEM NA-	
Emil Chról	152
АНАЛИЗ ОШИБОК УЧАЩИХСЯ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА НОСИТЕЛЕЙ УКРАИНСКО-РУССКОГО БИЛИНГВИЗМА	
 POLESIE – RODOPY	
Dwie archaiczne słowiańskie wyspy językowe i kulturowe	
Feliks Czyżewski, Petar Sotirov, Agnieszka Dudek-Szumigaj	161
MIĘDZYNARODOWY PROJEKT BADAWCZY <i>DWIE ARCHAICZNE SŁOWIAŃSKIE WYSPY JĘZYKOWE I KULTUROWE: POLESIE I RODOPY</i>	
Marcin Kojder	164
NAZWISKA MOTYWOWANE IMIONAMI CHRZEŚCIJAŃSKIMI W INSKRYPCJACH NAGROBNYCH NA CMENTARZU W CHEŁMIE	
Elena Kanevska-Nikolova	180
СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИЯТ ПЛАСТ В ОЙКОНИМИ ОТ ЮЖНИТЕ РОДОПИ (КСАНТИЙСКО, ГЮМЮРДЖИНСКО, СОФЛИЙСКО И ДИМОТИШКО)	

Rusalena Pendzheкова-Hristeva	187
ДОКУМЕНТАЛНИТЕ СВИДЕТЕЛСТВА В СМОЛЯНСКИЯ АРХИВ – СКРИЖАЛИ НА ПАМЕТТА ЗА РОДОПИТЕ	

Larisa Lavreenko	196
РЕМЁСЛА И ПРОМЫСЛЫ ЖИТЕЛЕЙ БЕЛОРУССКОГО ЗАПАДНОГО ПОЛЕСЬЯ В 20–30-е ГОДЫ XX В.	

**RECENZJE, PRZEGLĄDY, SPRAWOZDANIA /
REVIEWS, NOTICES, REPORTS**

Iliana Genew-Puhalewa	204
НОВ ПОГЛЕД ВЪРХУ МЕЖДУСЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИКОВИ КОНТАКТИ	

Petar Sotirov	207
ОРИГИНАЛНО И НАВРЕМЕННО ЛЕКСИКОГРАФСКО ИЗДАНИЕ	

Elena Daradanova	209
ТРИНАДЕСЕТИ МЕЖДУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧНИ ЧЕТЕНИЯ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ И МНОГОЕЗИЧИЕ (21–23 АПРИЛ 2016, СОФИЯ)	

Kamen Rikev	213
СТРЪМНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПЪТЕКИ КЪМ МОДЕРНОСТТА	

Mateusz Jastrzębski	216
IN MEMORIAM PROFESOR MICHAŁ ŁESIÓW (3.05.1928 – 15.07.2016)	

NOTY O AUTORACH / NOTES ON THE AUTHORS	219
---	-----

АБАГАРЪТ НА ФИЛИП СТАНИСЛАВОВ: ОТ АРТЕФАКТА КЪМ ЕЗИКОВИЯ РЕСУРС

MARIANA TSIBRANSKA-KOSTOVA

Bułgarska Akademia Nauk

*Посвещава се на 365-та годишнина
от отпечатването на Абагара*

FILIP STANISLAVOV'S ABAGAR: FROM THE ARTEFACT TO LANGUAGE RESOURCES. Filip Stanislavov's *Abagar* was and remains the object of various research studies in the fields of history, philology, book printing, Catholic propaganda, etc. The last 5 years have contributed to the overall studying record of this *first printed book with elements of modern Bulgarian*. How to promote a new rendition of the text, how to celebrate the anniversary of *Abagar*'s publication, how to present the existing phototypic editions, translations, digitalised version, as well as the long lasting scholarly tradition on *Abagar*? The article aims to offer a preliminary answer to the more general question on how the old written sources could and should become language resources.

Keywords: *Abagar*, Filip Stanislavov, literature of Bulgarian Catholics, historical lexicology and lexicography.

Абагарът на Филип Станиславов като културен факт

Две ключови метафори – *поглед отвъд границите* и *преодоляване на границите* – са особено подходящи за всяко културно явление, различно от потока на общоприетото, конвенционалното и традиционното. Развитието на модерните лингвокултурологични направления и информационните технологии в хуманитаристиката направиха актуално проучването на най-разнообразни прояви на етно-конфесионалната специфика и маргиналността. В обсега на новата научна парадигма вече повече от четвърт век присъства литературата / книжнината на българите католици, възникнала като резултат от Контрареформацията, Тридентския събор (1545–1563) и последвалия целенасочен стремеж на римокатолическата църква да разшири своето влияние по света и в частност на Балканите [Документи 1993; Димитрова 2008: 744–752; Абаджиева 2014, 2015; Walczak-Mikołajczakowa 2004]. Така религиозният гео-политически фактор става основната причина в българските земи

под османска власт да възникне книжнина, различна от традиционната православна, която влиза в сложни взаимоотношения със самата българската писмена култура от същата епоха. Книжнината на българите католици е нехомогенна по характер и обхваща както оригинални, така и преводни произведения от различен жанр, създавани в продължение на няколко века от началото на XVII до XIX в. и на различни езици. Поради това само определена част от нея може да се използва за българската езикова история. Именно в този пласт попада паметникът емблема *Абагар* на никополския католически епископ Филип Станиславов (нататък АФС), отпечатан в Рим през 1651 г. Той ознаменува книжовни процеси, характерни повече за началния етап на прозелитизъм и приобщаване на българите павликяни към католицизма, преодолявайки границите в различни типове опозиции: между една етноконфесионална общност и българския народ; между православие и католицизъм, ерес и християнство; между белезите на общобългарското и проявите на другост и различие в езика. В същото време АФС се вписва в така наречения *златен век* на католическата дейност в българските земи от XVII в. [Георгиев 2010: 42].

Научните изследвания върху АФС следват многообразието от теми, което самото произведение провокира. Те са в непрекъснат процес на обновяване и развитие. Обособяват се следните примерни направления: **1.** Археографски данни и съвременни форми на възпроизвеждане; **2.** АФС и старата печатна книжнина, доколкото отпечатването му с вариант на кирилицата го нарежда сред славянските кирилски палеотипи от XVI–XVII в. и му спечелва най-популярното до момента определение *първата печатна българска книга с езикови елементи на жива, говорима българска реч*. Формулирано от М. Петровски още през втората половина на XIX в. [Петровский 1877], то е коригирано в съвременен вариант: *Абагар е всъщност и първото печатно издание с новобългарски езикови елементи, и първият печатен български амулет*. [Минчева – Георгиев 2011: 28]; **3.** АФС между каноничното и апокрифното [Апокрифно християнство 1999: 26–27]; **4.** Скрытите символични и езотерични послания на АФС; **5.** АФС като история на католическото влияние; **6.** Езикът на АФС.

Без да си поставям за цел да ги представя изчерпателно, ще приведа отделни факти и изводи от най-актуалните постижения в проучването на произведението.

Според последните археографски данни днес са известни 18 екземпляра от АФС с местонахождение в 9 европейски страни, от които само два – в Болонската и в Университетската библиотека на гр. Упсала, Швеция – са съхранени във формата на свитък [Ambrosiani 2015; Минчева 2015: 80]. Известно е, че физическото тяло на АФС представлява текстов набор в четири колони върху всеки един от петте листа с размери 44,5 x 33,5 см., колкото е обемът му. В последователност текстът от всяка

колона може да се изреже на ленти и навие на руло, за да изпълни основното си апотропейно предназначение – да се носи като амулет *наместо силни мощи*. Подобна практика са имали българите павликяни от свищовско и никополско. Самата оригинална форма вече предполага интерес към възпроизвеждането на артефакта и днес трудът на Станиславов се радва на 4 фототипни издания [Абагар 1979, 2001, 2006, 2011a], като юбилейното по повод 360-та годишнина е рулон. През 2011 г. АФС е дигитализиран в интернет [Абагар 2011b]. Още в христоматията на М. Ангелов и М. Генев от 1922 г. се поместват паралелни частични издания и преводи [Ангелов – Генев 1922], а пълен новобългарски превод предлага К. Кабакчиев [Абагар 2006].

Що се отнася до скритите символични послания в текста, в последните няколко години бяха направени интересни открития и лансирани провокиращи хипотези. Така Б. Минчева предложи една логична система за дешифриране на числата и криптограмите в *Абагара*. Според нея инициалите с най-голям размер образуват акростих, който съдържа типичния за българското езиково съзнание концепт *късмет* [Минчева 2012; Минчева 2015: 182–187]. Само от 2011 г. досега нови моменти и културноисторически приноси се съдържат не само в споменатите изследвания на Б. Минчева, но и в тези на Л. Илиева, с което напълно основателно вече може да се говори за *семиотика* на *Абагара*. Една симптоматична замяна с безспорен концептуален и символичен смисъл е заложена в първата текстова единица от АФС, а именно кратката извадка от шест реда от тропара за Въздвижението на честния Кръст Господен. В нея вместо традиционния термин *въздвижение* епископ Станиславов употребява съчетанието *свѣтъмѣ карштѣнѣ*. Акцентирането върху тази очевидно целенасочена замяна на самия епископ, забелязана за пръв път от Л. Илиева [Илиева 2011: 178–180], е един от най-приносните семиотични прочити на АФС в последните десетилетия, защото утвърждава прозелитичния характер на творбата. Инициацията във вярата започва с кръщението, то се практикува и при конверсията на еретици, а чрез него и адресатът – павликянската общност, наследила богомилския възглед да се отрича традиционното кръщение с вода, – е приобщен към новото духовно начало и приемането на католицизма.

След откриването през 1924 г. на единствения у нас екземпляр от АФС в Софийската народна библиотека (архивна единица Рц. 651.1) В. Пундев предлага първото и ненадминатото в много отношения цялостното езиково изследване на *Абагара* като *паметник на българския език от XVII век* [Пундев 1924]. Най-голям интерес сред изследователите от миналото и съвременността предизвикват правописно-фонетичните особености, особено обособяването на сърбизми и българизми [Пенев 1930: 297–301], доколкото те са най-яръкият, разпознаваем белег на текста и неизбежно

се разглеждат във връзка с шрифта. Под една или друга форма редица автори говорят за влиянието на сърбохърватския език върху АФС. Този аспект е допълнен от Н. Иванова с изчерпателни наблюдения за хърватското (илирийското) правописно-фонетично и морфологично влияние [Иванова 1989, 1997a, 1997b, 1998, 1999a, 1999b]. Езиковедските изследвания са едно от най-активните направления в проучването на АФС и в техния обсег езикът на Станиславовото произведение е подложен на съпоставки и сравнения с езика на чипровските документи от XVII в. [Селищев 1929]; с творчеството на Петър Богдан Бакшев и Кръстьо Пейкич [Иванова 1998]; с езика на новобългарските дамаскини [Райков 1979: 29]; с латински, хърватски, среднобългарски православни текстове [Йеркова 1978; Райков 1966; Илиева 2010; 2011: 178–200; Минчева 2015: 163]; с езика на други южнославянски абагари [Grickat 1985]. Най-съвременните приноси в българската езиковедска наука след В. Пундев и Б. Райков принадлежат на Н. Иванова и Л. Илиева, с което се утвърждава *уникалната езикова стратегия на Станиславов, съчетаваща в динамика и контраст елементи от всички южнославянски езици* [Иванова 1999a: 124].

Смесеният характер на езика в АФС продължава да е предизвикателство пред изследователите, въпреки че на настоящия етап на проучване активните компоненти на тази езикова смесица са достатъчно ясно обособени. Творческата инвенция на изследователите обаче добавя нови щрихи. Така според Л. Илиева текстът на никополския епископ съдържа словообразователни полонизми при прилагателните (тип *патрннархѡвнѣх, прѡрѡкѡвнѣх, евангѣлнствѡвнѣх* — Илиева 2011: 200–202). Полските влияния върху *Абагара* са напълно възможни не само поради пътуванията на епископа в полските земи в търсене на католически свещеници за новопокръстените му пасоми и на съмишленици за антиосманската кауза на Балканите [Нешев 1987: 73], но и защото според последни данни името Станиславов би могло да е духовно кръщелно име, вдъхновено от краковския епископ и мъченик св. Станислав. Този въпрос разглежда Б. Минчева в своята дисертация върху южнославянските абагари. Тя казва следното за начина на изписване на фамилното име на никополския епископ: *Надредни знаци в молитвеника се срещат само на 4 места, но едно от тях е любопитно изключение, защото това е фамилното име на автора – Станіславѡф. Ударението пада върху буквата „и“, както се изговаря в полски език.* [Минчева 2015: 98].

Езикът на АФС е нещо повече от аспект в проучванията, той би могъл да е възможен код за разгадаване на богатата културноисторическа същност на произведението и участието му в типовете опозиции, които досегашните изследвания върху паметника са наложили. Първият тип опозиция е терминологична. Тя е свързана с употребата на двойствените термини *католическа* и *павликянска* книжнина, респективно

с въпроса как те са прилагани по отношение на АФС. При втория термин езиков маркер за разграничаването от общобългарската литературна традиция е етноконфесионалният признак. Терминът *павликянски* обаче от съвременна гледна точка има само исторически характер. Той се използва в документите на Конгрегацията, за да обозначи тази част от българския етнос, към която в самото начало на XVII в. е насочена католическата пропаганда. Запазили старинните си вярвания на еретици дуалисти, които в условията на османска власт на Балканите са примесени с битови суеверия поради ниско социално и образователно ниво, именно тези българи са подходящата мишена, защото не само имат специфични вярвания, но и са изолирани от православните си сънародници и гръцкото духовенство като схизматици. Много преди Л. Милетич да озаглави основополагащото си изследване *Нашите павликяни* [Милетич 1903], този израз използва епископът на Велика България Станиславов *nostri Paulinisti* [Документи 1993: 42]. Изразът съчетава едновременно представата за свое и чуждо, т.е. павликяните са българи, но различни от останалите.

Документите на Конгрегацията описват със средствата на няколко европейски езика – латински, италиански и хърватски – важни данни за това население, употребявайки едновременно *Catholici Bulgariae* и *Pauliani*, дори *Scismatici quali sono ostinatissimi e difficilissimi a ridursi all'abedienza della Santa Romana Chiesa* [Документи 1993: 27]. Очаквано, писмените текстове създават собствено географско пространство, съответстващо на териториалните граници на заселване и миграции на павликяните в българските земи под османска власт. До старите павликяни около Пловдив се нареждат географски точки в Северна България, около Дунав, Никопол, Ловеч, Свищов, които се разклоняват в лъчи към Влашко и Тракия, следвайки основните оси на миграция. Прибавянето на определението *павликянски* към селищните имена е добре документиран начин на назоваване, чрез който не само самите павликяни, но също така османската власт и православните поставят езикови маркери за другостта (срв. образуването на Горно и Долно Павликени от имената на бившите села Калугерица и Бъсцево – Йовков 1991: 84). Известно е, че възникването на компактни селища с павликянско население, поддържането на родовото чувство и чувството за принадлежност към общността стават основни фактори за тяхното оцеляване. С преодоляването на първоначалния прозелитизъм обаче тези хора престават да търсят опора в термина *павликяни*, който смятат за пейоративен, и се идентифицират само като католици.

В АФС адресатът на творбата не е назован, но той се подразбира от състава и предназначението на общо 25-те текста в състава на сборника амулет. АФС съдържа канонични, неканонични и апокрифни текстове, по произхода и природата на някои

от които досега няма единно и категорично мнение. Най-общо може да се каже, че на петте листа са разположени 25 текстови единици, някои от които придружени от рубрикатори, пояснителни микротекстове и други прилежащи елементи (подробен опис и номерация още у Попруженко 1905 и Пенев 1930: 285–296, актуализиран у Илиева 2011: 178–189 и Минчева 2015: 163–182). От тях три са апокрифи с апотропеен характер – *Имената на Господ* (нататък ИГ), *Имената на Богородица* (нататък ИБ) и извадката от наратива епистолия на едеския цар Авгар до Иисус Христос (нататък Е), като към последния текст е добавено оригиналното поучение на Филип Станиславов (нататък ОП); оригинален негов текст е и послесловът (колофонът – нататък П) на изданието; съдържат се още 20 текста, в чието оглавление жанровата им природа е определена като молитва (нататък М и пореден номер). Поради това в по-старите изследвания АФС е наречен просто *молитвениче*. Общоприето е мнението, че този състав е бил предназначен да въведе в лоното на вярата павликяните от района на Трънчовица, свищовско, и прилежащите павликянски села, които се намират близо до родното място на самия Станиславов с. Ореше (Ореш).

Данни за дейността си епископът дава в своята кореспонденция и в пътеписа за Северна България [Станиславов – Парчевич 2012]. Той съчетава българския си произход с високата образованост на католически мисионер и отличното познаване на павликянската общност, от която произлиза и на която е духовен пастир. Но в текста на АФС думата павликянин не присъства. В своето оригинално поучение духовният учител и наставник Станиславов се обръща към своите братя и сестри. Той използва термините *карстени*, *никарстени*, за да противопостави двата пътя пред вярващия християнин – към спасението чрез кръщение или към осъждането и духовната гибел. В една от молитвите пък говори за *нововънрени нашн*, т.е. за приелите новата вяра, за които се произнася специален благослов. Тези общорелигиозни термини доказват неоспоримия прозелитичен аспект на АФС, който иначе се защитава предимно от екстралингвистични данни. В същото време езиков маркер за развитото народностно чувство на Станиславов е етнонимът *български*, употребен два пъти: в съчетанието *балгарске земли* в молитвата над болен и немощен човек като елемент от именуването на св. първомъченик Стефан, застъпник на българската земя: *Стефане първи Маценнице, н Балгарске Земли Застъпнице н Бранителнѣ*; в съчетанието *свѣшнениѣ Народа Балгарскениѣ* в послеслова, в който се среща и името България. Известно е как се назовава Филип Станиславов в края на произведението – *Филип Станиславовъ въ велике Българне Бнскѣ*. Самият факт, че етнонимите се прилагат към толкова значими елементи на културната идентичност, като народ и земя (територия), е белег за развитото българско самосъзнание на автора. С подобни факти искам да подчертая възможността,

а донякъде и необходимостта АФС да се проучва чрез профилирани езикови бази данни, съответстващи на съвременните методи за извличане на информация.

Абагарът на Филип Станиславов като езиков ресурс

И така, един от въпросите, които логично следват от краткия обзор, е какво ново може да се каже или направи с текста на толкова емблематично произведение за католицизма в българските земи и за целия предвъзрожденски, преднационален период на българската книжовна и културна традиция. Възможен подход към него е непрекъснатото му възпроизвеждане в нови подходящи формати, които да превръщат познатия артефакт в ресурс – дигиталните репродукции, електронния наборен текст, речника. В съвременното разбиране понятието *езиков ресурс* има максимално широк обхват и може да се отнесе към всеки тип бази данни в електронен формат, които са резултат от или подлежат на специализирана текстообработка чрез софтуерни програми. В областта на палеославистиката активно се работи върху текстовите корпуси и индексите на отделен паметник или на сбор от текстове и паметници. Най-значимото постижение в тази област в България е осъществено от голям екип учени от различни институции под ръководството на проф. А-М. Тотоманова и водещата роля на *СУ Св. Климент Охридски*. Проектът е със свободен достъп на сайта www.cyrillomethodiana с отделните си профили *текстов корпус* и *исторически речник*, както с unicode шрифтовете на стара кирилица и глаголица и надеждната, непрекъснато развиваща се програма за търсене в корпуса и попълване на лингвистичната информация [Тотоманова 2015]. Без да е изчерпала приложението си, ръчната анотация все повече отстъпва място на новия тип електронна обработка, а всеки изследовател търси начини да приобщи текста, върху който работи, към съществуващи корпуси, бази данни, по-ефективни оперативни средства. Неизбежно възникват въпроси от общ характер. По отношение на АФС те биха звучали така: има ли той място в текстовия корпус за бъдещ исторически речник на българския език; притежава ли представителност за езика на XVII в., при положение че многократно са обсъждани чуждоезичните влияния върху него? Отговорите и на двата въпроса са положителни. В следващите редове ще се опитам да докажа това чрез представяне на типове данни от АФС, извлечени въз основа на текстов набор и приложението на индексална програма¹.

¹ Изразявам своята специална благодарност на доц. Иван Христов от Богословския факултет на *СУ Св. Климент Охридски* за помощта при текстообработката и приложението на неговата софтуерна програма.

Най-напред следва да се кажат няколко думи за правописно-фонетичния алгоритъм в АФС, тъй като той поставя предизвикателства при нормализацията на заглавната дума за бъдещ словник и речник. От една страна, АФС лесно се приобщава към кирилските текстове, тъй като печатната кирилица е отличителна негова черта в сравнение с католическите сборници от XVIII в., изписани на новобългарски език с латиница. Досегашната практика при възпроизвеждането на текста на АФС е различна и той се предава както със стара, така и със съвременна кирилица. Оригиналният шрифт на АФС е създаден въз основа на така наречената босненска кирилица и е предназначен да се използва сред населението на Балканите, за които кирилицата е традиционна графична система. Той е опростен в сравнение със старобългарската кирилица. Наборът от графични знаци и правилата за тяхната употреба са специфични и се различават от потока на православната кирилска книжнина. Тъй като темата е добре разработена, ето накратко неговия алгоритъм: липсват знаковете от старобългарската кирилица за ерове, носовки, етимологична ятова гласна и ери; при звуковете, които се изписват с варианти, се срещат следните закономерности: ѿ е основен знак за звук о, а ѡ се среща общо 6 пъти несистемно (тѣвоиѡх, моли, мѣвоиѡго, ѡрѣшѣм, тѣвоиѣ, народи, съответно в ОП и М 8, 9, 15, 16, 20); за звук у се използва само ѹ и нито веднѣж ѡу; за звук и само и и нито веднѣж варианти ї, і; липсва буква ч, която навсякъде се заменя от ц (тип вѣцни, цѣстниѡмѣ); отразяват се начални и интервокални вмѣквания на ѣ (тип Ѥвласть, Праѣвда, които и днес се срещат в северния павликянски говор); текстът не познава знаци за йотувани гласни, при което ю=иѣ, ѡ= ѡа, ѣ = иѣ; налице са йекави рефлексии на ятовата гласна; буква г в консонантни комбинации означава мекост, особено в група гн, и представлява фонетично-правописно влияние от страна на италиански и хърватски върху Станиславов (сравни в *Ritual Rimski* на Б. Кашич *od zemgliae* 'от земята' или *gnegowi* 'негови'); б и в се смесват; сонантите се предават с вокал пред плавния звук, от типа палт в м. палт; в езика на АФС присъстват широко консонантните асимилации и дисимилации (тип апѡстѡлѡф, аркангѣли, вѣхѣнна, вѡлнаф, дѣхѡфна, дѣхѡмник, книшници, мѡгѣстагѡ, пѣла и др.). Специфичният набор от графеми и вътрешните правила за тяхната употреба в АФС досега са разглеждани предимно в рамките на противопоставянията: между книжовното и разговорното; книжовното и диалектното, за да се докаже има ли доминираща диалектна система и може ли да се говори за идиолект на съставителя; българското и влиянието на други, различни езикови системи, основно така нареченото с общия термин западно влияние върху АФС, идващо основно от хърватски, италиански и отчасти латински. При работа върху словник и речник въпросите придобиват *по-техническо* естество. Например индексалната програма извлича общо 58 форми с начална

буква *ѡ*, без да се брои преобладаващият вариант на предлога *във* като *ѡ* на фона на по-малобройните случаи на варианта *ва*. Някои от тях трябва да преминат на буква *в* при нормализация, тъй като АФС отразява лабиализацията на *в* в началото на дума до *у* от типа на *ѡреме*, *ѡрат*, *ѡласи*, *ѡласт*. Тези исторически примери от АФС съвпадат с особености на павликянското наречие от северен тип на българска и на румънска територия в днешно време и отбелязани случаи на специфично за тези говори поведение на съгласната *в*, а именно: *в* се преглася в *у* в началото на думата и в средисловие пред гласни и сонорни съгласни [Неделчев 1994: 85–86; Младенов 1993: 327–329; в съвременни конфесионални термини на населението в Белене *уладикъ*, ‘владика’, *Уликден* ‘Великден’, *учирнъ* ‘вечерня’ – Врайкова-Генова 2003: 31]. В същото време друг тип примери за поведението на съгласната *в* доказват наличието на подобна на съвременната протеза пред следващ консонант *в* или *ѡ* (тип *ѡвлада*, *ѡвладнка*).

Следващ пример за необходимостта от концепция при нормализация са употребите на името *Исоуѡсъ*, което в АФС се среща два пъти в два различни произносителни варианта *Исоуѡсъ*, *Иѡсоуѡсъ* и 11 пъти с типичната за цялата католическа книжнина хърватска форма *Исоуѡкарѡтъ*, при това както самостоятелно, така и в молитвени формули с най-честото приложение *господинъ (Исоуѡкарѡтъ)*. Очевидно е, че първите две форми могат да се разработят в субординацията между основна речникова статия и препратка, но вторият тип примери, при това преобладаващите по честота, имат не просто езиков, но и културологичен, таксономичен характер за вътрешната езикова природа на АФС. Този случай не е единственият, при който възниква въпросът как да се представи една и съща лексема в съответствие със смесения характер на АФС. По-слаба вариантност възниква при други основополагащи термини, които Станиславов оставя в техния исторически утвърден, традиционен облик за православната култура: *христиѡанъ* (ИБ, ОП), *христиѡанинъ*, *христиѡанка* (в молитвата *Отче наш*), *христиѡанскъ* (включително в съчетания *доуѡша христиѡанска М*), *Христѡсъ* (в тази форма общо 4 пъти в ИГ, Е и ОП; *Кристѡсъ* веднъж в пояснението към молитвата *Отче наш*; *Христъ* 8 пъти в Е, ОП, М, като влиза включително в устойчиви словосъчетания *въ имѡ Христа*, *Христа Бога*, *Христа ради*; веднъж *Кристъ*), *Христовъ* (Е, ОП, М, включително в съчетания *моуѡченикъ Христовъ*, *прививалище Христово*).

Подобни примери доказват не просто смесения характер на езика на АФС, но и няколко основни закономерности, формулирани по различен повод и в различни изследвания. Те действат едновременно и системно: 1. В езика на АФС е отразен историческият развой на българския език, език и на българите католици. Говоримият български език е градивната матрица, върху която се натрупват разнообразни влияния. 2. Влиянията от латински, италиански и хърватски навлизат посредством

вероизповедната принадлежност и престижната езикова норма на така наречения *южнославянски илирийски книжовен модел* в неговите разновидности [Иванова 1989: 306]. По това време това е езикът на католическите мисионери на Балканите. Той е своеобразен *lingua franca* въз основа на няколко хърватски диалекта с писмена употреба сред приелото католицизма население в рамките на Османската империя.

3. В АФС се намесват интерференции от високите образци на православната писмена традиция – старобългарската и гръцката. Така АФС се явява един от най-значимите представители на книжнината на българите католици в нейната битност на *езиков конгломерат*, съхранил паметта за историческото минало, за бита, психологията, материалната и духовната култура на част от българския етнос.

Следователно при лексикална и лексикографска обработка на АФС неизбежно се налага нормализация, както правописно-фонетична, така и граматическа, за да може текстът да се интегрира сред други източници. Ако обаче нормализацията следва принципите на Старобългарския речник и възходящи към него други лексикографски трудове, връщането към по-старата езикова норма води до възникването на нови проблеми доколкото е целесъобразно липсващи думи или словоформи в старобългарски да се архаизират с парадигматични граматически особености, при положение че езикът на Станиславов и на целия XVII в. вече е в напреднала аналитична фаза и развива нови системни признаци от лексико-семантичен характер. Важен факт е, че турцизмите и османизмите не са присъщи на АФС. В него е налице само еднократно употребената дума *ҳарамии* в ОП (от арабски през турски *harami* ‘хора извън закона, разбойници, обирджии’).

Развитието на католическата книжнина от АФС към павликянските сборници от XVIII в. се характеризира с тенденцията към задълбочаване на народноразговорното начало, а това закономерно води до повишена употреба на турцизми (османизми). По този начин представителите на католическата книжнина се доближават до новобългарските дамаскини от същия период и се включват в обхвата на понятието КЕНО (книжовен език на народна основа – Абаджиева 2014: 68–78). Освен въпроса дали да се възстановяват падежни облици при новобългарски форми, питания поставя и начинът на представяне на заглавната дума при глаголите, т.е. инфинитив или първо лице на сегашно време. Разговорният глагол *отървам*, *да отърва* в текста на АФС присъства с формите *ѡдѣрѡви*, *ѡдѣрѡвал* (ѡси). Те са заместители, разговорни синоними на традиционните за молитвените текстове глаголи *спасти*, *спасати*, *избавити*, *избавляти*. Извличат се от осмия молитвен текст, който, макар и превод от латински, показва нахлуването на живия език в молитвата и *независимия характер на версията у Станиславов* [Илиева 2011: 186]. За подобни словоупотреби е по-подходяща

съвременната основна форма на глагола. При други енокоренни гнезда лексеми спазването на приетите в Старобългарския речник нормализация и принципи на заглавната дума биха разкрили деривационните промени, словообразователното и стилистичното обогатяване на лексиката в съзвучие с развитието и динамиката на езиковите норми на границата между старо и ново. Точно на тази межда стои АФС и книжнината от същия преходен период. Например корен *проклѣт-* би следвало да се представи с 6 речникови статии и общо 7 словоформи, а забележителното е, че всички те се извличат от ОП и обслужват целите на проповедта, на мощната словесна битка срещу суеверията и отклонението от пътя към Бога. Проповедническите акценти налагат концентрация на определени изразни средства, сред които и разглежданата група. Речниковите статии биха изглеждали така, като в скоби се привежда оригиналната словоформа с нейната честотност:

Проклинати, проклинаяѣ, проклинаяѣши (несв.) – проклинам, изричам проклетия срещу някого, осъждам, порицавам (*прѣклѣнѣнѣ*, 1).

Проклѣти, проклѣнѣ, проклѣнѣши (св.) – проклинам, изричам проклетия срещу някого, осъждам, отричам (*прѣклѣнѣте*, 1).

Проклѣтица, -ѣ (ж.) – проклетница, която заслужава проклетие, жена с лош характер и осъдително поведение (*прѣклѣтице*, 1).

Проклѣтъ (прич.-прил.) – проклет, който заслужава проклетие, осъждане, отрицание (*прѣклѣти*, 2).

Проклѣтъство, -ѣ (ср.) – проклетия, качество на проклет човек, лошотия, зло-вредност (*прѣклѣтѣство*, 1).

Проклѣтъць, -ѣ (м.) – проклетник, който заслужава проклетие, човек с лош характер и осъдително поведение (*прѣклѣци*, 1).

Следващите суббази данни, на които искам да обърна внимание, засягат изцяло лексикалните особености на АФС. В словообразователен аспект типичен тип лексеми за цялата християнска традиция са композитите. Паметникът предлага общо 33 лексеми: *архангѣлъ*, *архирей*, *благовонѣнъ* (*ѣвѣлъко* *благовонѣно* образно към Богородица в ИБ), *благодѣхѣнѣнъ*, *благонирѣнъ*, *благонирѣмѣница* (образно към Богородица в ИБ), *благословити* (с регистрирани смесени форми между българската и хърватската норма *благѣсловитѣ*, *благѣсливанѣ*), *богоносѣць* (постоянен епитет към св. Игнатий Богоносец), *Богородица*, *всѣдѣнѣшѣнъ* (*всѣдаши* в молитвата *Отче наш*, епитет към хляба, калка от лат. *quotidianus*), *всѣмогѣщѣ* (догматически епитет към Църквата или Бог, представен с обличията *свѣгамѣшѣтна*, *свѣгамѣшѣтагѣ*), *златоустѣ* (постоянен епитет към св. Йоан Златоуст), *дѣлѣговѣчѣнъ*, *дѣловѣчно*, *дѣловичѣнъ*, *евангѣлистѣ*, *евангѣлистовѣ*, *животворѣщѣ*, *крѣвоточѣнъ*, *милосрѣдѣнѣ*, *милосрѣдѣнъ*, *мироносѣць* (определение

към Господ в М 24), нововѣрѣнѣ, новораслѣ, ортодоксѣ, пантократорѣ, параклитѣ, прѣворожденѣ, твърдоглавѣ, чадолубѣно, чоудотворѣнѣ, чоудотворѣно, єдинорожденѣ. Налага се заключението, че в системата на композитите действат универсални тенденции на християнската книжнина, но в същото време текстът не изобилства с такива формации поради онароднения език. Практически всички словоформи от тази група са богословски термини, наследени от цялостната християнска традиция, а в някои словоупотреби се появява смесването на нормите на православната и католическата, старата българска и хърватската книжнина.

Гърцизмите композити се подчиняват на същите тенденции, на които и останалата лексика с гръцки произход. Поначало единичните гърцизми в АФС намират различно обяснение според типа текст. Например *пантократор*, *параклит* се извличат от ИГ и съответстват на именната парадигма образи в оригиналния гръцки текст, която в славянската кирилска традиция остава непроменена. Диференцирането на гръцките думи в тематични полета показва, че очаквано най-многобройни са примерите в раздела религиозна и богослужебна лексика и терминология. По-малко са разговорните, сред които думи като *даскалѣ*, *харизвам*, *да харижа*. Изграждането на терминологичен апарат, свързан с християнството и обслужването на култа, е типично за цялата средновековна книжнина [Тотоманова 2015: 5]. Едно възможно обяснение за присъствието им в АФС е универсалният им християнски характер, въпреки паралелните латински и гръцки лексеми за едно и също понятие, например *пантокрѣтор–omnipotens* 'вседържител', *парѣклѣтос–consolator* 'утешител, защитник'. Влияние оказва и произходът на отделните текстове. Затова дистрибуцията на богослужебните термини с гръцки произход е различна. Докато в ИГ е запазен непреведеният богослужебен термин *пантократорѣ*, в молитвен текст като епитет той е заменен от *всємогѣщѣ*, в М 6 *свєгамѣштнє* *вм. omnipotens* по образца на католическата литургия (ка *свєтѣнѣ Матєрє Цєрквє вѣртѣдѣкскє свєгамѣштнє Катѣлицѣнскє, Япѣстѣлскє*) и в М 24 (*Гѣспѣдѣ свєгамѣштнє*).

Един от интересните лексикографски аспекти на АФС е използването на думи с преносно значение в двата начални текста – символично-алегоричните имена на Господ и на Богородица. Сред Богородичните имена са застъпени *измирна*, *кивѣтѣ*, *кринѣ*, *трапєза*, *ѣнмианѣ* и много други. Някои са засвидетелствани с единични употреби само в този контекст, следователно липсва прякото номинативно значение. Например разпространената в народния език дума *трапєза* има конкретно битово значение, но в АФС е единствено символ на сакралното олтарно пространство, място за принасянето на евхаристийната жертва и оттук – една от алегиите за Богородица и за Господ (*трапєза сѣвєта, сѣвєтана трапєза, трапєзє гнє*). АФС безспорно се отличава

с катехитичен характер, тъй като внушава дълбокото християнско съдържание на думи термини в литургиката, които с прякото си значение никога не са излизали от употреба от народния език, но в терминологичното и алегоричното си значение съдържат духовна субстанция, способна да приобщи новопокръстените. Така езиковите единици подпомагат въвеждането във вярата чрез един изпитан дидактически похват – непознатото се свежда до познатото, неразбираемостта се обяснява.

В други случаи при лексикографиране извличането на информация изисква под една заглавна дума да се обособят две или повече значения, а понякога да се помисли и за възможна омонимия. Типичен пример е самото название *Абагар*. Според най-разпространеното мнение то възниква въз основа на епоним. Топархът на Едеса Абгар (9–46 г. от н.е.) – в южнославянската книжнина преобладаващо *Авгар*, на гр. *Ἀβυάρως, Αὐγάρως*, лат. *Abgarus*, у Станиславов както като лично име *Ябагар Цар*, така и като название на самото книжно тяло *савѣрнѣ ѡвѣн Ябагар* – получава чудодейно избавление за неясното си, но тежко заболяване чрез Божието слово и дотсега с неръководения образ на Божия син. Историята става толкова популярна, че поставя началото на наративен апокрифен комплекс от три текста, познати на различни езици и в няколко редакции, които получават названието *Авгаров цикъл*, *Авгарова епистолия*. Всички те разработват темата за чудото на изцелението чрез вярата. Една примерна обработка би изглеждала така: *Ябагаръ, -а*. 1. ЛИ. *Ябагаръ царъ*. Цар Авгар, топарх на Едеса (4 употреби само в Е); 2. *Абагар*; название на книга, която съдържа частично или цялостно *Авгаровия апокрифен цикъл*; общо название за апотропеен текст, текстов амулет (2 употреби в П). Ключовото название оставя дълбоки следи на диалектно равнище и днес в говора на католиците от Северна България *абгър* се пресемантизира до *малка икона за носене на гърдите в знак на принадлежност към дружината на Дева Мария* [Врайкова-Генова 2003: 13]. Старият ритуал на павликяните да носят на шия или през рамо свитъка амулет се трансформира в съвсем различна култова практика, но самата номинативна традиция остава устойчива.

Колокацията също намира място в АФС, разкривайки интересни съчетания на народноразговорното начало и на книжовната норма в един християнски текст. Ще приведа само избрани примери от този тип лексикално богатство. *Коситра* в израза *сливам коситра* ‘лея олово’, през гр. *κασσίτερος* от лат. *cassiterum* ‘олово, калай’, се среща еднократно само в съчетание. Самата лексема бележи разпространение в същата епоха в литургически указания от православни книги, запазена е в днешни диалекти, сравни *коситръкнѣ, коситръкно* влюдо ‘калаен, оловен’ в Оряховско, Троян, Самоковско; в Етрополе *косѣтра* ‘късчета сребро в старо шлакно’. В ОП тя е употребена в словосъчетание със значение на магическа практика да се лее олово с лечебен и превантивен

ефект срещу зли сили, страх и болести. В своя оригинален послеслов Станиславов употребява субстантивираното прилагателно Богданъскъ в израза § Бѡгданскѡ във връзка с датирането, поставянето в исторически контекст на печатния труд. То носи ценна историческа информация: ва Ѹреме Цара нашеѣа Нѡбрахѡна, а § влашкѡ цастѡнтѡга Матѡе Бѡхѡнѡѡдѡ н § Бѡгданскѡ благѡмирѡнѡга Лѡпѡла нарицѡнамаѡгѡ Васѡилѡе Бѡхѡнѡѡда. Данните отдавна са се превърнали в обект на дискусия сред историците в опитите да се синхронизират с годината 1651, но на тях може да се погледне и от езикова гледна точка. В съвременния превод този пасаж е неточно преведен и води до една немислима контаминация: *във времето на нашия цар Ибрахим, а у Влашко честития Матие Богдански – благомирния Лупул, наричан Василие Воевода* [Абагар 2006: 72]. Възщност става въпрос за Молдова, Молдовското княжество, известно като *Богданската земя* през XV–XVIII в. в българския фолклор. През 1651 г., когато се отпечатва АФС, действащ молдовски владетел наистина е воеводата Василие Лупу.

Много богати сведения могат да се извлекат от специализирани тематични речникови групи. Самостоятелни групи се оформят не само в лексиката от високите книжовен пласт на богослужебната и конфесионалната сфера, но и в неподозирани на пръв поглед семантични полета. Такова поле е групата лексеми за анатомичните органи на човека, концентрирани в последната молитва *Молитва за кетешѡнѡга ѡд свѡх ѡда немѡшѡтаѡгѡ мѡлѡи се Пѡпѡи сиѡѡе*. Всяка инициация във вярата се основава на ясни и разбираеми послания и си служи с първичен набор от текстове, необходими за култа. В АФС такива са молитвата *Отче наш*, *Аве Мария*, молитвите, предназначени да обезпечат ежедневното съществуване на християните чрез кръщението, тайнството на брака, лекуването на безплодие, физически и душевни страдания, ритуалите около смъртта, т.е. целия жизнен цикъл. В християнската духовна парадигма текстовете имат многопластова роля, а Божието слово лекува не само физическото, но и душевното страдание, възвръщайки нарушената хармония между болния и света, човека и Бога. Такова е и дълбокото послание на епископ Станиславов към неговото паство. Затова в спомената молитва е налице изключително висок процент лексика от тази група с общо 49 названия: вѡдро, вѡкѡ, вѡрѡвъ, властѡ (космѡ), гарбина, глава, грѡло, грѡдѡ, дланѡ, жѡла, колѡно, костѡ, кръстѡ, лакѡтъ, лице, лѡстъ, лѡтъшѡца, мозѡгѡ, нѡво, нѡга (крак), нѡздѡи, нѡкѡтъ (ноѡфт), нѡстѡ, очѡи, папак, плѡтъ, проѡходѡ, прѡстѡ, пѡта, рѡѡро, рѡжа, слѡзѡна, сѡрдѡѡце, стѡѡгно, тѡѡмѡ, тѡѡло, ѡѡдѡ, ѡѡста, ѡѡши, ѡѡдѡ, чѡло, чланѡ, шиѡа (вратѡ), жѡтѡба, ѡѡзѡкъ. Някои названия са хипероними от типа на ѡѡдѡ ‘орган, част’, чланѡ ‘член, орган’; други са употребени като контактни синоними от типа на двойките *нога-крак*, *власи-коси*, *врат-шия*, при това придружени от маркери за синонимен характер на лексикалните единици, какъвто е съюзът или и неговият хърватски облик *алити*, *илити*;

трети тип лексеми свидетелстват за налагане на разговорен облик на старинна дума и за възникване на деривация от същия корен (гарбина вм. гръбъ; папак вм. пѣпъ; гарло вм. грътанъ).

Накрая, само за илюстрация на лексикалното богатство на АФС, ще приведа и рядката форма *наѡхилеле* от оригиналното поучение на епископа към духовните наставници. Той предупреждава какво ги очаква при неспазване на пастирските им задължения: *Тѡ гѡрѣ вамн, каѡа вѣ рѣцѣт Христѡс, Наѡхилеле вамн Пастирѣ, заштѡ Ѣтаѡѡ мѣѡнѣ нѣ наѣцнстѣ, амн запѣстнстѣ*. Още В. Пундев я извежда по образца на *iaoh* от *Ritual Rimski* на Бартол Кашич в комбинация с народноразговорното *леле* [Пундев 1924: 331], следователно става въпрос за две отделни междуметия. Те би следвало да се разработят самостоятелно. Към тях се добавя книжовното *горю*, известно още на старобългарския евангелски текст, и по този начин дори в сравнително по-бедната по обясними причини група на междуметията може да се наблюдават разнопосочните влияния върху паметника и неговото своеобразие. Примерите от отделни тематични и лексико-семантични групи биха могли многократно да се увеличат.

В заключение следва да се повторят някои основни изводи, които вече повече от век и половина научна традиция върху АФС не намаляват своята валидност, а се потвърждават от нови и все повече доказателства от различни изследователски полета според целите и стратегиите на интерпретиращите. Един от тях е, че личността на неговия създател е ключова за този труд. Епископ Станиславов се проявява не просто като съставител и компилатор, но и като автор на оригинални текстове и редактор на други, които преработва по своя собствена концепция. В светлината на съвременните проучвания дори може да се говори за съзнателно конструирана композиционна схема на АФС, в която всеки текст, гравюрен или дори само технически елемент на паметника е организиран в смислово единство [Минчева 2015]. Оправдано е да се говори и за идиолект на никополския епископ [Илиева 2011: 179], тъй като някои лексикални замени са плод на неговия целенасочен избор. На второ място, наложената в научните изследвания представа за *Абагара* като за смесица от явления в типичната двуплановост не трябва да се схваща единствено като опозиция между католическото и православното, народното и книжовното, българското и чуждото, а като многоплановост, съчетаване и преливане на едни елементи в други. Именно тези особености правят от АФС едно истинско християнско произведение, предназначено да утвърждава силата на християнството в условия на иноверско господство, извисяват труда на никополския епископ до равнището на книжовните православни образци от епохата и го вписват в българската книжнина от XVII в. Пътищата на неговото по-нататъшно проучване биха могли да са както изработването на словник

и речник, така и създаването на интертекстови релации с други текстове в общи корпуси (например между различни преписи на някои молитви от АФС, на Авгаровия цикъл и другите апокрифи с апотропейна функция; Станиславовата проповед подлежи на сравнение с новобългарски проповеди на изявени православни дамаскинали и автори на сборници; АФС може да се сравнява с другите южнославянски абагари) или в субкорпуси (например би могъл да се обособи такъв за книжнината на българите католици, написана на български език).

Каквито и да са следващите стъпки, развитието в научните търсения върху *Абагара* е доказателство за значимостта му в българската културна история и за бъдещето на самата творба.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Абагар 1979:** *Абагар на Филип Станиславов. Рим, 1651.* Представен от Б. Райков. Фототипно издание. София, 1979.
- Абагар 2001:** *Абагар на Филип Станиславов. Рим 1651.* Отг. ред. и предг. Ив. Радев; прев. К. Кабакчиев. Фототипно издание. Велико Търново, 2001.
- Абагар 2006:** *Абагар на Филип Станиславов. Рим, 1651.* Отг. ред. и предговор И. Радев. Прев. К. Кабакчиев. Второ фототипно издание. Велико Търново, 2006.
- Абагар 2011a:** Станиславов, Филип. 1608/10–1674. *Абагар 1651.* Фототипно издание. София, 2011.
- Абагар 2011b:** Станиславов, Филип. *Абагар.* [Рим], 1651 г., <<http://193.200.14.178/DWWWebClient/IntegrationSearch.aspx?DWSubSession=7370&v=1>> (достъп: 29.09.2016).
- Абаджиева 2014:** Абаджиева, М. Книжовен език на народна основа ли е павликянската книжнина от втората половина на XVIII век? – *Palaeobulgarica*, тг 4, 2014 (XXXVIII), 68–78.
- Абаджиева 2015:** Абаджиева, М. За определението павликянска книжнина в българската литературна история. В: *Сборник доклади и материали от заключителната конференция по проекта „Информатика, граматика, лексикография“.* Ред. А-М. Тотоманова. София, 2015, 211–217.
- Ангелов – Генов 1922:** Ангелов, Б.; Генов, М. *Стара българска литература в примери, преводи и библиография.* IX–XVIII в. София, 1922.
- Апокрифно християнство 1999:** *Апокрифно християнство. Апокрифна и гадателна книжнина на Балканите.* Каталог на изложба. Съст. Б. Христова, Н. Вутова, Е. Узунова. София, 1999.
- Врайкова-Генова 2003:** Врайкова-Генова, Е. *Белене. Говор на павликяните католици.* Плевен, 2003.
- Георгиев 2010:** Георгиев, Л. *Българите католици в Трансилвания и Банат XVIII – първата половина на XIX в.* София, 2010.

- Димитрова 2008:** Димитрова, М. Книжнината на българите католици. В: *История на българската средновековна литература*. Ред. А. Милтенова и др. София, 2008, 744–752.
- Документи 1993:** Документи за католическата дейност през XVII в. София, 1993.
- Иванова 1989:** Иванова, Н. Ролята на южнославянския илирийски език и българо-хърватските книжовно-езикови контакти през XVII в. В: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 4. Сравнително и съпоставително езикознание*. София, 1989, 305–313.
- Иванова 1997a:** Иванова, Н. Смесените книжовноезикови типове и барокът. Българската разновидност на южнославянския илирийски език през XVII–XVIII в. (I) – *Съпоставително езикознание*, кн. 3, 1997 (XXII), 100–129.
- Иванова 1997b:** Иванова, Н. Смесените книжовноезикови типове и барокът. Българската разновидност на южнославянския илирийски език през XVII–XVIII в. (II) – *Съпоставително езикознание*, кн. 4, 1997 (XXII), 53–84.
- Иванова 1998:** Иванова, Н. Контактни синоними в съчиненията на Петър Богдан Бакшич, Филип Станиславов и Кръстьо Пейкич. – *Старобългаристика*, кн. 4, 1998 (XXII), 101–110.
- Иванова 1999a:** Иванова, Н. *Абагар* (1651) на Филип Станиславов в южнославянски контекст. – *Старобългарска литература*, кн. 31, 1999, 120–126.
- Иванова 1999b:** Иванова, Н. Сърби и българи между средновековието и новото време – езикови измерения на историческото съзнание. – *Съпоставително езикознание*, кн. 2–3, 1999 (XXIV), 72–80.
- Илиева 2010:** Илиева, Л. *Абагар* на Филип Станиславов од велике булгарие бискуп (1651г.): културен и книжовноезиков проект на образован християнин. В: *Юбилеен сборник на Филологическия факултет. Т.2. In honorem professoris Johannis Kotchev. По повод 75-годишнина на проф. д-р Иван Кочев*. Благоевград, 2010, 155–171.
- Илиева 2011:** Илиева, Л. *Българският език в предисторията на компаративната лингвистика и в езиковия свят на ранния европейски модернизъм*. Благоевград, 2011.
- Йеркова 1978:** Йеркова, Я. Латински извори за Станиславовия *Абагар*. – *Литературна история*, кн. 2, 1978, 60–68.
- Йовков 1991:** Йовков, М. *Павликяни и павликянски селища в българските земи XV–XVIII в.* София, 1991.
- Милетич 1903:** Милетич, Л. Нашите павликяни. В: *Сборник за народни умотворения, наука и култура*. Т. 19. София, 1903.
- Минчева – Георгиев 2011:** Минчева, Б.; Георгиев, Л. *Магическият танц на печатното слово. The magical dance of the printed word*. [предг.]. В: Станиславов, Филип 1608/10–1674. *Абагар* 1651. Фототипно издание. София, 2011 (= Библиотекар, кн. 2, 2011, 24–30).
- Минчева 2012:** Минчева, Б. Двойствената същност на *Абагар* – *шифърът* на Филип Станиславов. В: *Beati Possidentes*. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Боряна Христова. Ред. А. Тотоманова. София, 2012, 105–115.
- Минчева 2015:** Минчева, Б. *Амuletните свитъци тип Абагар в печатната традиция на южните славяни XVI–XVIII в.* Дисертация за присъждане на образователната и научната степен доктор. СУ Св. Климент Охридски. Философски факултет. Катедра библиотекознание, научна информация и културна политика. София, 2015.
- Младенов 1993:** Младенов, М. *Българските говори в Румъния*, София, 1993.

- Неделчев 1994:** Неделчев, Н. *Диалект на българите католици (северен павликянски говор)*. Велико Търново, 1994.
- Нешев 1987:** Нешев, Г. *На своя народ български*. София, 1987.
- Пенев 1930:** Пенев, Б. *История на новата българска литература. Т. 1. Началото на Българското възраждане*. София, 1930.
- Петровский 1877:** Петровский, М. Абагар (первый печатный памятникъ ново-болгарской литературы). – *Славянский сборник*. II, отд. *Критика и библиография*, 1877, 1–12.
- Попруженко 1905:** Попруженко, М. Абагар. (Из истории возрождения болгарского народа). – *Известия ОРЯС*. Т. 10, кн. 4, 1905, 229–258.
- Пундев 1924:** Пундев, В. Сборникът Абагар от епископ Филип Станиславов. – *Годишник на Народната библиотека в Пловдив за 1924 г.* Пловдив, 1926, 289–337.
- Райков 1966:** Райков, Б. Към въпроса за мястото на Абагара в старата българска литература. – *Известия на Института за литература*, кн. 18–19, 1966, 279–286.
- Райков 1979:** Райков, Б. Предговор към Абагар на Филип Станиславов. Рим, 1651. Фототипно издание. София, 1979, 7–37.
- Селищев 1929:** Селищев, Аф. Абагар. – *Slavia*, VIII, кн. 2, 1929, 245–247.
- Станиславов – Парчевич 2012:** Станиславов, Ф.; Парчевич, П. *Описание на Северна България. Завещание*. Предг. Л. Илиева, прев. Я. Димитров. София, 2012.
- Старобългарски речник 1999, 2009:** *Старобългарски речник. Т. 1. А–Н*. София, 2009; *Старобългарски речник. Т. 2. О–У*. София, 2009.
- Тотоманова 2015:** Тотоманова, А-М. Проектът *Информатика, граматика, лексикография* и дигиталната обработка на средновековните славянски текстове. В: *Сборник доклади и материали от заключителната конференция по проекта „Информатика, граматика, лексикография“*. София, 2015, 5–16.
- Ambrosiani 2015:** Ambrosiani, P. Copies of Filip Stanislavov's *Abagar* (Rome, 1651). – *Scripta & e-Scripta*, кн. 14–15, 2015, 63–71.
- Grickat 1985:** Grickat, I. Jezička analiza južnoslovenskih abagara. – *Južnoslovenski filolog*, кн. XLI, 1985, 35–64.
- Ritual Rimski 1640:** *Ritual Rimski*. Istomaccen Slovinski po Bartolomeu Kassichiu. Roma, 1640, <<http://www.dikaz.zkzd.hr>> (достъп: 20.08.2016 г.).
- Walczak-Mikołajczakowa 2004:** Walczak-Mikołajczakowa, M. *Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii. Język utworów II połowy XVIII wieku*. Poznań, 2004.

ВАРИАНТНОСТЬ ОКОНЧАНИЙ ЗАИМСТВОВАННЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПУБЛИЦИСТИКЕ ДОПЕТРОВСКОЙ ЭПОХИ

DOROTA GŁUSZAK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

VARIATIONS IN NOMINAL SUFFIXES OF LOANWORDS PRESENT IN PRE-PETER RUSSIA JOURNALISM. The article examines the process of adapting loanwords into the Russian language. The source material was extracted from the first handwritten editions of Russian opinion journalism written from 1656 to 1670. The author describes the process of absorbing loanwords on the morphological level and demonstrates the existence of inflectional variants of loaned nouns.

Keywords: Linguistics, history of language, loanwords, opinion journalism of the 17th century.

Русский язык, как и все другие естественные языки, обладает динамическим характером, значит, постоянно развивается. Состав лексики меняется – некоторые слова, будучи устаревшими, выходят из употребления, другие, наоборот, входят в язык, пополняя его лексический состав. Над данным процессом все время ведется наблюдение исследователями-лингвистами [Филин 1981: 239].

Анализ лексики каждого естественного языка на любом этапе развития, то есть в любую историческую эпоху, показывает его разнообразие, его сложный состав, в том числе позволяет обнаружить и иностранную лексику, попавшую в новую языковую среду.

В настоящей статье мы сосредоточим наше внимание именно на данном явлении, то есть попытаемся проанализировать лексику, которая является новой на определенном этапе развития русского языка. Время, привлекающее наше внимание – это середина XVII века, так называемая допетровская эпоха.

Известно, что с начала XVIII века проводится ряд реформ, благодаря которым отмечается постоянный процесс европеизации России. Проходят изменения

на разных уровнях, в том числе языковом (реформа азбуки и правописания, значительное увеличение количества печатных книг, появление многих заимствований из западноевропейских языков) [Bartoszewicz 1979: 128–129]. И именно поэтому эпоха правления Петра I постоянно привлекает внимание лингвистов.

В связи с вышесказанным, необходимо заметить, что лексике времени, предшествующего петровским реформам, уделяется значительно меньше внимания, имеются некоторые *пустые* места в описании словарного состава середины XVII века. По этому поводу у нас возник интерес подробно исследовать язык публицистики данной эпохи с целью найти новое освещение некоторых вопросов, касающихся заимствованной лексики. В настоящей статье мы сосредоточимся на анализе вариантов флексий заимствованных имен существительных, что и позволит нам проследить сложный процесс адаптации на морфологическом уровне языка.

Тексты, известные в науке как *вести*, *куранты*, *вестовые письма*, являются, можно сказать, первыми попытками публицистического жанра в России. Самые ранние Куранты составлены в 1600 году. Вестовые письма в виде газет стали печататься при Петре I [Котков 1972: 4].

Языковой материал, являющийся предметом анализа, извлечен из последнего тома опубликованных Вестей-Курантов¹, то есть 1656–1670 гг. Данное издание, как и пять предыдущих, является составлением грамот, статей международных договоров, деловых документов, писем путешественников и других письменных текстов, переведенных на русский язык (только некоторые из них составлены сразу на русском), затем переписанных дьяками в Посольском приказе и подготовленных для чтения царю и его окружению. Авторы всех выпусков Вестей-Курантов провели масштабную работу при собирании, разработке и подготовке текстов к печатным изданиям. Благодаря их труду, возможен доступ к рукописным материалам XVII века, которые бережно хранятся в российских архивах.

В ходе диахронного анализа заимствований на первый план выдвигается постепенное освоение слова, которое из одной языковой системы попадает в другую. Данная адаптация проходит на уровне фонетики, морфологии, семантики, охватывает акцентуацию и орфографию. Некоторые исследователи делят лексику, которая не является исконно русской, на иностранные и заимствованные слова².

1 *Вести-Куранты 1656, 1660–1662, 1664–1670 гг.*, изд. подгот. Демьянов В.Г.; ред. Молдован А.М., Майер И., Москва 2009.

2 Русские термины *иностранные слова*, *заимствованные слова*; *заимствования* по *Лингвистическому энциклопедическому словарю* [Ярцева 1990], определяются следующим образом: *Заимствования приспосабливаются к системе заимствующего языка и зачастую настолько им*

Л.П. Крысин различает понятия *иноязычное слово* и *заимствованное слово* [Крысин 1968], где *заимствованное слово* – это слово, которое вошло в систему языка-реципиента, в свою очередь, *иноязычное слово* – это слово, которое не вполне ассимилировалось в новой языковой системе.

Процесс адаптации следующим образом характеризуется Д.Э. Розенталем и со-трудниками: *Иноязычные слова, попадая в наш язык, постепенно ассимилируются им: приспособляются к звуковой системе русского языка, подчиняются правилам русского словообразования и словоизменения, в той или иной степени утрачивая, таким образом, черты своего нерусского происхождения* [Розенталь и др.].

Из данного следует, что *чужие слова*, входя в язык-реципиент, постепенно усваиваются им, затем теряют (в большей или меньшей степени) свой иноязычный характер, или наоборот, полностью сохраняют свой иностранный облик.

Некоторые из заимствованных слов не подчиняются грамматическому освоению – это неизменяемые слова в русском языке. На степень адаптации слова влияют разные факторы как языкового, так и внеязыкового характера. Например, родовая характеристика слова может представлять собой результат влияния языка-посредника или внеязыкового фактора, каким является время попадания данной лексики в язык. Существенно и то, при какой степени знания носителями родного языка языка-источника появляется лексическая единица, именно ему принадлежащая. Лингвисты обращают внимание на факт, что ошибочные реализации данного слова в новом языковом окружении связаны со слабым обычно знанием иностранного языка³.

Заимствованные русским языком существительные соотносятся с грамматическим родом на основании окончания именительного падежа единственного числа или же характером десигнатов, например, у несклоняемых принадлежность к определенному полу: *леди, миледи, мисс* квалифицируются как существительные женского рода, *месье* зачисляется к мужскому роду.

По мнению Х. Лееминга, следует назвать две главные стадии адаптации слов в русском языке. Во-первых, иностранные фонемы заменяются фонемами родной

усваиваются, что иноязычное происхождение таких слов не ощущается носителями этого языка и обнаруживается лишь с помощью этимологического анализа (...). В отличие от полностью усвоенных заимствований, так называемые иностранные слова сохраняют следы своего иноязычного происхождения в виде звуковых, орфографических, грамматических и семантических особенностей, которые чужды исконным словам, <<http://www.tapemark.narod.ru/les/158a.html>> (доступ: 30.04.2015).

3 Данное касается также освоения на фонетическом уровне, как пишет К. Луцински: *Ze względu na słabą znajomość języka angielskiego w społeczeństwie polskim i rosyjskim wczesne „pożyczki” angielskie zwykle transliterowano i odczytywano na swój sposób* [Luciński 2000: 119].

речи. Во-вторых, заимствованное слово подчиняется ассимиляции на морфологическом уровне (лексема получает окончание или другие морфемы, характерные для языка-реципиента). Следующим этапом будет уже способность заимствования образовать дериваты [Leeming 1976: 6].

Освоение заимствований на морфологическом уровне заключается в подчинении их правилам русского языка, то есть в приспособлении иноязычных слов к русской грамматической системе. Данное явление наблюдается в случае адаптации заимствованными существительными падежных окончаний, числа⁴, рода (имеем в виду слова, которые в своем языке-источнике не обладают такими грамматическими категориями).

Заимствованные слова, как правило, приспосабливаются к образцам склонения. *Adaptacja wyrazu obcego*, – пишет К. Луцински, – *najszybciej dokonuje się na płaszczyźnie fleksji* [Luciński 2000: 74]. Это означает, что лексемы, которые не вполне ассимилировались на фонетическом уровне (у них нет определенного произношения, часто они сохраняют иноязычное звучание), могут регулярно склоняться согласно правилам русского языка.

О живом процессе адаптации на морфологическом уровне свидетельствуют колебания по роду существительных⁵. Вариативность родовой принадлежности заимствованных существительных может быть вызвана как родом слова в языке-источнике, так и родом, к которому относятся в языке-посреднике. Еще в иных случаях на оформление родовой принадлежности могут оказать влияние слова-синонимы данного заимствования. Проследим данный процесс, демонстрируя формы избранных слов.

Не все засвидетельствованные в Вестях падежные формы заимствованного из итальянского слова *граната*⁶, позволяют однозначно определить род (ни тип склонения): *гранаты кидаютъ* с. 411, л. 91, *пускали гранаты* с. 101, л. 93, *гранатами стреляют* с. 299, л. 173, *гранатомъ руку пробили* с. 381, л. 50, так как окончания множественного числа совпадают в неженском и несреднем склонениях. Только форма творительного падежа единственного числа указывает на принадлежность

4 В процессе адаптации может меняться число заимствованного слова, о так называемой деплюрализации писали, например, M. Altbauer (1955), A. Zaręba (1983).

5 Данные изменения являются актуальными и в современном русском языке; подробно о колебаниях по роду заимствованных существительных: <http://rusgram.ru/%Do%Ao%Do%BE%Do%B4> (доступ: 29.04.2015).

6 Крысин (1998): ит. *granata* < лат. *grānātus* зернистый.

к мужскому роду. Возможно, родовая характеристика устанавливается под влиянием польского языка как языка посредника.

С.И. Котков подчеркивает, что исследование языка с использованием письменных источников, является весьма трудной задачей, так как разговорный язык никогда не найдет на письме полного отражения [Котков 1963: 3]. Как известно, письменная форма языка имеет определенное количество средств (графем), в то время как в устной форме таких ограничений не существует.

Х. Лееминг обращает внимание на факт, что самое значительное по объему количество заимствований латинского и романского происхождения, которые появились в русском языке до конца XVII века, попали в этот язык посредством польского, о чем свидетельствует их фонетический состав и морфологические категории, приспособленные уже к системе польского языка [Leeming 1976: 8].

Наш анализ, результаты которого демонстрируются в настоящей статье, охватывает 25 заимствованных единиц, относящихся, главным образом, к мужскому роду. Наше внимание сосредоточилось на следующих лексических единицах.

Заимствованное из польского языка слово *сейм* (*сойм*)⁷, в женском роде – *сейма* (*сойма*)⁸ представляет собой два типа вариантов: первый – результат колебаний в роде; второй – доказательство конкуренции окончаний, характеризующих разные склонения существительных мужского рода. В родительном падеже единственного числа для мужского рода наряду с флексией *-а* наблюдаем и вариант *-у* (окончание существительных с древней основой на **й*). Например: *сеима* (20 употреблений) (в контекстах: *отложили до сеима*, *скончание сеима объявит*); *сьима* (3)⁹, и одна фонетическая разновидность: *соима*, но и: *сьиму* (1), *сеиму* (17) (например: *сь сеиму розъдутца*, *после того сеиму*, *ожидает совершения сеиму*; плюс фонетический вариант: *до соиму*). В одном написании выступает окончание род.пад. ед.ч. *-ы*, характеризующее женский род, но определяется формой мужского рода: *да будущего сеимы отложено*.

В предложном падеже варианты наблюдаем лишь в формах мужского рода: *-е* чередуется с *-у*, примеры: *на/о/при сеиме* (45) (например: *на том сеиме бошой спор*), *на/о/в сеимъ* (9), и в контекстах: *на великом сеимъ*, *на другом сьимъ*, а также: *ис Полши о сеиму въсти*, *быти на сеиму*, *на будущем сеиму*, *в сеиму*.

7 Фасмер (1964–1973): заимств. из польск. *sejm*.

8 Женский род засвидетельствован в *Курантах*, этимологические словари не указывают на возможные колебания по роду.

9 Здесь и дальше по тексту: цифра в скобках обозначает количество употреблений данной падежной формы.

Формы женского рода выступают всегда с флексией *-е*: *при будущей соиме, на генералной соиме учинено*.

В других косвенных падежах варианты отсутствуют, но окончания зависят от рода: женского, например: *сѣзжаютьца (...) на соиму* (вин. падеж ед. числа); *о поминанье свѣиской соиме ж се время въдома нѣтъ* (предл. падеж ед. числа), или мужского: *к сеиму* (20), в контекстах: *к будущему сеиму, к великому сеиму всякое способленье чинят, сеиму не быт, в Варшаве сеиму было бытъ*, один раз: *к соиму* (дат. падеж ед. числа); *надѣютьца симъ сеимомъ, перед сеимом* (твор. падеж ед. числа).

Для лексемы *сенат*¹⁰ также характерны колебания в роде. На основании примеров, извлеченных из текстов 1656–1670, видно, что в одних случаях слово принадлежит к мужскому роду и по такому склонению изменяется, в других же употреблениях ведет себя как существительное женского рода. Вот примеры: *сенатъ, высокои сенатъ* и *веницѣйская сената, сената корунная*; в косвенных падежах мужское склонение: *сената готовѣтъ к веснѣ, от сенату, ко всему сенату писание есть, со всѣмъ сенатомъ*, и женское: *посланникъ у сенаты у отвѣта был, был (...) у всеи сенаты, пред сенатою*.

В заимствованной из польского языка лексеме *замок*¹¹ выявлена вариантность окончаний родительного падежа единственного числа. Варианты касаются флексий: *-а* или *-у*, примеры: *до самка, из замка, из замку* (2). Похожее явление наблюдается и в предложном падеже, где чередуются окончания *-е* и *-у*, а именно в текстах три раза встречается: *в замке* (2), *в сим самке* и три раза: *в замку, в цесарскомъ замку, в томъ замку*. Колебания указывают на конкуренцию окончаний существительных с древними основами на **о* и **ѣ*.

В именительном падеже множественного числа слова *дворянин* обнаружено пять реализаций данной лексемы: *дворѣне* (2), *дворяне* (1), *дворѣаны* (3), *дворѣанѣ* (2), *дворѣаня* (2)¹². По-видимому, появляются три варианта флексий в этом падеже, то есть *-е* – окончание древнего смешанного склонения (три раза), *-ы* (три раза) или *-а* после мягкого согласного (четыре употребления) (окончания твердого и мягкого варианта мужского склонения).

10 Фасмер (1964–1973): вероятно, через нем. Senat из лат. senātus ‘совет старейшин’.

11 Там же: заимств. из польск. zamek, которое через чеш. zámek калькирует ср.-в.-н. slōz ‘замок, запор’, затем ‘перемычка долины, оврага и под.’. Последнее в свою очередь является калькой лат. clūsa ‘запор, форт, укрепление’.

12 Там же: встречается со 2-й половины XVII в. в знач. ‘челядин князя’, ср. польск. dworzanin. Оба калькируют ср.-в.-н. hōvesch, нов.-в.-н. hōfisch, последнее из франц. courtois.

В родительном падеже множественного числа существительных, называющих лиц, выступают: окончание -ов, или нулевое окончание. Здесь также выявляется конкуренция между флексиями древних склонений: *рота гусаровъ, рота гусаръ* (2)¹³; *РН члвкъ драгун, У ч драгунъ* и: *С ч драгунов, #А ч драгунов, рота драгунов, Д роты драгунов побили*¹⁴; также: *салдат* (4), *салдатъ* (6) (например: *О рот посланных салдатъ, салдатъ не наимывают*) и: *салдатовъ, салдатов* (2) (например: *# Г ч салдатов*), один раз: *у салдатов нших (...)* великое возбуждение¹⁵.

В заимствованной через немецкий из латинского лексеме *потентат*¹⁶ преобладают формы с окончанием -ов, лишь в одном примере наблюдаем нулевую флексию: *потентатов* (9) (например: *приъзжают от постороннихъ потентатов послы, от сарубежныхъ нъкоторыхъ потентатов готовое собранное воиско, великихъ потентатов*¹⁷ *намърение*), *потентатовъ* (8) (например: *сила различныхъ хрстианскихъ потентатовъ, потентатовъ к воинъ склонность есть*), и: *нъкоторыхъ потентан* (1). Лишь последняя форма отличается окончанием, которое, как кажется, является ошибкой.

Окончание -ов чередуется с нулевым также в форме слова *рейтар*¹⁸ (фонетический вариант – *райтар*). Итак, род.п. мн.ч. *рейтар* (12), (например: *рота волныхъ рейтар цесарскихъ, рота немецкихъ рейтар, #Д ч рейтар*), *рейтаръ* (3), *раитар* (3) (например: *раитар # А члвкъ, имъеть роту раитар*), а также: *рейтаров* (2).

В названии денежной единицы *ефимок*¹⁹ обнаружены аналогичные варианты: один вариант с нулевым окончанием в род.п. мн.ч.: *во всякомъ мешку по Ф ефимокъ*, второй – с окончанием -ов: *ефимков* (26) (например: *корму по Н ефимковъ дают*), *ефимковъ* (12) (например: *подарили запану въ #АФ ефимковъ*), *ѣфимков* (6), *ѣфимковъ* (1).

Похожее явление наблюдается на примере слова *куранты*²⁰ (4 употребления в им.п.). Выявлено три варианта окончаний род.п. мн.ч. – это флексии: -ов, нулевая,

13 Там же: укр. гусар, польск., чеш. husar. Через польск. заимств. из венг. huszár от hús 'двадцать', потому что по венг. законам из двадцати новобранцев один должен был стать кавалеристом.

14 Фасмер (1964–1973): через польск. dragon или стар. нем. Dragon (XVII в.) из франц. dragon от лат. draco.

15 Крысин (1998): нем. Soldat < ит. soldato < soldare нанимать; платить жалованье.

16 Фасмер (1964–1973): через нем. Potentat из лат. potentatus 'верховная власть' от potens 'могущественный'.

17 В оригинале е написано по ы.

18 Фасмер (1964–1973): через польск. rajtar из нем. Reiter 'всадник'.

19 Там же: через польск. joachimik от лат. Joachimicus из Joachimsthal – местн. н. в Чехии, чеш. Jáchymov, где начиная с 1518 г. чеканился талер.

20 Крысин (1998): куранты < фр. courant текущий, бегущий.

а также один случай, в котором форма родительного падежа совпадает (ошибочно?) с именительным падежом. Приведем примеры: *курантов* (78), *курантовъ* (2), *курантовъ* (71), и в контекстах: *Перевод с полских курантов*, *Перевод с галанских печатныхъ курантовъ*, *Перевод с немецких печатных и писменных курантовъ*, рядом с *курантъ* (15), например: *Перевод з галанских курантъ*, и в одном случае: *Перевод с куранты*.

Вместо окончания -ам в дательном падеже множественного числа существительных мужского рода нередко наблюдается старая флексия -ом, например: *гсдам гетманомъ*²¹; *послалъ х комендантомъ*²²; *комисаромъ*²³ (5) (например: *полскимъ комисаром на письмъ подалъ*); *конфедоратомъ*²⁴ еще не во всемъ доверяють, х конфедатомъ посылал, х конфедератом, идетъ на всходъ къ конфедератомъ; *всьм пасторамъ*²⁵ (...) известно учинит и: указ всьм пастором. Слово *потентат* ни один раз не употребляется с флексией -ам, пять раз отмечаем окончание -ом, в примерах: *ко многимъ рознымъ хрстьянскимъ потентатомъ нарочныхъ гонцов своих послал, къ различнымъ потентатом посланных своих послал, писати с великим прошением и ко инымъ хрстьянскимъ потентатомъ, к хрстьянскимъ потентатом розослать посланных, послов ко всьмъ хрстьянскимъ потентатом посылать*. То же самое явление обнаруживаем у существительного *солдат*: *салдатом* (4), *салдатомъ* (3), в текстах: *салдатомъ заплата учинить, денги салдатомъ напрасно роздавалъ, салдатом платеж промышлят*.

Интересными оказываются засвидетельствованные формы творительного падежа множественного числа мужского рода. Наряду с новой, появившейся под влиянием несреднего склонения, флексией -ами встречается окончание -оми (возможно, это графический вариант флексии -ами) и старое окончание *о основ -ы. Например: *с конфедоратами соединилис*, *Любомирскии хочет с конфедаратами соединитца*, *они держали с конфедератоміи*, *с конфидераты*, *с конфедораты*, *у гсдна Любомирского с своими конфедораты сесия была*, *у королевскихъ воискъ с конфедераты великои бои был*; *генералами*²⁶, *прощатся с генералами*, *свѣискими генералы подписаны*, *с своими*

21 Фасмер (1964–1973): 'высший чин у казаков', укр. гетьман. Заимств. через польск. hetman (с 1410 г.), чеш. hejtman 'капитан' из вост.-ср.-нем. häuptmann 'капитан'.

22 Крысин (1998): нем. Kommandant < фр. commandant < лат. commendāre 'поручать'; Фасмер (1964–1973): судя по ударению, едва ли через польск. komendant, скорее через стар. нов.-в.-н. Kommandant.

23 Фасмер (1964–1973): через нем. Kommissar из лат. commissarius 'уполномоченный'.

24 Ушаков (1935–1940): польск. konfederat от лат. confoederatus - объединенный в союз.

25 Фасмер (1964–1973): пастор (реже пастор). Из нем. Pāstór от лат. pastor.

26 Там же: генерал, диал. енерал. Ввиду конечного ударения заимств. из нем. General, а не через польск. generał. Нов.-в.-н. слово заимств. из франц. général.

генералы помыслят; меж кардиналами²⁷, со вѣми своими кардиналы совѣтовали; комисарами (2), с литовскими комисары, королевское величество с комисары разошлись; с курфюрстами²⁸, Ссоры меж объма курфюрстами, с неметцкими курфюрсты; усовѣтованъ с принадлежащими потентаты учинит крепкие союзы, союзы со иными потентаты, союзы (...) со иными потентаты не чинить.

Вариантность окончаний слова *сенатор* / *сенаторь*²⁹ связана с тем, что оно принимает окончания твердого или мягкого варианта склонения, например: *сенаторь*, *сенатарь*; род.п. ед.ч. с окончанием -а: *сенатора* (2); тв.п. ед.ч. с флексией -ем: *сдѣс будучимъ сенаторем*, *со всякимъ сенаторем* много воинских людей пошло, *с сенаторемъ*, *подал сенаторем*. В именительном падеже множественного числа выступают четыре флексии, то есть: -и (старая форма *о основ); -ы (новое окончание неженского склонения); -е (окончание смешанного склонения); -ове (окончание *й основ). Приведем примеры: *сенатори* (39), *санатори* (3), *сенаторі* (2), *санатыри* (1), *санаторі* (1), *сенатары* (1), *сенаторы* (10), *санатары* (1), *санаторы* (1), *санатаре* (1), *сенаторове* (1). Соответственно, в родительном и винительном падежах отмечено: *сенаторов* (3), *сенаторовъ* (1), *сенаторевъ* (3), *сенаторев* (1), *сенатореи* (16), *санатореи* (3), то есть окончания -ов: -ев: -ей (окончание древних основ на краткое *i*) дат.п. мн.ч.: *сенатором*, *рѣчь говорил вѣм сенатором*, *будет збор санатером*, *санатаромъ*, *гсдамъ сенаторомъ*, *собрание сенаторем* было, *гсдам сенаторемъ*, *сенаторемъ* объявили, *к сенаторем*, *в томъ отвѣте вѣмъ санатаремъ*, *санатырѣмъ*, и тв.п. мн.ч.: *сенаторами*, *разговор меж сенаторами*, *с сенаторами*, *с великими сенаторы*, *с сенаторы* (3), *с санатары*, *с санатыры** (*конечное *ы* написано по *и*), *с начальными сенатары*, *с сенаторі*, *с сенатори* (2), *с гсдами сенатореми*.

Все приведенные выше примеры свидетельствуют о том, что в XVII веке отмечаем, с одной стороны, конкуренцию окончаний древних и новых склонений, с другой – влияние друг на друга твердого и мягкого вариантов.

Явление вариантности свойственно далеко не всем заимствованным существительным. Вот примеры: *адмирал*³⁰ (32 употребления), (или написание с *ъ* в конце – 4), в косвенных падежах: род., вин.п. *адмирала* (19), дат.п. *адмиралу* (3), тв.п. *адмиралом*

27 Там же: через нем. *Kardinal* или прямо из франц. *cardinal* от лат. *cardinalis* 'главный, основной' к *cardō* 'дверная петля'.

28 Там же: курфюрст, курфирст, стар. курфирстр, из нем. *Kurfürst*.

29 Фасмер (1964–1973): *сенатор* и *сенаторь*, народн. *сенатор*, также *санатор*, *санатой*; *сенатор*, *санатыр*. Через польск. *senator* или нем. *Senator* из лат. *senātor*.

30 Там же: вероятно, через голл. *admiraal* или нем. *Admiral* из ст.-франц. *a(d)miral*, которое восходит к араб. *emīr al baḥr* 'князь моря'.

(5), один раз – *адмираломъ*, множественное число: *адмиралы* (1), *адмиралов* (1); *кавалер*³¹ (1) (или: *кавалъръ* (2), *ковалер* (1)), *кавалера*, *от кавалѣра* (2), и по одной форме: *кавалеромъ*, *кавалѣров* / *ковалеровъ* / *ковалѣров*, *кавалѣрами* / *ковалерами*.

О полном освоении заимствованной единицы в морфологическом плане (хотя еще не в фонетическом), можем говорить, например, по отношению к слову *сеймик*³², в отличие от *сейм*, варианты окончаний которого были указаны выше. Представим найденные в текстах Курантов падежные формы этой лексемы: им.п. ед.ч. *сеимикъ* (6), *сеимик* (1), *соимикъ* (2), род.п. ед.ч. *с сеимика* (1), пред.п. ед.ч. *на/о сеимике* (2), им.п. мн.ч. *сеимики* (15), *сѣимики* (1), *соимики* (1), род.п. мн.ч. *для розорваніѧ сеимиков*, *сѣ сѣимиков*, дат.п. мн.ч. *сеимикамъ бытъ*, *приближается срокъ сеимикамъ*, *ко[рон]нымъ сеимикамъ*, пред.п. мн.ч. *на/о сеимикахъ* (4), *на сеимикахъ*, *на рочных соимикахъ сие стати постановлены*.

Как удалось отметить на основании многих употреблений слова *султан* (*салтан*)³³, оно полностью подчинилось грамматическим нормам русского языка и регулярно изменяется по падежам и числам неженского склонения. В текстах: *султан* (5), *султанъ* (3), *султана* (4), *султану* (2) и фольклорная форма *салтан* (71), *салтанъ* (41), *солтан* (1); *салтана* (79), в примерах: *бунтъ на салтана турского*, *от салтана есть указ*, *против салтана бунтъ поднѣли*, *опричь салтана калги*, *салтана крымского (...) привел на Украину*; *салтану* (62), например: *к турецкому салтану послать посла*, *казаки салтану поддалися*, *турецкому салтану въ подданствѣ откасамі хотят*, *посылают толмача к татарскому салтану*; *салтаном* (8), *салтаномъ* (4), примеры в текстах: *о мирномъ постановлении с турецкимъ салтаномъ*, *сѣ татарским генералом салтаномъ Калгою (...) идут прямо на московские города*, *салтанова брата салтаномъ учинити желают*; *салтаны* (4), *салтанов*, *сѣ 3 ю салтаны*. Один раз данное слово ведет себя, кажется, как неизменяемое: *с Салтанъ Нуродыномъ сѣ #М члвкъ ратныхъ людиѣ стоят*. Данная форма может считаться принятой в России формулой.

Проведенный анализ позволяет сформулировать следующие выводы. Падежные окончания заимствованных имен существительных мужского рода подтверждают наличие многих вариантов, причем следует отметить две тенденции. С одной стороны, варианты, связанные с неполной родовой идентификацией, несомненно зависят именно от заимствования слова русским языком. С другой же стороны,

31 Там же: через польск. *kawaler* или нем. *Kavalier* из франц. *cavalier* 'всадник', ит. *cavalliere*.

32 Ушаков (1935–1940): *сеймик*, *сеймика*, польск. *sejm*

33 Фасмер (1964–1973): *салтан* – фольклорная форма, соответствующая слову *султан*, др.-русск. *салтанъ*, *солтанъ*. Через тур. *sultan* из араб. *sulṭān* 'властелин'; *султан*, уже др.-русск. *султанъ*. Из араб.-тур. *sulṭān*.

конкуренция между флексиями, представляющими собой результаты замещения древнерусской системы склонения новой, опирающейся на родовую характеристику и качество окончания именительного падежа единственного числа, охватывает и русские слова, и заимствованные, что можно считать доказательством процесса их адаптации на морфологическом уровне.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bartoszewicz 1979:** Bartoszewicz, A. *История русского литературного языка*. Warszawa, 1979.
- Leeming 1976:** Leeming, H. *Rola języka polskiego w rozwoju leksyki rosyjskiej do roku 1696*. PAN, Prace Komisji Językoznawstwa, nr 44. Kraków, 1976.
- Luciński 2000:** Luciński, K. *Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim*. Kielce, 2000.
- Котков 1963:** Котков, С.И. *Южновеликорусское наречие в XVII столетии (Фонетика и морфология)*. Москва, 1963.
- Котков 1972:** Котков, С.И. [ред.]. *Вести-Куранты 1600–1639 гг.* Изд. подгот.: Тарабасова Н.И., Демьянов В.Г., Сумкина А.И. Москва, 1972.
- Крысин 1968:** Крысин, Л.П. *Иноязычные слова в современном русском языке*. Москва, 1968.
- Крысин 1998:** Крысин, Л.П. *Толковый словарь иностранных слов*. Москва, 1998.
- Молдован 2009:** Молдован, А.М.; Майер, И. [ред.]. *Вести-Куранты 1656, 1660–1662, 1664–1670 гг.* Изд. подгот. Демьянов В.Г. Москва, 2009.
- Розенталь www:** Розенталь, Д.Э.; Голуб, И.Б.; Теленкова, М.А. *Формирование русской лексики. Освоение заимствованных слов русским языком*, <<http://www.grammar.ru/RUS/?id=6.31>> (доступ: 17.09.2012).
- Ушаков 1935–1940:** Ушаков, Д.Н. *Толковый словарь*. Москва, 1935–1940.
- Фасмер 1964–1973:** Фасмер, М.Р. *Этимологический словарь русского языка*. Москва, 1964–1973.
- Филин 1981:** Филин, Ф.П. *Истоки и судьбы русского литературного языка*. Москва, 1981.
- Ярцева 1990:** Ярцева, В.Н. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 1990, <<http://www.tapemark.narod.ru/les/158a.html>> (доступ: 30.04.2015).

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ОНОМАСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

MARTA ABUZAROWA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

THE PHENOMENON OF SYNONYMY IN UKRAINIAN ONOMASTIC TERMINOLOGY. The article is dedicated to Ukrainian onomastic terminology, which still requires systematisation and unification. The first part of the article briefly examines the formation of onomastic terminology in Ukrainian scholarly tradition and some of the difficulties associated with the use of onomastic terms in literature. The second part of the article discusses the problem of synonymy in onomastic terminology.

Keywords: synonyms, Ukrainian onomastic terminology, unification of onomastic terminology.

Українська мовознавча термінологія стихійно почала розвиватися в першій чверті XX ст., у зв'язку зі створенням Української АН. Протягом 30–40-х років XX ст. здобутки української мовознавчої науки успішно ліквідував тодішній режим, який згодом також забороняв нові українознавчі дослідження і проекти аж до здобуття Українською державою незалежності в 1991 р.

Спроби творити українську ономастичну термінологію до 1991 р. були поодинокі і, на жаль, маломасштабні. Сюди належить проект В. Німчука *Українська ономастична термінологія* (через невеликий тираж до проекту мало доступ обмежене коло читачів) і пізніші доповнення до нього [Німчук 1966], доповідь П. Чучки [Чучка 1966], рекомендації мовознавців А. Білецького [Белецкий 1976], І. Ковалика [Ковалик 1976], спроби М. Худаша [Худаш – Абашина 1980]. Після 1991 р. на потребу впорядкування ономастичної термінології звертають увагу І. Фаріон [Фаріон 1994], Т. Ковалевська [Ковалевська 1994], М. Торчинський [Торчинський 2008], проте словника української ономастичної термінології на той час не створено. Майже три десятиліття українські ономасти користувалися російським словником ономастичних термінів

Н. Подольської [Подольская 1978], виданим у 1988 р. і перевиданим через 10 років. Протягом останнього часу українська ономастична наука зміцніла, з'явилися нові терміни, які слід упорядкувати й систематизувати, відтак виникала потреба у створенні словника саме української ономастичної термінології. За виконання цього завдання взялися мовознавці Дмитро Бучко й Наталія Ткачова, і як результат їхньої праці у 2012 р. вийшов друком *Словник української ономастичної термінології* [Бучко – Ткачова 2012] (далі – СУОТ), який, попри скромний тираж (всього 500 примірників), став настільною книгою і досвідчених ономастів, і ономастів-початківців.

Хоча словник вже існує, процес уніфікації ономастичної термінології – це непросте й довготривале завдання, яке надалі стоїть перед українськими мовознавцями (потребу виконання цього завдання спробуємо обґрунтувати в нашій статті).

Навіть після публікації словника, з'являються дослідження, які звертають увагу на необхідність упорядкування ономастичної термінології. Це розвідки І. Казимирової *Ономастична термінологія української мови в аспекті проблеми гармонізації* [Казимирова 2013a] та *Метаязык украинской ономастики в контексте славянской традиции* [Казимирова 2013b], М. Торчинського *Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи*, у якій автор справедливо вказує на чималі прогалини в сучасній *структурі термінопозначень, передусім денотатно-номінативного спрямування* [Торчинський 2013: 220]. Зважаючи на прогалини й безладдя у вживанні ономастичних термінів, спробуємо ще раз звернутися до питання труднощів становлення української ономастичної терміносистеми.

Основна проблема в ономастичній термінології пов'язана із тим, що для позначення одного й того ж денотата нерідко існує низка різних термінів. Так виникає явище синонімії та різнобій в ономастичній термінології, про який пише Н. Бербер [Бербер 2011], наводячи як приклад довгий і досі не завершений процес творення назви розділу ономастики, що займається вивченням власних назв у літературно-художньому творі. *Поетична ономастика, поетика оніма, поетоніміка, поетонімологія* (В. Калінкін), *літературно-художня ономастика* (Л. Белей), *поетична ономастика* (Е. Магазаник), *стилістична ономастика* (К. Зайцева), *літературна ономастика* (І. Немировська) – ось низка назв розділу ономастики, що вивчає оніми літературно-художніх творів. Ю. Карпенко пропонує називати цей розділ терміном *літературна ономастика* або *ономастика художньої літератури*. Попри функціонування в СУОТ термінів-синонімів *ономатопоетика* та *поетична ономастика*, найвідповіднішим автори також вважають термін *літературна ономастика* [Бучко – Ткачова 2012: 140, 150]. Зважаючи на рекомендації науковців, простежуємо все ширше й більш уніфіковане вживання саме терміна *літературна ономастика*, який, сподіваємося, невдовзі

стане єдиним на позначення розділу ономастики, що вивчає власні назви в літературно-художньому творі.

Крім проблеми синонімії, в ономастичній термінології наявні випадки псевдоомонімії. Яскравим прикладом цього явища в українській ономастиці є термін *біблійонім*. Мовознавці Л. Литвин [Литвин 2006], Ю. Браїлко [Браїлко 2005], Л. Селіверстова [Селіверстова 2011] вважають термін *біблійонім* дериватом від лексеми *Біблія*, тому використовують його на позначення *назви біблійної постаті*. Натомість інші дослідники власних назв, як В. Зеленько [Зеленько www], Т. Крупеньова [Крупеньова 2010], використовують термін *біблійонім* на позначення *назви будь-якого твору* – художнього, релігійного, наукового, політичного тощо [Герасимчук – Нечипоренко 2002: 140]. Так, не заглиблюючись в етимологічні тонкощі, можна стверджувати, що термін *біблійонім* у значенні *назва біблійної постаті* та *біблійонім* у значенні *назва будь-якого твору* – це омоніми. Насправді, омонімії немає, це лише неправильне слововживання. Ситуацію прояснює СУОТ із чітким визначенням терміна: *бібліонім* – це вид *ідеоніма*, *підвид хрематоніма*, *власна назва будь-якого художнього, публіцистичного, релігійного, наукового, політичного і т. д. твору* [Бучко – Ткачова 2012: 56]. У білоруській [Шур 2010; Каленік 2011] і російській [Авлакулов 2011; Чеснова 2011] ономастиці термін *біблійонім* також функціонує лише зі значенням *назва літературного твору*. Для назв біблійних персонажів доцільно вживати словосполучення *біблійні антропоніми* [Stetsula 2011: 229]. Автори, які використовують термін *біблійонім* на позначення *назви біблійної постаті*, виводять його від слова *Біблія*, а не безпосередньо від гр. *biblion книга* (хоча термін *біблійонім* і термін *Біблія* походять від одного й того ж грецького етимона *biblion*, в українській мові дериваційно вони не залежні між собою), тому й з'явилася псевдоомонімія. Сподіваємося, єдине визначення в СУОТ допоможе уникнути подібних помилок.

Звернемо увагу на ще один випадок помилкового слововживання, що стосується таких термінів-паронімів, як *онімний* – ономастичний, *антропонімний* – антропонімічний і т. д. *Онімний* / *антропонімний* – це такий, який стосується *оніма* (власної назви) / *антропоніма* (особової назви), *ономастичний* / *антропонімічний* – що стосується науки ономастики/антропоніміки. Ці терміни часто невиправдано підмінюють. До прикладу, дехто з мовознавців вживає словосполучення *відономастичні прізвища* [Булава www], маючи на увазі прізвища, що походять від власних назв, тобто *відонімні*. Важливо диференціювати ці поняття. Крім термінів *антропонімний* та *антропонімічний*, слід відокремлювати термін *антропоніміїний* – похідний від антропонімія (сукупність термінів) [Казимиrowa 2013: 189–190]. Така ж проблема виникає при слововживанні термінів *антропонімія* – те саме, що антропонімікон,

тобто сукупність антропонімів, та *антропоніміка* – галузь ономастики, наука про особові назви. Крім того, укладачі СУОТ вважають некоректним уживання терміна *антропооснова* [Бучко – Ткачова 2012: 45], який часто використовують українські ономасти. Термін *антропооснова* означає *основа людини*, а не *основа антропоніма*, тому укладачі справедливо радять вводити до наукового обігу терміни *антропонімна основа*, *антропонімооснова*.

Окрім розбіжностей у власне ономастичній термінології, спостерігаємо варіантність, а нерідко й помилкове вживання деяких українських мовознавчих термінів, що часто стосуються методів і прийомів ономастичного дослідження. Такі розбіжності ґрунтовно описує провідний український ономаст Ю. Карпенко у своїй статті *Дещо про вивчення власних назв* [Карпенко 2010] на підставі аналізу десятків кандидатських і докторських дисертацій. Особливу увагу мовознавець звертає на плутанину й синонімію в наступних термінах:

- *кількісний метод* дослідження, *статистичний* і *математичний*. Усі три назви активно використовують ономасти у своїх дослідженнях, не зважаючи на різницю між цими методами. Зазвичай в ономастичних працях використовують *кількісний метод*, адже йдеться лише про підрахунки, а не математичні формули чи обчислення відсотка ймовірності результатів, якими оперує *статистичний* і *математичний методи* [Карпенко 2010: 44].
- *синхронно-описовим методом* здебільшого невинновардано називають просто *описовий метод*, який значно частіше використовується в ономастичних дослідженнях;
- *зіставний метод* також називають *описово-зіставним* або *порівняльно-зіставним* (усі три терміни означають одне поняття і вживаються як синоніми);
- ... *етимологічний метод*, переважно він же *порівняльно-історичний*, *порівняльно-діахронічний* [Карпенко 2010: 44].

Як вже згадувалося вище, найважливішою причиною розбіжностей в українській ономастичній терміносистемі є наявність у її межах значної кількості термінів-синонімів, тому докладніше зупинимося саме на явищі синонімії в ономастичній термінології. Явище синонімії в українській термінології різних галузей описувало багато мовознавців [Кочерган 1980; Кочан 2008; Мартиняк 2008; Цимбал 2007; М'ягкота 2014; Фецько 2014], проте синонімія в ономастичній термінології не була предметом спеціального дослідження.

Причини виникнення синонімів у термінології подібні до причин появи синонімних назв у загальнонародній мові. Варто однак зважити, чи доцільність використання синонімів у термінології є рівнозначною доцільності збагачення загальнонародної мови за допомогою синонімів. Більшість мовознавців вважає явище синонімії в термінології негативним, оскільки термін як виразник спеціальних понять повинен мати одне значення і не повинен створювати неточності в спеціалізованій комунікації. Термін – це слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. У галузі науки терміни утворюють систему (термінологію). У межах цієї системи термін не повинен мати синонімів, він також не може бути багатозначним [Єрмоленко й ін. 2001: 183]. Аналогічне визначення подають автори словника іншомовних слів [Биби́к – Сюта 2006: 533]. Подібну думку висловлюють польські мовознавці: *Zgodnie z zasadą jednomanowości terminów skierowaną przeciw równoznacznikom i bliskoznacznikom i głoszącą, że tylko jedna nazwa powinna oznaczać jedno pojęcie, synonimię, tak użyteczną w języku potocznym do wyrażenia rozmaitych odcieni znaczeniowych, w terminologii uważa się za bardzo szkodliwą, przysparzającą wiele trudności tak naukowcom i technikom, jak i innym osobom korzystającym z literatury specjalistycznej* [Górski 1979: 179–180]. К. Гурський доводить, що синоніми в термінології не позначають нових понять чи об'єктів на відміну від синонімів розмовної мови – тут синоніми, як правило, означають близькі, але не тотожні поняття. Синоніми в термінології характеризуються рівнозначністю (так звані абсолютні синоніми, деякі мовознавці називають їх дублетами), а синоніми в розмовній чи художній мові – близькозначністю [Grodziński 1985]. Тому *twierdzenie o wzbogaceniu języka poprzez stosowanie synonimów w terminologii nie wytrzymuje krytyki* [Górski 1979: 180].

Отже, досконалий термін повинен бути моносемантичним і не мати синонімів. Проте сучасна наука з її стрімким зростанням кількості термінів рясніє термінами-синонімами і навіть цілими синонімними¹ рядами. Не є винятком і ономастика. Аналіз ономастичної терміносистеми на базі СУОТ дозволив встановити терміни-синоніми, які з'явилися внаслідок:

1) вживання запозичених термінів або терміносполук. Це сприяло утворенню синонімних пар запозичений термін/терміносполука – питомий термін / терміносполука: *аббревіатурна власна назва – складноскорочена власна назва* (тут беремо до

¹ За аналогією до прикметників *антропонімічний* – *антропоніміїний* – *антропонімний*, використовуємо терміни *синонімічний* (від синоніміка) – *синоніміїний* (від синонімія) – *синонімний* (від синонім). Оскільки термін *синоніміка* використовується для позначення *синонімії*, терміни *синоніміїний* та *синонімічний* можуть бути взаємозамінними, але не *синонімний*. Дет. [Васецька 2014].

уваги лише перший компонент терміносполук, який відрізняється за походженням: у першому випадку – це запозичене слово, а в другому – власне українське), *автохтонна власна назва – питома власна назва, деривативна назва – похідна назва, екзогенна назва – запозичена назва, раритетне ім'я – рідкісне ім'я, індигенна назва – споконвічна назва, апелятивна лексика – загальні назви, секундарна номінація – вторинна номінація* (беремо до уваги лише перший компонент, оскільки другий в обох випадках запозичений), *гібридна власна назва – двомовна власна назва;*

2) паралельного вживання двох запозичених термінів/терміносполук: *апелятивізація – деонімізація, дигнітонім – гоноронім, міфоантропонім – міфоперсонім, онімний – пропріальний, агіографічне ім'я – календарне ім'я, поетична антропоніміка – літературна антропоніміка, відтеонімне ім'я – теофорне ім'я, гіперична форма – гіперкоректна форма, некалендарне ім'я – неканонічне ім'я, неофіційна назва – партикулярна назва, поетичний антропонім – літературно-художній антропонім, офіційна назва – стандартизована назва, онімна калька – назва-калька;*

3) паралельного вживання двох питомих термінів/терміносполук: *дохристиянське ім'я – язичницьке ім'я, ім'я церковне – ім'я хресне, найменування – назва, шкільне прізвисько – учнівське прізвисько, іменна основа – основа назви;*

4) заміни словосполучення однослівним терміном, в результаті якого з'явилися такі синонімічні пари:

- а) терміносполука – однослівний термін (тут також зазвичай фіксуємо пари, що складаються із запозиченого та автохтонного слова або словосполучення): *загальна назва – апелятив, власна назва – онім, внутріміський топонім – урбанонім, внутрісільський топонім – віконім, географічна назва – топонім, особова назва – антропонім, прізвищева назва – протопрізвище, словник онімів – ономастикон, таємний онім – криптонім;*
- б) терміносполука – однослівний термін, утворений суфіксальним, префіксальним або суфіксально-префіксальним способами шляхом відкидання одного або двох компонентів терміносполуки: *дослідник антропонімії – антропоніміст, демінутивне ім'я – демінутив, меморіальна назва – меморатив, метронімне прізвище – метронім, гінеконімне прізвище – гінеконім, зворотна деривація – редеривація, гіпокористична назва – гіпокористика, міфологічна власна назва – міфонім, відапелятивна власна назва – деапелятив, онімізація апелятива – деапелятивація.*

Від термінів-синонімів мовознавці пропонують розмежовувати терміни-варіанти. Варіантами варто називати формальні видозміни того самого слова [Мартиняк

2008: 102]. В ономастичній терміносистемі фіксуємо морфологічні терміни-варіанти: *антропоморфізація – антропоморфізм, етнічні прізвища – відетнічні прізвища, патронічне прізвище – відпатронічне прізвище*. Окрім цього, до термінів-варіантів належать ті, одним елементом яких є терміносполука, а другим – її усічена аналітична форма – термін-комполіт (для їхнього творення були використані однакові структурні компоненти, тому їх можна кваліфікувати як варіанти): *аббревіатурне прізвище – прізвище-аббревіатура, відтопонічний антропонім – топонімоантропонім, антропонічна лексема – антропонімолексема, антропонічна основа – антропонімооснова, топонічна основа – топонімооснова, топонічна ізогласа – топонімоізогласа, топонічний формант – топонімоформант, відантропонічний топонім – антропотопонім, онімний словотвір – онімотворення, етнічний топонім – етнімотопонім, посесивний топонім – топонім-посесив*.

Ономастичні терміни-синоніми мають здатність об'єднуються у більші групи, так звані синонімічні ряди. Найчисельнішим є такий синонімічний ряд, який об'єднує 10 термінів: *поетична ономастика, поетика оніма, поетоніміка, поетонімологія, літературно-художня ономастика, поетична ономастика, стилістична ономастика, літературна ономастика, ономастика художньої літератури, ономатопоетика*. Окрім цього, фіксуємо такі синонімічні ряди: *апотропоетичне ім'я – апотропо – захисне ім'я – охоронне ім'я, антропонічний формант – антропонімоформант – формант антропоніма, еліпсована назва – еліпсис – назва-еліпс, етимон – вихідне слово – мотивувальне слово, зіставлення в назвах – юстаполіт – юстаполітна назва, зменшувальна назва – демутив – демутивна назва, літературно-художній онім – поетонім – поетична назва, номінація – іменування – присвоєння назви, ендегенний етнічний – автоетнічний – самоназва етносу, антропонімія – антропонімікон – словник антропонімів*.

Окрім власне ономастичних термінолексем, існує безліч синонімів серед загальних мовознавчих термінів, які часто використовуються в ономастичних дослідженнях, як наприклад: *екстралінгвальний чинник – позамовний чинник, елемент назви – компонент назви, контракція – стягнення, описовий метод – дескриптивний метод, називна функція – номінативна функція, контамінація – схрещування і багато інших*.

У результаті аналізу термінолексем СУОТ вдалося зібрати 141 термін, з яких 46 пар термінів-синонімів, 14 пар термінів-варіантів та 11 синонімічних рядів. Наведені приклади свідчать про те, що в українській ономастичній термінології наявна значна кількість термінів-синонімів. Крім цього, фіксуємо псевдо-омоніми, терміни-варіанти, непослідовне вживання ономастичних термінів, що суперечить виробленим до

термінолексем вимогам, таким як точність, системність, однозначність, стилістична нейтральність. Як бачимо, необхідність уніфікації й кодифікації ономастичної термінології – це складне й довготривале завдання, яке надалі стоїть перед українськими мовознавцями. Цілком уникнути синонімії в термінології, мабуть, не вдасться, але варто працювати над мінімалізацією цього явища.

BIBLIOGRAFIA

- Авлакулов 2011:** Авлакулов, Я. Малоизученные типы имен собственных узбекского языка и проблемы их исследования. В: *Вестник Челябинского государственного университета*, № 25 (240). Филология. Искусствоведение. Вып. 58, 2011, 11–14.
- Белецкий 1976:** Белецкий, А. Лексикология и теория языкознания (ономастика). В: *Вопросы языковой структуры*. Киев, 1976.
- Бербер 2011:** Бербер, Н. Щодо питання про терміносистему поетонімології. В: *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри*. Відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса, 2011, 180–183.
- Библик – Сюта 2006:** Библик, С.; Сюта, Г. *Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання*. Харків, 2006.
- Браїлко 2005:** Браїлко, Ю. *Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект)*. Автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2005.
- Булава www:** Булава, Н. Лексико-семантична характеристика твірних основ сучасних українських прізвищ Північної Донеччини, с. 62, <http://82.207.112.221/dudchenko/165/fulltext/knp11ot1/knp11ot1_62-64.pdf> (доступ: 26.08.2013).
- Бучко – Ткачова 2012:** Бучко, Д.; Ткачова, Н. *Словник української ономастичної термінології*. Харків, 2012.
- Васецька 2014:** Васецька, О. Метамова опису термінологічної синонімії української мови: терміни синонімний – синонімічний – синоніміїний. В: *Мова і культура*. Випуск 17, т. 1 (169). Київ, 2014, 293–297.
- Герасимчук – Нечипоренко 2002:** Герасимчук, В.; Нечипоренко, А. *Антропоніми. Історія і сучасність*. Кам'янець-Подільський, 2002.
- Єрмоленко й ін. 2001:** Єрмоленко, С.; Библик, С.; Тодор, О. *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ, 2001.
- Зеленько www:** Зеленько, В. Культурологічна лексика в драматичних творах Лесі Українки, <http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/dlgum/2008_7/7.html> (доступ: 15.12.2012)
- Казимиrowa 2013a:** Казимиrowa, І. Ономастична термінологія української мови в аспекті проблеми гармонізації. В: *Мова і культура*. Вип. 16, т. 2, 2013, 186–193.
- Казимиrowa 2013b:** Казимиrowa, І. Метаязык украинской ономастики в контексте славянской традиции. В: *Вестник Челябинского государственного университета*, № 31 (322). Филология. Искусствоведение. Вып. 84, 2013, 40–42.

- Калетнік 2011:** Каленік, І. Лінгвапаэтычныя прыёмы актуалізацыі онімаў-алюзій у паэзіі постмадэрнізму. В: *Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння*. Рэдкал.: В. Д. Старычонак, Д. В. Дзятко (адк. рэд.), Н. А. Радзіваноўская і інш. Мінск, 2011, 114–119.
- Карпенко 2010:** Карпенко, Ю. Дещо про вивчення власних назв. В: *Українська мова*. № 1, 2010, 39–45.
- Ковалевська 1994:** Ковалевська, Т. *Ономастична термінологія. Основні терміни, поняття, визначення: Матеріали до спецкурсу для студентів-філологічний спеціальностей*. Одеса, 1994.
- Ковалик 1976:** Ковалик, І. До упорядкування системи українських ономастичних термінів. В: *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Вип. 14. Київ, 1976.
- Кочан 2008:** Кочан, І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами. В: *Вісник Нац. ун-ту „Львівська політехніка“*. Серія „Проблеми української термінології“. № 620, 2008, 14–19.
- Кочерган 1980:** Кочерган, М. *Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова)*. Львів, 1980.
- Крупеньова 2010:** Крупеньова, Т. Функціонування біблійних у творах Лесі Українки та Василя Стефаника. В: *Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. Sborník vědeckých článků Z mezinárodní konference V. Olomoucké sympozium ukrajinistů střední a východní Evropy*. Olomouc, 2010, 164–168.
- Литвин 2006:** Литвин, Л. *Ономастична система художньої прози (на матеріалі французьких романів XIX–XX століть)*. Автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2006.
- М'ягkota 2014:** М'ягkota, І. Синоніми та варіанти у термінологічній української фольклористики. В: *Вісник Національного університету „Львівська політехніка“*. № 791: *Проблеми української термінології*, 2014, 129–133.
- Мартиняк 2008:** Мартиняк, О. Явище синонімії у термінологічній лексиці. В: *Вісник Національного університету „Львівська політехніка“*. № 620: *Проблеми української термінології*, 2008, 100–103.
- Німчук 1966:** Німчук, В. Українська ономастична термінологія (проект). В: *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Вип. 1. Київ, 1966, 24–43, 60–64.
- Подольская 1978:** Подольская, Н. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва, 1978.
- Селіверстова 2011:** Селіверстова, Л. Ономастичний простір поезії Володимира Калашника. В: *Незгасимий словосвіт*. Укладачі М. Філон, Т. Ларіна. Харків, 2011, 456–467.
- Торчинський 2008:** Торчинський, М. Словник української ономастичної термінології (засади, структура, коментарі). В: *Українське мовознавство: міжвідом. наук. зб.* Вип. 38. Київ, 2008, 243–247.
- Торчинський 2013:** Торчинський, М. Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи. В: *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Вип. 6 (1), 2013, 217–238.
- Фаріон 1993:** Фаріон, І. Джерела та основи творення ономастичної термінології. В: *Проблеми науково-технічної термінології: Тези доп. II Міжнар. наук. конф. (21 – 24 вересня 1993 р.)*. Львів, 1993, 164–166.
- Фецко 2014:** Фецко, І. Синонімія в сучасній музейній термінології. В: *Мандрівець*, 2/2014, 65–70.

- Худаш – Абашина 1980:** Худаш, М.; Абашина, В. Явища синонімії й полісемії в антропонімічній термінології. В: *Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези до Республіканської наукової конференції (Львів, травень 1980 р.)*. Київ, 1980, 169–170.
- Цимбал 2007:** Цимбал, Н. *Сучасна українська термінологія органічної хімії*. Умань, 2007.
- Чеснокова 2011:** Чеснокова, П. Поле названий праздников: структура и компонентный состав (на материале чешского и русского языков). В: *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание*, № 1–13, 2011, 236–239.
- Чучка 1966:** Чучка, П. Типи власних особових імен та їх класифікація (до питання нормалізації антропонімічної термінології). В: *Тези доп. XX наук. конф.: Серія мовознавча*. Ужгород, 1966, 3–8.
- Шур 2010:** Шур, В. *Уласнае імя ў мастацкім тэксце*. Мінск, 2010.
- Górski 1979:** Górski, K. Semantyczne i gramatyczne właściwości terminów technicznych. W: *Studia Rossica Posnaniensia*, 12/1979, 177–186.
- Grodziński 1985:** Grodziński, E. *Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii. Studium z pogranicza dwóch nauk*. Wrocław, 1985, 11–27.
- Stetsula 2011:** Stetsula, M. Семантико-стилістичний і культурологічний потенціал sacrum-онімів у поетичних текстах Ліни Костенко. W: *Cyryl i Metody w kulturze i języku Słowian*. Biała Podlaska, 2011, 227–236.

ЕЗИКОВИ НАГЛАСИ КЪМ ТЕРМИНОЛОГИЯТА, СВЪРЗАНА СЪС ЗДРАВЕТО¹

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA

*Uniwersytet Płowski im. Paisja Hilendarskiego
– Filia w Smolanie*

LANGUAGE ATTITUDES TO HEALTH-RELATED TERMINOLOGY. The paper presents young people's attitudes towards health-related terminology. Taking into consideration the results of the study conducted with 60 university students, the author draws conclusions concerning the realisation of health as a concept with two or three-part essence and of the stylistic differentiation of some health-related terms, the sources of information on health topics which young people are interested in as well as the accessibility and intelligibility of the information connected with health in Bulgarian mass media.

Keywords: language attitudes, terminology, health.

Езиковите оценъчни нагласи (т. нар. езикови атитюди²) на съвременното българско общество към вариантността в устната реч и към различни форми на съществуване на езика са актуална тема в най-новите изследвания на социолингвистите и социалните психолози [Алексова 2000, 2002, 2009, 2013; Алексова – Фетваджиева 2006; Алексова – Славчева 2008; Кънчева 2008 и др.]. Оценъчни подходи са прилагани при изследването на езиковите нагласи към жаргонизми, вулгаризми и професионална лексика като неструктурни форми на съществуване на езика [Абазова 2014],

1 Статията е част от изследване по проект НИ15-ФС-017/23.04.2015 г., финансиран от НПД на Пловдивския университет Паисий Хилендарски.

2 Под езикови атитюди се разбират взаимните поведенчески и оценъчни нагласи и предразположения на носителите на различни езици (или различни форми на съществуване на езика) както към чуждите, така и към техните собствени езици или езикови варианти (Пачев 1993: 81). Понятието атитюд (от лат. *aptitudo* 'готовност, склонност', итал. *attitudine* 'предразположение') в българската социолингвистична литература се синонимизира най-често с терминологичните словосъчетания оценъчна нагласа и оценъчно отношение.

към диалекта като структурна езикова формация [Кръстанова 2000: 32–46; Каневска-Николова 2016], както и към отделни диалектни явления [Каневска-Николова 2009].

Здравето като основна ценност на съвременния човек от високотехнологичното модерно общество може да се изследва в разнообразните му форми и проявления от различни научни позиции. Едно от интересните измерения на здравето е отражението му като феномен в терминологичната лексика, в която и чрез която се проявяват и разкриват не само езиковите, но и психологическите, социалните и поведенческите нагласи на личността.

Първите български данни за терминология, свързана със здравето, се отнасят към 20-те години на XIX в., когато се оформя терминологията в различни научни и социални области. Е. Пернишка установява, че българската възрожденска медицинска терминология бележи редица сходства с терминологиите на другите науки: появява се и се формира в научно-популярните съчинения на базата на различни български диалекти и по-развити езици; характеризира се с пуризм и липса на лексикална норма, с постепенно функционално-стилистично обособяване на конкуриращите се средства и развитието им от дублети в синоними [Пернишка 1980: 53]. В следосвобожденския период с развитието на университетското образование у нас се създава медицинска литература на български език, чрез която се установява и стабилизира българската медицинска терминология [Кънчева 2009: 13]. В цитираните тук публикации Е. Пернишка и П. Кънчева разглеждат анатомичните термини като част от специалните названия на медицината и здравеопазването. Анатомичните термини са отнесени от П. Кънчева към термините за назоваване на предмети, които се числят към т.нар. предметни или конкретни имена, изпълняващи както денотативна, така и сигнификативна функция.

В това изследване под терминология, свързана със здравето се имат предвид всички термини и техни синоними, свързани с медицината и здравеопазването.

С цел да се изследват езиковите нагласи на младото поколение към употребата на здравна терминология в медиите (в частност вестникарския език) и в разговорната реч, в периода ноември–декември 2015 г. проведох анкетно проучване с 60 студенти във Филиала на ПУ Паисий Хилендарски в гр. Смолян (вж. приложената анкетна карта). Анкетата бе анонимна и обхващаше респонденти от различни курсове и специалности.

Най-напред анкетираните трябваше да дадат свое определение на понятието здраве. В Български тълковен речник за здраве е дадено следното тълкуване: Нормално, добро състояние и развитие на жив организъм. Срв. болест (БТР 1994: 274). В Уикипедия четем: **Здравето** е ниво на функционалност при живите организми,

състояние – хомеостаза, при което организмът е уравновесен... При хората, това е общо състояние на ума, тялото и духа, при което няма болест, нараняване или болка. Известната дефиниция на Световната здравна организация (СЗО), в сила от 1948 г., е още по-широка: състояние на пълно физическо, психическо и социално благополучие, а не просто отсъствие на болест или недъг.

Ключовата дума и в трите определения е състояние – тази дума се среща в 1/3 от анкетите, като:

- в 40% от анкетните карти (а. к.) присъства като състояние на организма (в две от анкетите е уточнено което не е извън нормите и при което организмът е уравновесен);
- в 30% от а. к. е определена с компонентите физическо и психическо (компонентите физически и психически се срещат в още няколко а. к. като адвербиализирани форми);
- в 30% от а. к. е съпътствана от несъгласуваните определения на тялото и духа или на духа и тялото, както и на тялото и ума или на ума и тялото.

При 10% от анкетираните понятието здраве е дефинирано само чрез компонент физически или тялото, който компонент присъства в двете определения за здравето на Уикипедия и СЗО.

При друга група от анкетираните определението е направено чрез отрицание на антоними: да не си болен, да не боледуваш, да нямаш заболявания, липса на болести, няма наранявания и болка, не изпитваме болка, функциониране на организма без затруднения – отговорите на тази група също имат връзка с определенията на Уикипедия и СЗО.

Най-обща формулировка, че здравето е най-важното за човека (с добавки здрав дух, здраво тяло, ако няма здраве, няма нищо), както и фактор за съществуване, са дали около 18%. Има и две афористични определения: Здравето е безценно, то не може да бъде заменено или купено с пари; Здравето е всичко на този свят – богатство. В една от анкетите е добавено: Когато е здрав, човек води пълноценен живот. Тези отговори кореспондират с дефиницията на СЗО за здравето като пълно физическо, психическо и социално благополучие.

14% са се затруднили да дадат отговор.

Както се вижда от дадените отговори на първия въпрос, здравето се свързва преди всичко с човека и живите организми.

Голяма част от анкетираните не са могли да изпълнят задачата към втория въпрос от анкетата – да посочат 5 думи, които са термини, свързани със здравето. Въз основа на дадените отговори бе съставен списък от 69 думи – най-много се повтарят

изследвания, ваксина(и), болест(и), вирус, инжекция(и), лекарства и лечение. 60% от посочените думи присъстват в Речник на медицинските термини на портала здраве.bg [zdrave.bg/?c=y], а при други 20% могат да се посочат медицински термини, свързани с тези думи.

Повечето от анкетираните са се затруднили да дадат разговорен вариант на термините *грип*, *ваксина*, *инсулт*, *пневмония* и *варицела*. За *грип* преобладава вариантът настинка, за *ваксина* – имунизация или инжекция, за *инсулт* – удар, за *варицела* – шарка. За *пневмония* са дадени описателни словосъчетания като: възпаление на белите дробове, инфекция на горните и долните дихателни пътища, остра кашлица и болка в гърдите, тежка форма на заболяване на дихателните органи и др.

На въпроса Откъде се информирате по интересующите Ви здравни въпроси? част от анкетираните са посочили повече от един източник:

- интернет – 72%;
- личен лекар / лекарите / лекар и лекарствени средства – 33%;
- медии (в частност – телевизия) – 19%;
- книги, приятели, от работата си, отвсякъде – единични отговори.

От дадени отговори става ясно, че над 70% от младежите се информират по интересующите ги здравни въпроси от интернет и едва една трета – от лекарите и лекарствените средства. Не е изненадващ високият процент на информиращите се млади хора от интернет, който предлага лесно достъпни отговори на всякакви здравни въпроси. При изписване на ключовата дума здраве в търсачката Гугъл се появяват множество сайтове като *zdrave.bg* (Новини за здравето на всеки), *zdrave.net* (Българският здравен портал), *zdrave.rozali.com* (Здраве и здравни съвети), <https://www.24chasa.bg/zdrave/> (Здраве – новини от 24chasa.bg), www.blitz.bg/health (здравни съвети на информационната агенция), ladyzone.bg/zdrave/ (портал на btv за здравни съвети), *moeto-zdrave.com* (Онлайн магазин за продажба на качествени продукти за вашето здраве), *health.bg* (Здравето от А до Я – информационна платформа за здравни съвети), *zdrave-bg.eu* (**Различният поглед върху медицината – сайт за безплатни медицински консултации**), www.dnes.bg/?cat=5 (здравни новини и съвети от информационната агенция) и мн. др.

На петия въпрос в анкетата (Достатъчна ли е информацията, свързана със здравето, в медиите?) с да са отговорили 25%, а с “не” – 75%, т.е. според три четвърти от анкетираните млади хора информацията в медиите, свързана със здравето, не е достатъчна. Обяснението на високия процент анкетирани, отговорили отрицателно, можем да търсим в стеснения смисъл, който те влагат в понятието

медии – явно го свързват предимно с телевизия и радио, пренебрегвайки интернет изданията като електронна медия.

На шестия въпрос (Разбираем ли е медийният език, когато се пише или говори на здравни теми?) 62% са отговорили да (с едно уточнение донякъде), а останалите 38% са дали отрицателен отговор.

Следващата задача верифицира тези отговори, тъй като изисква обяснение на три термина, взети от в. Телеграф. Половината от анкетираните не са отговорили изобщо или са дали отговор Не знам.

А) антракс³ (от старогр.: ἄνθραξ – въглен; латинско име: *Pustula maligna*; на български известен и като **синя пъпка, сибирска язва, въглен и злокачествен оток**) – ‘остро заразно заболяване, което се характеризира с тежка интоксикация. Болестта се разпространява главно от трупове на заразени и умрели домашни и диви животни. По хората се разпространява чрез контакт със заразени животни, заразена почва, месо и предмети, имали досег с трупа’.

Анкетните отговори са ранжирани по честота на посочване:

- болест
- инфекциозна болест / остра инфекциозна болест
- заразна болест
- зараза (вирус)
- остра инфекция
- отровен (бял) прах
- бактериологично оръжие / химическо оръжие
- пауза⁴.

Само три отговора са по-разгърнати и дават по-детайлна информация:

- болест под формата на сини образувания по кожата
- заразна болест, която се разпространява от мъртви животни
- остра инфекциозна болест, която се характеризира с тежка интоксикация.

Б) миелофиброза⁵ – ‘миелопролиферативно заболяване, което се характеризира с разрастване на фиброзна и остеоидна тъкан в костния мозък и наличие на промени в периферната кръв’.

3 Експертите: Могат да ви заразят със СПИН, хепатит и антракс – Телеграф, 23.07.2015, с. 4 (...тези твари може да пренасят болести като СПИН, хепатит и дори актуалната в момента зараза антракс); Крият ново огнище на антракс.) – Телеграф, 8.08.2015, с. 7.

4 Очевидно думата антракс е объркана с антракт на базата на паронимията.

5 НЗОК ще заплаща хапа за миелофиброза – Телеграф, 29.07.2015, с. 6.

Тук отговорите се свеждат най-общо до следните:

- хронично заболяване
- болест / заболяване
- заболяване на костния мозък.

Само два еднакви отговора съдържат по-пълна информация: заболяване, което се характеризира с разрастване на фиброзна тъкан в костния мозък.

В) бруцелоза⁶ – ‘инфекциозна болест, инфектирането на човека става най-често при консумиране на заразени или замърсени продукти (месо, мляко и други)’.

Отговорите по честота на посочване са:

- болест
- бактериална (?)
- бактериална инфекция
- бактериално заболяване
- заболяване
- заразно заболяване
- инфекциозна болест
- съставка.

Отново два еднакви отговора съдържат по-пълна информация: заболяване при животните (свинете), може и при хората.

Въз основа на резултатите от проведената анкета могат да се направят следните основни изводи:

1. Здравето като концепт с двуединна или триединна същност се осъзнава от малка част от анкетираните млади хора. Само един отговор се доближава до формулировката за пълно физическо, психическо и социално благополучие.

2. Посочените от анкетираните лица термини (или техни синоними) във връзка със здравето са най-употребимите разговорни варианти в речевата практика. Не се осъзнава стилистичната диференциация при някои здравни термини (кои са езикови средства със стилъв белег за научния стил и кои са техни разговорни варианти).

3. Повече от половината анкетирани смятат, че медийният език е разбираем, когато се пише или говори на здравни теми, но се затрудняват да обяснят здравни термини, използвани във вестниците.

6 Бруцелоза тръшна 12 души – Телеграф, 30.07.2015, с. 5; Още 36 души със симптоми на бруцелоза – Телеграф, 3.08.2015, с. 6.

ПРИЛОЖЕНИЕ

АНКЕТНА КАРТА

1. Дайте Ваше определение на понятието „здраве”.
.....
2. Посочете 5 думи, които са термини, свързани със здравето:
.....
3. Посочете разговорен вариант на следните термини:
 - а) грип –
 - б) ваксина –
 - в) инсулт –
 - г) пневмония –
 - д) варицела –
4. Откъде се информирате по интересующите Ви здравни въпроси?
Посочете източник.
.....
5. Достатъчна ли е информацията, свързана със здравето, в медиите?
 - а) Да
 - б) Не
6. Разбираем ли е медийният език, когато се пише или говори на здравни теми?
Оградете в кръгче верния отговор:
 - а) Да
 - б) Не
7. Какво означават термините, използвани във високотиражен български ежедневник:
 - а) антракс –
 - б) миелофиброза –
 - в) бруцелоза –

БИБЛИОГРАФИЯ

- Абазова 2014:** Абазова, С. *Езикови нагласи към жаргонизми, вулгаризми и професионална лексика*. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен доктор. София, 2014.
- Алексова 2000:** Алексова, К. *Езикът и семейството*. София: Интервю ПРЕС, 2000.
- Алексова 2002:** Алексова, К. Езикови атитюди, нормативни статуси и социолингвистични маркери. В: *Проблеми на социолингвистиката. Билингвизъм и диглосия – съвременни проблеми*. Т. 7. София: Делфи, 2002, 127–135.
- Алексова 2009:** Алексова, К. *За прилаганите в българската социолингвистика методи за анализ на речевата вариантност и за необходимостта от съчетаване на количествени и оценъчни подходи при изследването*. – *Език и литература*, кн. 1–2, 2009, 79–106.
- Алексова 2013:** Алексова, К. Езиковите нагласи и вариантността в устната реч (върху материали от национална представителна анкета). – *Littera et Lingua. Електронно списание за хуманитаристика*, 4/2013, <<http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/liliseris/diss/2013/4>> (достъп 21.06.2015).
- Алексова – Фетваджиева 2006:** Алексова, К.; Фетваджиева, С. Съпоставително изследване на езиковите атитюди на Балканите (пилотно проучване). – *Балканистичен форум* (Благоевград), кн. 1–3, 2006, 224–244.
- Алексова – Славчева 2008:** Алексова, К.; Славчева, Ц. Уличният език (кой, къде, кога, защо, в каква степен – анкетно проучване). В: *Проблеми на социолингвистиката. Агресията на уличния език*. Т. 9. Велико Търново: ИК Знак’94, 2008, 162–170.
- БТР 1994:** Български тълковен речник. IV изд. София: Наука и изкуство, 1994.
- Каневска-Николова 2009:** Каневска-Николова, Е. Тройното членуване в родопските говори – диахронен, синхронен и футурологичен аспект. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен доктор на филологическите науки. София, 2009.
- Каневска-Николова 2016:** Каневска-Николова, Е. Езикови нагласи към диалекта и диалектизмите. В: *Проблеми на социолингвистиката XII. Езиковата ситуация – състояние и тенденции*. Материали от Дванадесетата международна конференция по социолингвистика, посветена на 75-годишнината на академик Михаил Виденов. София: ИК Знак’94, 2016, 55–62.
- Кръстанова 2000:** Кръстанова, В. Теоретико-практически измерения на социолингвистичната компетентност. В: *Тенденции в обучението по български език*. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. Кирил Димчев. София: Булвест 2000, 2000, 32–46.
- Кънчева 2008:** Кънчева, П. От одобрение до отрицание към чуждите езици в София. В: *Проблеми на социолингвистиката. Агресията на уличния език*. Т. 9. Велико Търново: ИК Знак’94, 2008, 182–189.
- Кънчева 2009:** Кънчева, П. Българската анатомична терминология днес. София: Арсо, 2009.
- Пачев 1993:** Пачев, А. *Малка енциклопедия по социолингвистика*. Плевен: Евразия-Абагар, 1993.
- Пернишка 1980:** Пернишка, Е. Проблеми на терминообразуването през Възраждането като част от проблемите на книжовноезиковото строителство. – *Български език*, кн. 1, 1980, 50–54.

ЭСХАТОЛОГИЯ В НАРОДНОБИБЛЕЙСКОЙ ТРАДИЦИИ БЕЛОРУСОВ (ПО СОВРЕМЕННЫМ ЗАПИСЯМ)

INNA SZWED

Państwowy Uniwersytet im. A. S. Puszkina w Brześciu

ESCHATOLOGY IN FOLK BIBLICAL TRADITION OF BELARUSIANS (BASED ON CONTEMPORARY RECORDS). The paper analyses several modern Belarusian peasant eschatological narratives. The presented sources show that traditional apocalyptic characters and plots are organically intertwined with rationalistic notions of environmental and social disasters and thus tend to offer a logical explanation of the depicted events. In the eschatological narratives, which prevail in urban environment, rationalistic interpretations displace the pre-existing mythological and religious motivations of Doomsday. The mythologised and rationalistic interpretations emphasise people's responsibility for the end of the world – a global catastrophe that could be caused by supernatural powers, natural or man-made causes, directly or indirectly imposed on sinners.

Keywords: eschatology, signs of the end of the world, *the People's Bible*, Belarusian folklore.

*Там ужэ будзець дзюжа плохо, як еты бязбожнікі будуць:
і голад, і мор будзець, і вада кроўю будзець...
(з традыцыйнай эсхаталогіі)*

Народнобиблейские тексты трактуют различные библейские события и образы с точки зрения носителей традиционной культуры устного типа. Как показывает собирательский опыт, а также замечания таких современных исследователей, как О. Белова [2004], Д. Громов [2003], К. Мельникова [2003], Е. Боганева [2010], нередко рассказ о Библии смыкается с эсхатологическим нарративом – предсказанием конца света. Чтение Библии в народной сельской культуре устойчиво ассоциируется с процессом получения информации о будущем и сливается с эсхатологией: *Да то Святое Пісаньне пісалася. Шо нэбо будэ змотано дротом. Хто то верыв?* [Боганева 2010: 11].

Тут имеется типичная для нарративов о Библии ссылка на *Святое Писанье*, где предсказываются изменения мира перед его концом. Но поскольку в реальной Библии таких предсказаний не существует, то носители традиции обычно ссылаются на гипотетическую *старую Библию*, довоенную, которую читали раньше в церкви, которой владели знающие люди и которая существенно отличалась от современной, содержала пророчества о будущем и характеризовалась определенной эзотеричностью: *А тая ж Библия да вайны была. Ужо ж так там яшчэ не кажды прачытае словы...* [Боганева 2010: 11]. Сходные представления находим в *Стихе о Голубиной книге*, начало которого включает повествование о падающей с небес на землю гигантской книге, в которой изложены все тайны мироздания, – ее не обозреть очам, не осмыслить умом.

Что касается обобщения широкого исследовательского опыта в сфере эсхатологии и соответствующей библиографии, то они вполне презентативно представлены в монографии И. Желтиковой и Д. Гусева [Желтикова – Гусев 2011]. Результаты фольклористических исследований эсхатологических представлений русских крестьян XIX–XX в., старообрядцев, а также эсхатологических нарративов крестьян различных славянских этносов рассмотрены И. Бессоновым. Для нашего исследования важно, что И. Бессонов, опираясь на работы В. Проппа, К. Чистова, А. Дандеса, Б. Кербелите, Н. Криничной, И. Силантьева, В. Тюпы, С. Алпатова, Н. Котельниковой, И. Райковой, Ю. Шеваренковой и др., описал схему основного эсхатологического сюжета, его тем и мотивов [Бессонов 2010]. Многие звенья этой схемы, а также работы названных авторов принципиально важны и использованы в данной статье для описания белорусских народных эсхатологических нарративов.

Эсхатологические легенды, – справедливо отмечает О. Белова, – *завершают цикл „народной Библии”, так же как текст Апокалипсиса венчает канонический библейский текст. В текстовом пространстве „народной Библии” этиология (космогония) и эсхатология (конец света) составляют рамочную конструкцию, полюса которой зеркально отражают друг друга. Так, дни недели, связанные в народных представлениях с сотворением мира, оказываются и датами конца света. Легенды о пауке, который „свет сновал”, совмещают мотивы, связанные с первотворением и уничтожением мира* [Белова 2004: 389]. Снятие предельного обострения всех существующих в мире противоречий в эсхатологической мифологии индоевропейских народов, как широко отмечается в литературе вопроса, происходит посредством губительного воздействия на мир первостихий: воды, олицетворяющей хаос, и огня – очищающей стихии. В таких контекстах высвечивается зеркальный параллелизм эсхатологии с космогонией, на который указывал Е. Мелетинский [Мелетинский 1998: 192]. Возникновение благоустроенной Вселенной связано с этими первостихиями,

ими же она будет возвращена к первоначальному хаосу – космогония приобретает обратную направленность.

В белорусской фольклорной традиции универсальные эсхатологические мотивы деградации мира в последние времена, войн и раздоров, переворачивания общественной иерархии тесно переплетены с христианской богословской (книжной) традицией и постоянно дополняются рациональными трактовками – признаки наступления последних времен видятся в природных и техногенных катастрофах, неурожаях, болезнях растений, животных, людей и под. Эти явления природного и техногенного характера трактуются информантами не только как признаки будущей гибели Земли и людей, но и как условия, мотивирующие неумолимое приближение конца света. В образно-символическом строе устных нарративов о конце мира кроме традиционных фольклорных сюжетов и символов активно обыгрываются образы Апокалипсиса (новозаветной книги Откровения Иоанна Богослова), объединенные темой Божественной кары заблудшему миру (снятие семи печатей, четыре всадника, трубящий ангел, серп, жнуший землю, семь чаш гнева Божия, Вавилон, Антихрист, последняя битва, зверь из бездны, саранча, звезда *Полынь* и др.). Интересно отметить, что в ряде текстов эсхатологические прорицания могут вкладываться в уста Иисуса Христа (признаки конца света: мир будет опутан железной паутиной, появление птиц с железными клювами, войны, болезни, голод, отступление от веры, нарушение норм традиционной морали и под.). Так, в духовных стихах ученики спрашивают Христа о последних временах, например:

Христос вышел с храма со учениками
 Пред смертью своей,
 С полными скорбями, с печальными словами
 Учил своих любимых друзей.
 – Скажи нам, Учитель, последнее слово
 Пока ещё с нами живёшь,
 Скажи нам, Учитель, когда это будет,
 Когда Ты судить мир прийдёшь?
 – Услышите про войны, про смуты военные,
 Встанет город на город,
 И будут болезни, и голод, и холод,
 И братская кровь потечёт.
 Уменьшется вера,
 Потухнет надежда... [ФА; Лыщицы Брестского р-на].

В нарративах учительная деятельность Христа сравнивается с пропагандой, которую проводили Ленин и его соратники; за эту деятельность – оба – и Ленин, и Христос пострадали от идейных противников – евреев/иудеев:

...Как Ленина убила еврейка, так Иисуса Христа предал Иуда-еўрей, за трицать сребренникаў. Ужэ Юду падкупили – ён жэ был учэник. Як Ленин хади́л са сваімі саратнікамі, так Ісус Хрыстос хади́л са сваімі учэнікамі. *Буде, – кажэ, – паўтина, драты, буде па ўсем свеце; будуць птыцы лятаць с жалезнымі дубкамі.* Эта Ісус Хрыстос диктавал сваім ученикам [Белова 2004: 393].

Белорусские, как и русские [Бессонов 2010], народные рассказы об эсхатологической эпохе разрабатывают темы: *Испорченный мир*, *Чудесный мир*, *Перевернутый мир*, *Заколдованный мир* и *Страдания и катастрофы*.

Испорченный мир. Согласно традиционным народным представлениям белорусов, мир в эсхатологическую эпоху необратимо ухудшается, деградирует. Практически во всех проанализированных нами белорусских текстах этой тематики испорченность мира подчеркивается посредством указания на деградацию окружающей среды и обезлюдение Земли.

А патом, пад канец, помню, што будзя малы прыплод у людзей. Будут мала раджаць людзей. Будзя нікнуць паціхоньку, будуць падаць, як мухі, без вайны людзі, будуць гінуць [Боганева 2010: 139].

Внешне живая природа будет казаться прежней, растения будут развиваться, расти, но урожая, необходимого для поддержания жизнедеятельности людей, не будет. Болезни поразят и урожай, и людей: *Будзе расці, цвісці ўсё, будзеце цешыцца, но есьці не будзеця, не будзе чого есці...* Ёродзе бы ў вырасла, но яна ўжо бальная [Боганева 2010: 139].

В таких нарративах нередко осмысление и оценка настоящего происходят посредством сравнения с прошлым. И это сравнение всегда в пользу прошлого, которое может трактоваться как время социальной и природной гармонии (ср. мифологему *золотого века*), богатства природных запасов, плодородия, неоскверненности, чистоты и святости земли (ср. мифологема *мать-земля*), здоровья, физической силы, долголетия людей и под. Информанты подчеркивают, что по сравнению с прошлым в наше время на небе стало значительно меньше звезд, но и те, что остались, светят не так ярко, как раньше; в большие календарные праздники (Пасха, Купалье) все реже

можно увидеть *игру* солнца (либо эту *игру* могут созерцать только безгрешные люди). В дикой природе (лесу) стало меньше животных, грибов, ягод, орехов, лечебных растений, из рек и озер ушла рыба; урожаи полей уменьшились из-за засух, наводнений, *испорченности* почвы, нашествия вредителей. Меньше стало даже мух: *Тэпэр і мух чогось нэма. [Колысь] маты возьмэ (в колышкі булы такіе плеценые) і на плечы возьмэ – і обід, і цэлы дэнь трэба жаты жыто. А мухы ў дытыны і на очах сядаюць, і на губах...* [ФА; Большие Радваничи Брестского р-на].

Часто рассказывают также, что по сравнению с недавним прошлым (до революции 1917 г., воссоединения Западной Беларуси с БССР (*пры Польшчы*) либо до Второй мировой войны) стало меньше не только диких животных, но и иномирных пришельцев, генетически связанных с душами умерших людей. Например, *пры Польшчы*, как нам рассказали жительницы д. Гута Брестского района, часто в *глухую ночь* (с 24 до 2 часов ночи) *показывались* паны и паненки ростом в 1 метр, в шляпах, а сейчас их почти не видят. После прихода советской власти реже стали людям являться русалки [ФА]. Но обычно рассказы о количественном сокращении визитов сверхъестественных существ, в отличие от рассказов об уменьшении богатств природы, количества звезд на небе, лишены оценочности и не связаны с эсхатологическими ожиданиями.

Маркером испорченности мира выступает также физическая деградация людей (которые в начале времен были великанами, кроме больших размеров (их метровые кости при раскопках якобы находят археологи), они были наделены здоровьем, огромной физической силой, например, когда строили свои жилища, перекидывали друг другу огромные валуны с одного берега реки на другой). В мире, приближающемся к своему концу, людей будет рождаться все меньше, а родившиеся, будут иметь маленький рост, будут болеть, терять жизненные силы, чахнуть и *людзі будуць падаць. І з хваробаў, і з бояў, і з усяго будуць, як мухі, падаць* [Боганева 2010: 139]. Свидетельством тому, что до конца остались считанные годы, является то, что половину людей уже *задавила* радиация, а остальные *уміраюць і не знаюць: у того рука, у того нога, у того кров, – всі бабі, всі мужчіны больные. І в песні поется: „І прійдуць болезні і горі, і морі, і брацкая кроў поцечет...”* [Боганева 2010: 137]. Образ яблони, на которой после трясения, осталось очень мало яблок, используется информантом для обозначения малого количества оставшихся после эсхатологических катаклизмов людей: *[Людзі] астануцца так, як на атрасенні яблыкаў у садзі. От як залезеш трасці, і така астанецца людзей* [Боганева 2010: 139]. Деградация физической природы человека и окружающей среды в большинстве нарративов связывается с нарушением нравственных устоев, норм морали, обесцениванием человеческой жизни, взаимопонимания людей, отступничеством от Бога, веры, *цяпер жа ж серца нет, як*

камні сядзяць [Боганева 2010: 133]; *А бабы колысь позбіраюцца, так сейчас ныхто не ходыць, ныхто ні до кого нічога – тэлевізоры тые. А раньчэ сусід до сусіда ходыв* [ФА; Большие Радваничи Брестского р-на].

Чудесный мир. Различными чудесами, природными и социальными аномалиями будут обозначены *последние времена*. Даже само время изменит свой ход – чем ближе к концу света, тем оно летит все быстрее. Ход солнца, с которым связан ход времени, также кардинально изменится, и это описывается посредством инверсии членов оппозиции *восток/запад*: *Гаварылі, што... сонца не будзе там заходзіць, дзе ўсходзя, а будзе там усходзіць, дзе заходзя* [Боганева 2010: 13]. Другая астрономическая примета конца света – это появление молодого месяца (либо безлунье) на Пасху – *Як на Паску будэ чэрнэць, ўсёму сьвіету будэ конэць* [Белова 2004: 398].

Следующая реализация темы *Чудесный мир* – это мотивы, связанные с техническими нововведениями XIX – нач. XXI вв., которые в устной традиции приписываются чужому, нечистому миру и трактуются как чудеса. Для раскрытия этой темы привлекаются природные образы птиц, коней, паутины. Отнесение этих *животных* и их выделений (паутина) к сфере отрицательно оцененного не-живого, их отчужденность и демонизация происходят посредством приписывания им такого качества (характеристики), как железные. Интересно, что даже аисты, традиционно воспринимаемые как птицы святыя [Валодзіна 1997: 200–209], приносящие счастье, трактуются как железные рогатые демоны – враги людей (военные самолеты):

Когда солнечное затмение было, говорили старые люди, то оказия буде, то Бог пошлёт войны, болезни на людей. И будут железные буськи летать з железными рогами и людей будут убивать [Белова 2004: 393].

Согласно рассказам, эти железные *животные и птицы* будут вести себя по прежнему (птицы – летать, кони – ходить по полю и т.д.):

Дзеткі, скоро ўжо нешта будзя. Патаму што усё савяршаецца... Будзя жалезны конь на поле хадзіць... Ну як гэта – зробіць жалезнага каня? Ну, ніхто ж паняція не меў, што гэта за конь! [Боганева: 2010: 139].

Если плетение пауком-демиургом паутины в первовремена положительно осмыслялось как первоначальная фаза космогенеза, когда устанавливались связи между всем живым и Богом (поэтому по сей день в некоторых местностях Беларуси запрещено

убивать пауков и рвать паутину), то, согласно ряду славянских легенд, вторичное затягивание мира паутиной мешает жизни людей (из-за паутины они не видят дороги, истины и т.д.). В некоторых регионах Беларуси могут считать необходимым убивать паука, потому что он снует новый мир, а это грех. Усиление негативной коннотации этих мифологических представлений в эсхатологических нарративах происходит посредством указания не только на вторичность создания *всемирной* паутины, но и подчеркивания ее демонической природы – опутывающая мир (небо) сеть маркируется как железная – это провода.

Да то Святое Пісаньне пісалася. Што нэбо будэ змотано дротом. Хто то верыв? Шчо жэлёзны птушкі будуць лэтаць. Потом, што жывы мэртвому будэ завідуваты [Боганева 2010: 133].

Интересно, что как в космологических легендах, так и в эсхатологических предсказаниях может использоваться один и тот же глагол *сновать* – паук сновал мир, и в последние времена мир *оснуется паутиной*, но она будет железной: *Вот, сынок, прыйдзе такая ўрэм'я, оснуецца сьвет павуціною, і будуць лётаць жэлезныя пташкі по небу* [Боганева 2010: 134]. В плане отсылки к идее снования нитками показательно следующее предсказание:

[Казав], шо будэ всёй сьвіт ніткамі поснóваны – ну, шо провода будут везде. Чорныя пташкі будуць лэ́та́ць і тое людям головы клюваты – это самолёты [ФА; Леплевка Брестского р-на].

Свободно распростирающийся со времен творения белый свет *когда-то сплещётся, всё равно, как павукі плетуцца, о так. Потому шо тоды нічого не было – ні электрічэства, ні радíва, ні телефонов, нічого ж не было*. Изуродованный техногенной цивилизацией мир будет *обтянут телефоном* [Боганева 2010: 137, 141].

Как и образы паука-демиурга, снующего *всемирную* паутину, так и образы *железных коней* и *железных птиц* (ворон, аистов) имеют древние мифологические корни, фигурируют в традиционных жанрах фольклора – сказках, загадках, заговорах (например, в заговорах *ад хвароб жыўёлы* иномирная птица (ворон или орел) медным клювом, серебряными когтями выдирает болезни; в загадке железный конь – это трактор). Вместе с тем эти зооморфные образы восходят к четырём всадникам и саранче Апокалипсиса.

Железные кони могут заменяться железными печами: *А і будуць яшчэ жалезныя печы хадзіць па полі – гэта ж ужо во трактара* [Боганева 2010: 132]. Образы

железных печей и железных ворон могут контаминироваться (печи каркают) и обозначать самолеты, в том числе прилетевшие в Беларусь в 1941 г. со свастикой на крыльях и принесшие смерть (в других нарративах смерть в результате военных действий во время Второй мировой войны несет апокалиптический конь). Эти железные предметы воспринимаются как атрибуты Антихриста. Согласно легенде, бытовавшей еще в начале XX вв. в Западной Беларуси и обыгрывающей образность книжных сочинений (см.: переводное византийское *Откровение Мефодия Патарского*, III–IV вв.), *черт*, или *жидовский Мессия* (т.е. Антихрист), родится в конце времен у одной еврейки после семилетней беременности, сразу после рождения станет ходить, сделает себе воз с железной печью, будет ездить по свету и обращать людей в свою веру. Тех, кто будет противиться, он будет бросать вилами в печь. Тому, кто согласится, он даст свой знак [Белова 2004: 389].

Характерно, что рассказы о технических новшествах как признаках конца времен часто непосредственно перетекают в констатацию того, что неожиданным для носителей традиции образом была испорчена окружающая их природа, загрязнены реки, вырублен лес, и люди стали болеть:

...І такі прыйдзе час, што будзем мы жыць, а будзем чуць, што ў Маскве будзе. Ну хто гэта знаў? І што будзе так: лес высыкуць, што ад нас будзе Залесьсе відаць. Ну і відаць жа ж, як станеш дзе... Зямля ўся будзе правадамі скрэшчана і людзі будуць балець [Боганева 2010: 132].

Далее тема антиприродной и античеловеческой направленности техногенной цивилизации расширяется респондентом за счет апелляции к трагедии Чернобыля. Мотив использования атома, химии приобретает вполне отчетливые эсхатологические коннотации, причем подчеркивается, что химия используется даже вместо навоза, добавляется в хлеб, а раньше этого не было [Боганева 2010: 132]. В конце времен врагом человека станут не только техногенные объекты, но и природные. Так, саранча в устных нарративах часто представляется не железной, а *обыкновенной*, такой, как мы видим на растениях. Но ее эсхатологические коннотации подчеркиваются тем, что насекомые в огромном количестве падают с небес.

Прыйшлі прыметы ўжо, і на Землю пала шаранча. Еслі шаранча пашла па зямлі, это блізка ўрэмя. Яна ўніштожыць усё жывое, і будзе вялікая засуха [Боганева 2010: 132].

Таким образом, саранча вместе с засухой называется среди наиважнейших признаков конца света и трактуется как его причина (подразумевается, что саранча и засуха – это орудия Божьей кары).

Еще одним чудом конца времен будет исчезновение естественной смерти людей, как это было и в начале времен – *золотой век* не знал смерти. Люди не будут умирать, а *будуць завідаваць жывыя мёртвым. Паколецца зямля на шчэлья ад жары, і смерць ужо ня будзя, а будуць ад гора, ад мукаў падаць у шчэлья* [Боганева 2010: 132]. Ряд чудес связан с непосредственным наступлением светопреставления, в частности знаки на небе, среди которых выделяются отсылающие к христианскому культу Креста. Лучезарный золотой крест на небе дано созерцать только праведникам, ослепленные же грехом его не увидят – ср. эсхатологический мотив выклеивания железными птицами глаз людям [Боганева 2010: 132]. И если лучезарный (*божественный*) крест покажется на небе как знак спасения, то установленные *на небе* безбожниками кресты-антенны – это признак грядущего конца света [Боганева 2010: 136]. Таким образом, даже Крест может трактоваться в негативном плане – если он возникает в результате развития техники, творения Антихриста.

Заколдованный мир. Мотив современной техники как порождения и орудия нечистой силы, Антихриста и его слуг, непосредственно связан с темой заколдованности, закодированности, мира природы и людей, отрекшихся от истинной веры и традиционных морально-этических устоев. В современных эсхатологических нарративах кодирование, зомбирование, людей Антихристом (облик которого может быть подобен змею) происходит с помощью техники, в первую очередь радио (*говорящих стен*), телевизора, компьютера, образы которых моделируются при помощи зооморфного и демонологического кодов: компьютер – это зверь, телевизор в доме – это черт, икона зверя, вход в иной, демонический мир (в похоронной обрядности телевизор и по сей день закрывается тканью, как и зеркало). Если в устных рассказах неэсхатологического характера, как отмечалось выше, утверждается, что в наше время уменьшилось количество ведьм, колдунов, чертей, русалок и вообще контактов с нечистой силой, то в эсхатологических нарративах частотен мотив распространения колдовства, воздействия дьявольских сил как на простых людей, так и на власти. Вместе с тем чародеи, которых особенно много было *пры Польшчы*, также называются антихристами:

Ну і чародеев було тоды, пэрд савецкой властью, пры Польшчы. Шо хоч, то і сделают. І захворііш, і замуж нэ выдэш. Ну прыдэ, чы дівчына прыдэ дохаты, чы компанія, – на кого злосьць [у маці-гаспадыні], можэ, в еі дочки хлопця нэма, а в еі [дзяўчыны-сяброўкі] есть.

Вот шось зробіть. І всё. Холера іх знае. Анцыхрысты. Воны в Бога нэ віруют, в Матер Божу нэ віруют. А потым вмыраты будэ трудно. То і нэ вмірэ, будэ мучытыся [ФА; Бучемля Каменецкого р-на].

Перевернутый мир. Структура мира в большинстве мифопоэтических традиций описывается как система противопоставлений *хаос/космос, сакральное/профанное, природа/культура, чистое/нечистое, свое/чужое, верх/низ, восток/запад, внутреннее/внешнее, живое/неживое, ограниченное/неограниченное, вода/огонь, вода/земля, свет/тьма, мужчина/женщина* и т.д. Конец мира мыслится как его переверачивание, при котором названные и другие оппозиции нейтрализуются. Например, в нормальном мире окультуренное, *своё*, человеческое поле, в отличие от *чистого, дикого*, имеет межи, наделы, *шнуры*; эти же межи выступают рубежом между человеческим миром и тем светом. Разрушение, перенос меж традиционно считались большим грехом, за который грешника ожидают невыносимые муки на том свете. Но эта структурированность поля (земли) к концу времен нарушится – межи ликвидируют – обобществляют земли, создадут колхозы [Боганева 2010: 135]. Более того, члены перечисленных семиотических оппозиций меняются местами. Например, свет сменяется тьмой, тело – холодом, суша – водой, т.е. процессам космизации, когда были сотворены свет и суша, противопоставляются процессы возвращения к хаосу. В конце времен солнце отдавится от земли и наступит тьма, а вода станет захватывать все больше и больше пространства, *і людзі будуць жыць на вадзе* [Боганева 2010: 140]. Прежние сакральные природные локусы теряют свою святость, переходят в разряд профанных, например сакральные целебные водные криницы перестают излечивать людей.

Тема перевернутости мира реализуется и в пророчествах о том, что произойдет смешение мужского и женского, это проявляется в манере одеваться в костюмы противоположного пола. Уже сейчас люди стали по образу демонов оголяться в общественных местах и даже в церквях и костелах [Боганева 2010: 139].

Здесь был такой старічок, всегда говоріл, што настанет время. Старый сувсём був, Евангілле чытав, гуворыть, шо настаныть врэмя, шо будут голы худыты, ну (*смеется*) девучкі будут голы. То гувурылы, што он с ума сушов. І будут худыты голы, і вупшэ будэ плохо. Я то нэ дожудся, а вы то дуждэтыся. І вжэ о, ходять голы дійствітельно... [ФА; Скоки Брестского р-на].

Между тем, до согрешения Адам и Ева также были голыми, а возникновение у них желания прикрыть наготу, одеться, соотносится с грехопадением (после укушения Адамом и Евой запретного плода у них проявились половые признаки (гениталии, у Евы – груди) и первые люди обвязали свое тело травой, аиром). В современных

эсхатологических нарративах оголение оценивается однозначно негативно и выступает признаком конца света (возвращения к первоначальному состоянию мира). Тема перевернутости, смешения мужского и женского связана с темой ущербности людей в последние времена, которая, среди прочего, проявляется в обрезании женщинами кос, перекрашивании волос, а у мужчин вообще *волосы забрали...* *Ззаду палядзіш – хто цябе знаець, ці ты мушчына, ці ты баба* [Боганева 2010: 136]. Для продолжения людского рода Бог оставит только мужчин (поскольку они сильнее) [Боганева 2010: 140]. Не исключено, что на глубинном мифологическом уровне такие нарративы восходят к идее возвращения мира после эсхатологического катаклизма к первоначальному, гармоническому состоянию, когда не было мужчины и женщины – архаическое божество-креатор представлялось двуполым.

Люди своим поведением начинают напоминать животных и чертей. Если ранее черт (дьявол, грех) был внешней силой по отношению к человеку, то теперь он залез в нутро и крутит человеком (так, в курящего вселился бес курения и крутит им, в распутного – бес прелюбодеяния и т.д. [ФА]). Люди сами стали чертями, трудно отличить одних от других. *Коліся сатана ходзіла по [сьвету]. А [цяпер] людзі забралі у срэдін, да носяць. Сатаны вжэ нема, бо она в нас, бо мі сатана* [Боганева 2010: 136]; *Влезе грэх у чловека і вон будзе пред всім гэтым народам... дьявол залезе ў нутро* [Боганева 2010: 140]. *Акаянный завладел всеми людьми, хвостом крутит* [Белова 2004: 392]. Соответственно ад изменил свой хронотоп – мы сейчас живем в аду.

В связи с упомянутой выше трактовкой телевизора как творения Антихриста и репрезентанта, атрибута его самого характерно объяснение, что образы на экранах телевизора – это черти [Боганева 2010: 141]. В эсхатологическую эпоху меняются местами и члены оппозиций *вода/огонь, вода (пот)/кровь*. Земные гидрообъекты вместо воды наполняются огнём либо кровью. Животные будут потеть *кывавым потам* [Боганева 2010: 137]. Хтонические существа, которые отнесены в традиционной картине мира к *гадам*, наделены демоническими свойствами и локативно связаны с землёй (подземельем), в конце времен поднимутся вверх, займут нехарактерное для них место. Так, знаком конца света будет появление большого количества ужей (либо их отпечатков, *рисунков*) на листьях вишни [Боганева 2010: 138].

Страдания и катастрофы. Картины эсхатологических изменений природы, утраты прежней благосклонности к человеку, полезных для него свойств, изображение разбушевавшихся первостихий актуализируются при описании *конца света* как времени невыносимых страданий и ужасов. Чаще всего упоминаются засуха, наводнение, град, пожары, землетрясения и бури, во время которых стираются

с лица земли не только маленькие поселения, но и большие города. Природные объекты, первичные и вечные природные стихии – по логике эсхатологических нарративов – в корне меняют свои свойства, несут людям не избавление, а муки и смерть, например озеро (море) не описывается как прохладный водоем – его чаша заполнена либо кровью, либо горькой, как полынь, кипящей водой (в которую сами лезут баптисты) или огнем [Боганева 2010: 132–133]. Тема страданий людей в результате природных катастроф нередко дополняется мотивом эсхатологической войны, которая может связываться с будущим нашествием инородцев (чеченцев либо китайцев – *жёлтые народы* напоят своих лошадей в пограничной реке Буг). Переживание массовым сознанием реалий современности и исторического опыта нередко моделируется в образах апокалиптических коней, наделенных традиционной фольклорной символикой (цветовой, персонажной, акциональной и др.). Например, рассказывают, как Агнец (Иисус Христос) взял книгу Иоанна Богослова и стал снимать 7 печатей. Снял первую печать (т.е. открыл эсхатологическую эпоху, соотнесенную с революцией 1917 г.) – явился конь белый с всадником, имевшим лук и венец победы – это Ленин, победивший царя. После снятия второй печати явился рыжий конь, на котором был всадник с большим мечем, ему было дано забрать с земли мир – это репрессии, *данасілі адзін на аднага, во відзіш, як і цяпер убіваюць друг друга, збываецца ета ўсё*. После снятия третьей печати явился вороной конь, на котором был всадник с весами и меркой – *эта значыць будзець важыць. Эта калхоз – малая плата падзённікам, трудадні*. Потом явился бледный конь и за ним смерть – *немецкая война*. Снял пятую печать – *пайдуць на нас чэчэны... будуць грабіць, будуць убіваюць людзей каго пупала*. Только белорусская природа, лес, укроет, как это было во все войны, своих детей от оккупантов. Чеченцы дойдут до Белого и Черного моря, и *там усе чыста пагібнуць*. Результатом сильного безбожия станет также *семільнае страшнае землетресеніе*, которое будет продолжаться три часа и все, *што только есць*, перемешает с землей. Интересно, что среди объектов, стертых с лица земли, называются только те, что продуцируют блага цивилизации, – фабрики, заводы. Из культурных предметов останется только одежда на людях (при этом третья часть человечества погибнет). После это явится красный дракон с печатью 666. Тем, кто не согласится быть клеймлённым, он отрубит головы, но этого не надо бояться, т.к. Бог им вернет головы. После снятия последней печати явятся семь ангелов с чашами, наполненными язвами. После изливания этих чаш в воздух и воду живое станет мертвым, чистое нечистым, полезное, пригодное для использования человеком и животными превратится в непригодное, вредное. *Усё адушаўлёнае ў вадзе ўмрець, кроўю вада здзелаіцца, во* [Боганева 2010: 130–131].

Эсхатологическая катастрофа может представлять в разных формах: как всемирное землетрясение, сожжение мира огнем, потопление водой, столкновение Земли с планетай. Чаше упоминаются горящие земля, вода и небо: *Па земле пайдуть мерзость и запущение, и вайна будеть, земля и вада и аблака будут гареть* [Белова 2004: 399]. В народных рассказах можно реконструировать инверсию членов семиотических оппозиций *верх/низ, стабильность/шаткость*: небо упадет на Землю либо стоящая на воздухе Земля упадет и исчезнет вовсе *і больш нікагда ні ўстаня* [Боганева 2010: 131]. Может подчеркиваться, что судьба всего человечества на Страшном Суде будет зависеть от *живой Природы* – она отвернется от людей в наказание за их грехи: *...І за імі паследуе многа народу – ад края да края Зямлі, но іх не прыме жывая Прырода на Страшным Хрыстовом Судзе* [Боганева 2010: 131]. У жителей граничащей с Беларусью гмины Бельск Подляшский бытует предствление, что конец света ожидает только людей. Так, жительница Денисок на мой вопрос о конце света отвечает:

Говорылі, што пры канці жыцця, бо свет быў і будэ (!), людского, то всяк будэ, всяк. Беды будут: і біці, і біці шэ, і рэзаці. І так было, і е, і будэ. [А калі канец свету будзе?] – А хто знае... А дэ ж канец света будэ? Людям то так [будзе канец]. А свет быў і будэ... А дэ ж Господь падэнется, нэбо всё, дэ? [ФА].

В разных регионах Беларуси верят, что не все люди предстанут пред Страшным Судом. Считают, например, что женщина, умершая от родов, и человек, убитый молнией, – счастливыцы, т.к. не пойдут на Страшный Суд. Убитый громом *не встанет. Гром бье сатану, [который] в чэловеке сидит. Чэловец погіб чэрез Бога* [Белова 2004: 402].

С представлениями о Страшном Суде связан ряд предписаний и запретов, в первую очередь в сфере похоронной обрядности:

Трэба ж одэнуті [памерламу] всё так, як і вдэваліса: пыд ніз маечку ну і сподніцу з рубашкою на змену. Бо ж на Страшны Суд ідтемэ – коб змена була. Бо в тэй жэ не пэйдэ, шо захавалі. Да трэ в другэй. Да хустку, полотенцэ, коб было чым втэртіса [ФА; Озаричи Калинковичского р-на Гомельской обл.]; *Возьмуть наволоку, напхають сіна, да і вся подушка. Пірье ны ложать, бо ек людэ будуть уставаты на Страшный Суд, ек будэ судыты Бог жывых і мёртвых, да встанэ, да всё пірье будэ на голові, на косях, да будэ іті, бы тое лякало* [ФА; Глинна Ивановского р-на].

На кладбищах Березовского района нам довелось видеть в одной оградке две могилы, кресты на которых стояли в разных направлениях – информант объяснил,

что там похоронены люди головами в противоположные стороны, чтобы вставая на Страшный Суд родственники могли подать друг другу руки.

Таким образом, анализ имеющихся в нашем распоряжении современных белорусских сельских эсхатологических нарративов показывает, что они еще сильно мифологизированы и характеризуются мощным религиозно-нравственным основанием. Традиционные апокалиптические символы и сюжеты органично переплетаются с рационалистическими представлениями об экологической и социальной катастрофе, и находят в последних свое логическое объяснение. И в мифологизированных, и в рационалистических трактовках ответственность за конец света – всемирную катастрофу, которая может быть вызвана как сверхъестественными, так и естественными или техногенными причинами, непосредственно либо опосредованно возлагается на людей-грешников (в различном понимании греха). Хотя на вопрос о том, когда наступит конец света чаще можно услышать ответ типа: *Гусподь е знае кулы будэ кунэць світу* [ФА; Скоки Брестского р-на], настоящее для рассказчиков время – это *начало конца*, эпоха хаоса, активизации сил зла, деградации природы и человека, причем отступившие от веры люди с *каменными сердцами* это считают нормой.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Белова 2004:** Белова, О. [сост.]. *„Народная Библия”: Восточнославянские этиологические легенды*. Москва, 2004.
- Бессонов 2010:** Бессонов, И.А. *Русская эсхатологическая легенда: источники, сюжетный состав, поэтика*. Автореферат дис. канд. филол. наук. МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва, 2010.
- Боганева 2010:** *Беларуская „народная Біблія” ў сучасных запісах*. Уступ. артыкул, уклад. і камент. А.М. Боганевай. Мінск, 2010.
- Валодзіна 1997:** Валодзіна, Т.В. *Нацыянальная арнітаморфная сімволіка беларусаў*. В: *Славянскія культуры: гістарычны вопыт і сучасныя праблемы*. Мінск, 1997, 200–209.
- Громов 2003:** Громов, Д. *Фольклорные тексты о „ранешней” Библии*. – *Живая старина*, 1/2003, 42–44.
- Желтикова – Гусев 2011:** Желтикова, И.В.; Гусев, Д.В. *Ожидание будущего: утопия, эсхатология, танатология*. Орел, 2011.
- Мелетинский 1998:** Мелетинский, Е.М. *Избранные статьи. Воспоминания*. Москва, 1998.
- Мельникова 2003:** Мельникова, К. *Ожидания от книги. К вопросу о роли Библии в народной культуре*. – *Живая старина*, 1/2003, 39–41.
- ФА:** *Фольклорно-этнографический архив учебной фольклорно-краеведческой лаборатории БрГУ имени А.С. Пушкина*. Руководитель – проф. И.А. Швед.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИЧНОСТИ

MARIA ZHIGALOVA

Państwowy Uniwersytet im. A. S. Puszkina w Brześciu

ARTWORK AS A MEANS OF THE FORMATION OF THE COMMUNICATIVE PERSON. The article reveals the different social communicative functions of artwork through the analysis and interpretation of two Russian and two Belarusian poems written in Russian (A. Voznesensky's *Why two great poets...*, M. Tsvetaeva's *If your soul was born with wings...* and V. Polikanina's *Lubilia Country* and V. F. Grishkovets's *Voices cherished in the heart* respectively).

Keywords: literary communication, interpretation and the analysis, social communicative functions, author-reader relationship.

Художественное произведение мы будем рассматривать как средство общения между людьми, поколениями, народами, как средство формирования личности. Поэтому для нас будет важно показать, как происходит образное познание и переживание мира автором и читателем, отражение жизни в её эмоциональном осмыслении, ибо смысл художественного произведения зависит от тех вечно новых вопросов, которые ему предъявляют читатели. А каждое новое поколение читателей вписывает свою, новую, страницу в историю прочтения и осмысления художественного произведения, потому что художественное произведение не только передает авторскую, вложенную в него извне информацию, но и трансформирует её и вырабатывает в новую, читательскую.

На примерах русской (Е. Вознесенский *Почему два великих поэта...*, М. Цветаевой *Если душа родилась крылатой...*) и русскоязычной литературы Беларуси (В. Поликанина *Страна Любилия*, В. Ф. Гришковец *Дорогие сердцу голоса*) покажем, как в процессе интерпретации и анализа художественного произведения, проявляется

антропоцентрический контекст, а также прослеживаются разные социально-коммуникативные функции художественного произведения (в классификации этих функций пойдём вслед за Ю. Лотманом), реализуемые в процессе наблюдения за элементами языка и культуры. Обозначим наиболее значимые:

1. Общение между адресантом и адресатом. Известно, что художественное произведение выполняет функцию сообщения, направленного от носителя информации к аудитории. Говоря о художественном произведении, подчеркнём, что общение между автором и читателем проявляется особенно ярко при читательской интерпретации [Жигалова 2008: 17–38]. Рассмотрим в этой связи интерпретацию стихотворения В. П. Поликаниной [Жигалова 2012: 118–126] *Страна Люблия*, и покажем, как происходит это общение. Стихотворение было опубликовано в сборнике *Да будет день...*, который отличается поэтической образностью, художественным разнообразием и неподдельной искренностью в передаче авторских чувств. Стихотворение *Страна Люблия* помогает читателю понять философию жизни, определить её составляющие – любовь и радость, тепло и свет от общения, взаимопонимания и душевной гармонии:

*Как снег из рога изобилия,
Как детский смех, как детский плач,
Живет, плодясь, страна Люблия.
И царь там есть. И есть палач.*

*Там нету взяток, только – дарствие.
Еда там с горнего стола.
Не государство – государство.
Я там была. И мед пила...*

*Страна пылает самоцветами –
Огнем запальчивых очей.
Там утешаются рассветами
От недосыпности ночей.*

*Там есть заснеженные лилии –
И распутившийся репей.
Родник поет в стране Люблии,
Живой родник. Поди, испей!*

*Там соловьи поют – потешники.
Нет равнодушного лица.
И есть святые там, и грешники.
И нету правых до конца...*

Читатель понимает, что философия жизни, которую несёт поэтесса читателю, заключается в осмыслении себя и своего места в этом мире, и потому чувствует силу любви поэта и всех жителей Любилии к своему отечеству (*нет равнодушного лица*), величие и значимость *государствия*, где люди живут по законам совести, ответственности и правды: *И царь там есть. И есть палач*, по законам своей христианской культуры.

Уже самоё название стихотворения *Страна Люблия* говорит читателю о про-никновенном отношении поэта к родине, которое начинается с настоящей, бескорыстной любви к природе родного края с его *рассветами, заснеженными лилиями, распустившимся репеем, поющим родником и соловьями*; к культуре человеческих отношений, где царит любовь ко всякому здесь живущему, потому что каждый человек, независимо от происхождения, будет здесь понят и принят как родной, если он умеет ставить перед собой цели и достигать их, умеет бороться с недостатками и ценить не только свои достижения, но и видеть достоинства других; умеет общаться и понимать своих собеседников; умеет сомневаться, ибо только сомневаясь, человек может прийти до истины (*И есть святые там, и грешники. И нету правых до конца...*). В такой стране может жить каждый. Для этого нужно всего лишь уметь искренне любить людей, честно трудиться, любить свой город, дом, дело, семью...

Страна Люблия – это реальность и мечта одновременно. С одной стороны, Люблия – это реальный мир, где государство заботится о продолжении рода (*детский смех и детский плач*), где есть свои законы развития (*свой царь и свой палач*). А, с другой стороны, Люблия – это не просто государство, это *государствие*, то есть мечта о таком идеальном обществе, в котором будет царить высокий уровень благосостояния (*Еда там с горнего стола*) и честности (*Там нету взяток, только – дарствие*). Может быть, потому уже в третьей и четвертой строфах страна Люблия открывается читателю как райский сад с *заснеженными лилиями, распустившимся репеем и живым родником*, как мечта о стране, в которой возможна жизнь только для избранных. Но эту догадку читателя опровергает уже пятая строфа, которая говорит о людях, её населяющих, о том, что в такой стране есть место каждому. Здесь живут и *святые*, и *грешники*, среди которых *нету правых до конца...* Вот и лирическая героиня, как святая и грешная одновременно, подтверждает своё нахождение в счастливой стране Любилии (*Я там была. И мед пила...*).

Известно, что язык стихотворения всегда служит посредником между культурой автора и читателя. Он способствует осмыслению стихотворения, пониманию основной его темы и идеи. Стихотворение *Люблия* написано четырехстопным ямбом с пиррихией в первой и третьей строках, рифма перекрестная (рифмуются первая

•

II. $\frac{1}{2} \rightarrow \frac{1}{2}$ π π

Таким образом, читатель, рассуждая о человеческом бытии, приходит к выводу, что человек может быть счастлив только тогда, когда он сумеет сохранить в своём сердце любовь к *родным пенатам*, будет оберегать и защищать свою страну Люблию, заботиться о том, чтобы она процветала и развивалась, отдавая душевное тепло каждому, кто в нём нуждается.

2. Социально-коммуникативная функция проявляется и в процессе **общения между аудиторией (читателями М.П.) и культурной традицией**, которая всегда отражена в художественном произведении. Художественный текст выполняет функцию коллективной культурной памяти. В качестве таковой он, с одной стороны, обнаруживает способность к непрерывному пополнению, а с другой, к актуализации одних аспектов вложенной в него информации и временному или полному забыванию других. Стихотворение Андрея Андреевича Вознесенского *Почему два великих поэта...* [Вознесенский 1996] вызывает у читателя высокое чувство гражданственности, причисления себя к миру в целом, осознание того, что каждый из нас является частью мироздания, и, может быть, оттого после прочтения стихотворения возникает мысль, что неуместно делить мир какими-либо территориальными границами. Все мы, люди на планете Земля, связаны одной историей, одними прародителями, так почему же *Люди дружат, а страны – увы...?!*

*Почему два великих поэта,
проповедники вечной любви,
не мигают, как два пистолета?
Рифмы дружат, а люди – увы...*

*Почему два великих народа
холодеют на грани войны,
под непрочным шатром кислорода?
Люди дружат, а страны – увы...*

*Две страны, две ладони тяжелые,
предназначенные любви,
охватившие в ужасе голову
черт-те что натворившей Земли!*

Стихотворение было написано в 1977 году, за два года до ввода советских войск в Афганистан и начала там войны (1979–1989). Отсюда и проникновенные строки А.Вознесенского *Почему два великих народа холодеют на грани войны...*, как бы предугадавшего события 1979 года. 1977 год был также ознаменован утверждением нового гимна СССР, в котором были заменены слова о Сталине; принятием Конституции СССР (7 октября); терактами в Московском метро. Как видно, стихотворение

было опубликовано в год, насыщенный политическими событиями ...охватившие в ужасе голову / черт-те что натворившей Земли!

В стихотворении отсутствует название. Так автор дает возможность читателю самостоятельно обозначить тему и идею стихотворения, его глубокий философский смысл. Первая и последняя фразы стихотворения составляют композиционное кольцо. В первой строке звучит риторический вопрос (*Почему два великих поэта, / проповедники вечной любви, / не мигают, как два пистолета?*), а в последней даётся ответ: утверждается мысль о том, что поэты не похожи на оружие потому, что всем им всецело присущ гуманизм, любовь не только к человеку, но и ко всему живому на Земле; звучит обеспокоенность поэта о том, что на Земле происходит что-то невероятное, что люди Земли *творят чёрт-те что*.

Ключевые слова в стихотворении – *страны, люди, народ, поэты, Земля* – в очередной раз отсылают читателя к мысли о том, что все мы – люди разных этносов и культур, населяем общую и одну планету, которая нам всем одинаково дорога, а значит, должны жить в мире и согласии.

Тема стихотворения – утверждение мира на Земле. Автор стремится показать, что мы все должны стремиться к миру без войн (*Рифмы дружат, а люди – увы...*). Автор задает два риторических вопроса в первой и второй строках и предполагает, что причина всему люди. И если люди дружат, а страны – нет, то вероятно, виной всему господствующая политика в той или иной стране, тот государственный строй, при котором людские голоса не имеют никакого веса. Анафора (повторение в двух строках вопросительного местоимения *почему*) и эпифора (повторение в двух строках междометия *увы*) оформляют кольцевую композицию. Риторический вопрос *почему?* сопровождается репликой автора *увы...*, так как ответа на этот вопрос пока нет, и за многие годы существования цивилизации так никто его и не нашёл.

Стихотворение носит ярко выраженный эмоциональный характер, чему способствуют разнообразные эпитеты: *великие поэты, вечная любовь, великие народы, непрочный шатер кислорода, ладони тяжелые*. По-философски мудро звучит и метафора, которая занимает целую третью строфу. Две страны, подобно человеку, своими руками берутся за голову (за круглый шар нашей планеты), таким образом, утверждая мысль о желании человечества покончить с войнами и насилием.

Стихотворение А. Вознесенского проникнуто пафосом жизнелюбия и жизнеутверждения. Автор еще раз возвращает читателя к мысли о том, что любые преобразования нужны, прежде всего, каждому человеку и каждому государству. И, может быть, тогда кто-нибудь напишет: *Люди дружат, и страны дружны!*

3. Социально-коммуникативная функция проявляется и в процессе **общения читателя с самим собою**. Художественный текст актуализирует определенные стороны личности самого адресата. В ходе такого общения получателя информации с самим собою текст выступает в роли *медиатора*, помогающего перестройке личности читателя, изменению ее структурной самоориентации. Покажем это на примере интерпретации стихотворения русскоязычного поэта Брестчины В. Ф. Гришковца *Дорогие сердцу голоса* [Жигалова 2012: 92–106]:

*Дорогие сердцу голоса,
Дорогие имена и лица,
Как за лесом дальняя гроза,
Будто снег, что на воду ложится.*

*Вы всё глуше, глуше и... родней,
Вы всё дальше, дальше и... слышнее,
Голоса прекрасные друзей,
Лица женщин – не было милее.*

*Нет, не спутать ваши имена.
Не забуду голоса и лица.
Всё, что есть сегодня у меня –
Память – свет, что из души струится.*

Читаешь стихотворение, и предстают перед глазами все те, кто тебе мил и дорог. Лица близких людей, родных, знакомых и даже тех, кто, словно молния, ворвался в твою жизнь, но сыграл в ней очень значимую роль. Каждый навсегда занял в твоей памяти и сердце своё место, каждый из них навсегда останется с тобой.

Щедра и радушна славянская душа, в ней каждому найдется место. Есть место и в белорусской литературе произведениям, написанным на русском языке художниками слова разных национальностей. Одним из выдающихся представителей данного круга мастеров слова на Брестчине является Валерий Федорович Гришковец, которого хорошо знают профессионалы в Минске и Москве, круг читателей. Его стихотворение *Дорогие сердцу голоса* поднимает философскую тему – тему памяти, пронизанную нотками грусти: *Дорогие сердцу голоса / Дорогие имена и лица..., Вы всё глуше, глуше и... родней, / Вы всё дальше, дальше и... слышнее*. Именно память заставляет нас сентиментально улыбаться, вспомнив о ком-то дорогом и милом, и эта же память заставляет нас тревожиться и грустить о тех, кого сейчас уже нет с нами рядом. И нельзя однозначно сказать, о ком или о чем грустит душа поэта: о прожитых годах, о несбывшихся мечтах, о покинутых друзьях или о славянском единстве?

Рассуждая о памяти, поэт побуждает читателя к мысли о том, что именно памятью держится жизнь семьи, рода, отдельного человека и государства. Потому память в стихотворении – это *голоса, имена, лица, свет, что из души струится*. Парадоксальность заключается в том, что чем голоса глуше, тем они родней, чем дальше они, тем слышнее. В стихотворении все эти слова являются синонимами, которые позволяют раскрыть суть, обнажить человеческую душу, пронизанную ностальгией, грустью, памятью, а часто и скорбью от слишком позднего раскаянья.

В стихотворении поэт, обнажая свои чувства, переживания, впечатления, кажется, призывает читателя к диалогу-размышлению, на что указывает наличие многоточий, которые как бы замедляют повествование, придают ему форму размышления, привнося оттенок недосказанности, даже секретности: *Вы всё глуше, глуше и... родней / Вы всё дальше, дальше и... слышнее* и, призывая читателя, понять, а может быть, и изменить, и свою философию жизни.

Сравнительные обороты (*как за лесом дальняя гроза и будто снег, что на воду ложится*) придают стихотворению особую образность, лёгкость, элегичность. Читатель ясно осознает, что лирическому герою уже никогда не вернуть былого, оно навсегда останется жить лишь в его памяти, и не просто останется, оно там *живёт*, уже вписано навечно: *Нет, не спутать ваши имена / Не забуду голоса и лица*. Эта память, пожалуй, единственное, что осталось от того далекого, но такого милого, манящего прошлого.

Словно лёгкая, незримая рука самой памяти автора касается и читателя при прочтении стихотворения. Этот эффект тихого шёпота достигается благодаря использованию повторов и аллитерации глухих звуков: *всё глуше, глуше..., всё дальше, дальше и... слышнее*. Несмотря на то, что в произведении преобладают именные части речи, обуславливающие определенную статику, есть здесь и глаголы, которые связаны с памятью, и память эта вечна, незыблема, динамична: *ложится, струится, не было, не спутать, не забуду*. Яркие образы, пейзажные зарисовки (*как за лесом дальняя гроза, снег, что на воду ложится*), авторский синтаксис и фоника – всё в стихотворении служит одной цели – раскрыть перед читателем глубину авторских мыслей и переживаний, заставить читателя задуматься над вечными темами, обратившись к своей памяти. А она ведь бывает разная: добрая, сентиментальная, печальная, грустная, злая, ностальгирующая, память о ком-то конкретном и память о людях в целом.

Так в работе с художественным текстом актуализируется личность самого читателя, появляется возможность пообщаться не только с автором, но и с самим собою, попробовать воспринять и оценить окружающий мир и определить своё место и своё предназначение в нём.

4. Социально-коммуникативная функция проявляется и в процессе **общения читателя с текстом**. Часто, высокоорганизованный текст, проявляя интеллектуальные свойства, перестает быть лишь посредником в акте коммуникации. Он становится равноправным собеседником, обладающим высокой степенью автономности. И для автора (адресанта), и для читателя (адресата) он может выступать как самостоятельное интеллектуальное образование, играющее активную и независимую роль в диалоге читателя с самим текстом. В этом отношении древняя метафора *беседовать с книгой* оказывается исполненной глубокого смысла. Покажем, как это происходит на примере интерпретации стихотворения М. Цветаевой *Если душа родилась крылатой...* [Жигалова 2011: 237–288]:

*Если душа родилась крылатой –
Что ей хоромы и что ей хаты!
Что Чингисхан ей и что Орда!
Два на миру у меня врага.
Два близнеца – неразрывно – слитых:
Голод голодных – и сытость сытых.*

Стихотворение *Если душа родилась крылатой...* создаёт ощущение лёгкости, высоты полёта и бесконечности человеческих возможностей и желаний. Вместе с лирической героиней читатель чувствует *окрылённость* и своей души, готовой вырваться из душных стен и тесных оков бытовых реалий. Души, которая стремительной птицей способна мчаться вперед к своей мечте, не страшась никаких преград и неудач.

Данное стихотворение было написано в августе 1918 года, в то время, когда послереволюционная Россия переживала трудное время, связанное с изломанными судьбами, насилием и несвободой. М. И. Цветаева как поэтесса, которая остро чувствовала проблемы своего времени и своей страны, не могла остаться равнодушной к происходящему. Именно поэтому, не поняв и не приняв революцию, спустя несколько лет М. Цветаева покинет Россию. А мотив свободы, прозвучавший в её стихотворении, будет выражать главную боль поэтессы: свободная, творческая душа может существовать только в свободной стране. Именно такой хотела видеть Марина Ивановна Россию. Эта мысль ярко обозначена в сильных позициях произведения.

Уже само название стихотворения *Если душа родилась крылатой...* заставляет читателя задуматься и о своей душе. Какова она, моя душа? Ведь неслучайно поэтесса строит заглавие именно в условной форме, а затем дублирует его в первой строке, тем самым приглашая читателя к ответу-рассуждению. Такой же глубокой мыслью,

заставляющей читателя вновь остановиться и поразмыслить, обладает и последняя строка: *Голод голодных – и сытость сытых!* Почему голод и сытость для романтической натуры лирической героини, обладающей *крылатой душой* – это враги-близнецы? Эти строки будто спускают читателя на грешную землю, погружают его в привычный материальный мир, в котором уже не так просто воспарить... Так, беседуя с текстом, читатель невольно домысливает, пробует дать ответ на то, почему же голод и сытость – враги *крылатой душе*. Когда ты голоден – тебе *ещё* не до мечты в том высоком смысле слова, потому что у тебя одна примитивная, чисто биологическая, мечта – как поест, чтобы не умереть с голоду. А когда ты сыт – тебе *уже* не до мечты, так как всё задуманное уже свершилось, и мечтать больше, кажется, не о чем.

Если душа родилась крылатой... Слово *душа* у читателя ассоциируется с чем-то высоким, чистым, невидимым, но, безусловно, значимым. Да, душу нельзя лицезреть, нельзя представить как что-то материальное, но её всегда можно почувствовать. Именно поэтому душу, которая к тому же родилась свободной, как птица, невозможно заточить в определённом пространстве.

Обратим внимание, как поэтесса раскрывает аспекты материального мира: здесь есть и богатство пышных *хоромов*, и скромность деревенских *хат*; упоминается имя Чингисхана и его Орды, которые в стихотворении символизируют насилие и террор. Так, М. Цветаева с каждой строкой усиливает доказательность суждения, выдвинутого в первой строке: над свободной личностью не властны ни богатство (*хоромы*), ни бедность (*хаты*), ни сила (*орда*), ни власть (*Чингисхан*). Свободную душу нельзя не только заточить в пространстве, но и нельзя подчинить её никакому насилию. У *крылатой души* всё же есть два главных врага материального мира – *голод голодных и сытость сытых*, которые могут её сковать, не дать высокой душе воспарить над миром.

Таким образом, анализ сильных позиций позволяет определить тему данного стихотворения: свобода, крылатость человеческой души. Идея состоит в том, чтобы сказать читателю, что именно материальный мир, зависимость человека от него, всегда сковывает, связывает эти крылья, приземляет. Эта мысль прослеживается и в морфологическом построении данного стихотворения: обилие именных частей речи: 12 существительных, в числе которых два субстантивированных (*голодные, сытые*), прилагательные, местоимения и числительное *два*, которое подчеркивает деление ценностей мира на духовные и материальные. Несмотря на то, что в произведении лишь один глагол (*родилась*), читатель чувствует скрытую динамику развития чувств лирической героини: поначалу она говорит о движениях, метаниях своей души, а затем переносит действие на себя (*два на миру у меня врага*). Таким приемом

поэтесса композиционно разделяет стихотворение на две части и вводит в качестве определяющего основной аргумент – два врага крылатой души. Так поэтесса непроизвольно предостерегает читателя от опасности, которая может привести к серости жизни, когда быт (голод и сытость) будут диктовать свои условия, лишая лирическую героиню мечты, а значит, и радости жизни.

Таким образом, читатель понимает, что, общаясь с художественным текстом, он увидел, сколько важных вопросов и проблем ставит перед читателем поэтесса в стихотворении размером всего в шесть строк, насколько богат и многообразен язык её произведения, как глубоко его содержание. Всё это говорит о сильном художественном таланте М. И. Цветаевой, о богатстве её поэтического мира и писательского мастерства, позволившем поэтессе раскрыть проблемы, над которыми стоит задуматься каждому читателю и сегодня.

Поскольку художественная литература своим содержанием имеет жизнь, то, постигая тайны человеческого бытия, определяя своё жизненное кредо, осознавая вечность, и бесконечность мира, а также непреходящее значение в нём человеческих ценностей, автор и читатель всегда дополняют друг друга. Поэтому, читая художественное произведение, мы переносимся в изображаемую писателем эпоху, становимся на сторону одних героев, которые возбуждают нашу симпатию или любовь, и с чувством огорчения и разочарования относимся к другим. А, следовательно, читая, мы познаём мир, участвуем непроизвольно в развитии и преобразовании человеческой жизни, которая влияет на культурное и нравственное развитие, как отдельного человека, так и общества в целом. Подлинно художественные произведения входят в нашу жизнь, они формируют в какой-то мере и наш интеллект, и высокие духовно-нравственные человеческие качества, и нашу философию жизни, помогающую каждому ориентироваться в социуме, строить гармоничные человеческие взаимоотношения. Художественно нарисованные картины жизни обогащают наш ум знаниями, волнуют наши чувства, побуждают к действию, к воплощению в жизнь тех благородных понятий, которые и в нынешнем информационном и технологизированном мире по-прежнему остаются востребованными.

Подводя итог сказанному, отметим, что художественное произведение, выполняющее социально-коммуникативные функции в процессе общения между адресантом и адресатом, культурной традицией, общения читателя с самим собою, с текстом является тем важным источником, который регулирует жизнь человека и обеспечивает консолидацию в существующем социуме. Происходит это потому, что в художественном произведении отражен не только опыт автора, но и опыт предшествующих поколений, опыт наций и всего человечества.

ЛИТЕРАТУРА

- Вознесенский 1996:** Вознесенский, А. *Не отрекись. Избранная лирика*. Минск: БелАДИ, 1996.
- Жигалова 2008:** Жигалова, М. П. *Интерпретация и анализ в литературе: теория и практика*. Брест, 2008.
- Жигалова 2011:** Жигалова, М. П. *Германия в судьбе и творчестве русских поэтов-эмигрантов XX века. Интерпретация и анализ произведений: теория и методика*. Berlin: LAP Lambert Academic Publishing, 2011.
- Жигалова 2012:** Жигалова, М. П. *Этновитальность и мультикультурность в литературе: поэзия. Интерпретация и анализ*. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 2012.
- Пушкин 1971:** Пушкин, А. С. *Поэмы*. Москва: Детская литература, 1971.

ПРОЗРЕНИЯТА В ДАЛЧЕВИЯ КАМЪК. ИНТЕРПРЕТАТИВНИ ПРОБЛЕМИ НА ПОЕТИЧЕСКИЯ ТЕКСТ В МУЛТИКУЛТУРНА СРЕДА

KAMEN RIKEV

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

INSIGHTS INTO ATANAS DALCHEV'S POEM *STONE*. INTERPRETIVE PROBLEMS IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT. The paper presents a historical account of the interpretations of Atanas Dalchev's poem *Stone* (1926). It also suggests two possible further approaches towards the poetic work in the light of Quranic surah 112 and the Christian tradition. The author concludes that Dalchev's poem will continue to provoke literary historians' and critics' discussions due to its highly metaphorical nature.

Keywords: Atanas Dalchev, XX c. Bulgarian poetry, Christian motifs, stone as a symbol.

Далчевото стихотворение *Камък* (1926) е предизвиквало различни критически и литературоведски коментари, но те обикновено са съпровождали разглеждането на общи въпроси от творчеството на поета. Често текстът е бил посочван като ключов за разясняване на авторската поетика и ценностен спектър, като в коментаторското ползрение са били откроявани отделни строфи и най-вече финалната поанта на произведението.

Въпреки че не липсват податки *Камък* да се изследва в строго исторически контекст, като например диалога с Багряниното *вечната и святата* [Игов 2005: 390; Ликова 1979: 277], самобитните послания на Далчевата творба, излъчващи трудно-преодолима парадоксалност, са причина за непрестанно обновяване на рецептивните позиции спрямо текста.

Тази статия откроява главните насоки, в които е бил интерпретиран Далчевият *Камък*, и предлага два нови подхода към него. Тя регистрира два ключови парадокса около стихотворението. Първият засяга някогашната му употреба едновременно като пример за реакционна, декадентска литература на безнадеждността и като текст,

притежаващ минимума политическа коректност, оправдаваща присъствието му в ползрението на социалистическата критика. Вторият парадокс се отнася до възможните интерпретации на текста в съвременна мултикултурна среда, които извеждат взаимно изключващи се, макар паралелно основателни послания в зависимост от доминиращата културна парадигма на възприемателя.

Посочените долу примери нямат претенции за изчерпателност. Те обаче са достатъчни за обрисуването на конфликтните рецептивни зони, свидетелстващи за виталността на националната литературна класика, от една страна, и потенциалните подводни камъни в нейното преподаване в днешна България.

В името на марксистката коректност

В очерк за Далчев от 1966 г. Атанас Лазовски се стреми да обоснове тезата, че *поетовото отношение към човека и към живота е характерно за всяко прогресивно и вярно на действителността изкуство* [Лазовски 1966: 86] при изходната постановка, че *в поезията на Атанас Далчев виждаме съдбата на дребнобуржоазния индивидуализъм при условията на фашизма в България* [Лазовски 1966: 76]. Ролята на Камък в тази схема е да обслужва твърдението, че:

„теоретически“ поетът иска да неутрализира копнежа по вечно съществуване. Той си разяснява неумолимите истини, „вразумява“ душата си. Камъкът е неизменен, затова не умира. [...] Вечността е чужда на отделния живот – тя е вечно мълчание, вечен покой, безчувственост, безсъзнателност, мъртвина. [Лазовски 1966: 38]

Като противопоставяне между човека и вечността възприема Камък и Розалия Ликова: [...] *в „Камък“ Далчев защити срещу студената вечност на мъртвата природа тленния, грешен човешки живот, страданието на умиращата материя.* [Ликова 1979: 313].

В същия контекст, но с акцент върху ниҳилизма интерпретира текста Чавдар Добрев. Тук обаче се регистрира и тезата, че в ранното си развитие Далчев се движи от християнски оптимизъм към *теориите на безнадеждността*:

Определени идеологически категории, в които твори поетът, го насочват към един преход от християнската идея за изкуплението към теориите на безнадеждността: при сблъсъка на двете действителности винаги побеждава тази на смъртта. [...] Реалността, в която живеем, получава единствена ефективна мярка – нищото, смъртта, угасването на живата материя. [Добрев 1978: 201]

Дискредитирането на нихилизма и ранния Далчев се поддържа със същата логика от Пенчо Данчев:

[...] сравнително най-неоригиналните стихотворения, [...] най-предметните, [...] по съдържание са варианти на една и съща твърде изразходвана поетическа идея – за пълното безсмислие на живота и за фаталната и дори желана неотвратимост на смъртта. [Данчев 1975: 40]

Постановки като горните извеждат по красноречив начин опитите за „помирване“ на привидяната мрачност у ранния Далчев със значимостта на неговата поетика и послания. Сред главните следствия от подобни нагласи е утвърждаването на идеологически правилната линия, че *допирът до абсолютното довежда до крайните предели, откъдето започва нищото* [Ликова 1979: 282]. Но Далчев, отново според тази линия, се възпротивява срещу това *нищо*, т.е. *абсолютното*, защото в *Камък* той не е песимистичен, а напротив: *той извиква на мълчалив двубой мъртвата природа и човешкия живот, неподвижността на камъка и трагизма на раждането и смъртта, на човешките грешки и жажди*. [Ликова 1979: 294–295]. Заключение е ясно: Далчев не е борец за социалистически идеали, но поне е бунтар срещу безсмисленото съвремие и философската безнадеждност. Така или иначе *Камък* се оказва достатъчно проблематичен текст, нуждаещ се от критическо обслужване в помощ на допустим оптимистичен прочит от страна на неспециализираните читатели. Този оптимизъм се утвърждава и от Милена Цанева като сплав от изстрадани прозрения и типично българска виталност: *Опоектизирането на жизнерадостната земна „греховност“ [...] до него достига като една прозряна с мъдро примирение истина* [Цанева 1984: 14].

Отвъд идеологията

Още в годините на социализма обаче се появяват гласове, насочващи прочита на *Камък* в различни посоки. Кирил Кръстев например преплита своята рецепция на произведението със спомени и личните пояснения на Далчев за несъответствието между буквалността на поетическите твърдения и тяхната вътрешна правда [Кръстев 1988: 208]. Процесът ще бъде интензифициран през 90-те години и в първите десетилетия на новия век.

Санте Грачоти поставя творбата в западноевропейски контекст, в който *прозира следа на вдъхновение от Лукреций и вечността на неодоушевените неща се противопоставя на човешкото живеене „в заблуждение“*, макар според италианския

славист тези моменти в Далчевия поетичен контекст да са изолирани и без плодотворни присадки. [Грачоти 1982: 19]. По-късно ще се появи нова съпоставка: според Жана Николова-Гълъбова *Камък* е силно повлияно от едноименното стихотворение на Микеланджело Буонароти, но все пак обогатено и с нови елементи [Николова-Гълъбова 2000: 115], а като ключ към Далчевия текст Снежана Ангелова препраща към *Статуята на Мойсея* от Вазов [Ангелова 2007: 122].

В същия контекст на високите европейски образци Дора Колева извежда изключително продуктивната теза, че за да разкрие природата на човека, Атанас Далчев прибегва до съотнасянето му с други природни компоненти. Обобщенията въпроси в „Камък“ [...] показват как, четейки други феномени, субектът достига до изводи за своя човешки жребий, за мястото си сред другите природни творения. Според авторката, към заглавния образ поетът подхожда чрез Шпенглеровата идея за камъка като големия символ на онова, което е станало безвремево. В него пространство и смърт сякаш се съединяват. [Колева 2014: 149]. Сходна насока на интерпретация залагат (всеки от собствен изследователски ъгъл) Валери Стефанов [2000: 141] и Лъчезар Селяшки [2010: 184–188], като при Стефанов е налично и алтернативно тълкуване на свят в смисъла на универсум.

В различна светлина поставя посланията на *Камък* Светлозар Игов, според когото Далчев дори възхвалява „вечността и светостта“ на мъртвото... [Игов 2005: 390; срв. Камбуров 2006: 119]. Така рецептивната история на творбата продължава да поддържа две взаимно отричащи се концепции: за надмогването на природната ограниченост на човека или за неговата окончателна безпомощност пред законите на битието. Двете концепции се обединяват в идеята за търсенето на смисъл въпреки греховността и смъртността, но залагат различни акценти, предполагащи съответно житейски оптимизъм или хладнокръвно приемане на безнадеждната вечност.

Като опит за примиряващо обобщение на двете мисловни нагласи се налага твърдението на Сава Сивриев за *Камък* като *поетизиращ антиномичност*, с която се постига образност в лириката на Атанас Далчев [Сивриев 2012: 311]. Проблемът за споменатата антиномичност води изследователя до тезата за друга разкъсаност у поета: *Във времето след войните поетът Атанас Далчев прави опит да съедини вярата и културата като две несвързващи се една с друга същности* [Сивриев 2012: 315]. От подобна гледна точка изглежда, че дилемата за доминиращите послания в *Камък* няма да намери разрешение, защото изразява много по-дълбоки пластове в творчеството и мисловните хоризонти на самия автор.

Всички приведени тук рецептивни ракурси към Далчевото произведение

разчитат на ярко изведена двуделност, в която се съдържа неговият чар: *живот – смърт, жизнерадост – безнадеждност, ограниченост – абсолютизъм, греховност – святост, материя – дух*. Тези аналитични подходи (дори образцово социалистическите) по правило се допират до въпроса за религиозната тематика в текста, но я изоставят като несъществена за главния контекст и тон на общите внушения. В същото време можем да предположим, че в съвременна българска среда именно прочит на *Камък* през традицията на религиозното възпитание и светоглед биха извели не само нови, но и опасно провокативни тълкувания, особено след като стихотворението се намира в програмата за средните училища и матурата по български език и литература.

Един възможен кораничен прочит

Работата е там, че концентрирането на българските изследователи върху финалната поанта на *Камък* неизбежно оставя в сянка прехода от трета към четвърта строфа (*не грешиш ти никога: не раждаш, / пък и сам си нероден. // Ти си свят*).¹ А този преход е особено важен, доколкото обвързва безвъпросно греховността, живота (раждането) и светостта като взаимно зависими понятия.

Главното предизвикателство пред един кораничен прочит на *Камък* обаче според мен се крие именно в буквалното извеждане на формулата *не раждаш – сам си нероден*. Защото тази формула може да бъде възприета не просто като описателен пример, служещ за подстъп към прозиране на *вечността и светостта на мъртвото*, и не просто като ефективна поетическа фраза (етимологическа фигура и градиция на апофатически изведени свойства на божествения камък). Тя се оказва в пряко съответствие със сура 112, която според българските преводи гласи:

Кажи: Бог е един Бог; вечният Бог. Той не ражда, нито е роден и няма ни един подобен нему. [Коранът: 520];

1. Кажи [о, Мухаммед]: “Той е Аллах – Единствения,
2. Аллах, Целта [на всички възжелания]!
3. Нито е раждал, нито е роден,
4. и няма равен Нему”. [Коран Цв.Т.]

Съпоставка между Далчевия текст и преводите на сура 112 дават достатъчно

¹ Цитатите от *Камък* са по изданието *Съчинения в два тома*, т. 1 [Далчев 1984: 74]. Първата публикация на творбата е от 1926 г. в сп. *Изток* [Далчев 1926: 3], поради което приемам датировката от 1927 г. в следващи издания като неточна.

основания да си зададем въпроса как може да реагира преподавателят по българска литература, когато негов ученик или студент заяви, че стихотворението *Камък* накърнява съкровенията му убеждения, защото – волно или неволно – въвличайки коранични послания в поетическия контекст, то ги подлага на несъмнена десакрализация? Наред с това, следва да се запита и за уязвимото място на *Камък* в националната класика с оглед на постоянните призови за осъвременяване на българския литературен канон в съгласие с принципите за толерантност, безконфликтност и мултикултурна преводимост на посланията.

Отхвърлянето на горните въпроси като пресилени и изопачаващи поетическия текст изисква да бъдат анулирани поне два сериозни аргумента: а) поразителното сходство в коментиранията пасажи, и б) фактът, че *Камък* действително се нуждае от коранична интерпретация, защото всички останали аналитични наблюдения не отчитат забележителния скок, който стихотворението прави от твърденията за *негрешене, нераждане и нероденост* към идеята за *святост и божественост*. А прочит през свещените текстове е в състояние да оправдае такава мисловна операция, доколкото споменатите в художествената творба свойства на камъка могат автоматично да бъдат възприети като иззети свойства от Божеството. Оттам ще последва, че поетическият изказ не прави скока между III и IV строфа чрез поанта, а чрез напълно легитимно и плавно движение от едни качества на абсолюта към други.

В състояние ли е българската критика и литературноисторическа мисъл да противопостави убедителна защита срещу изложените по-горе въпроси, предполагащи иронично или направо светотатствено отношение към Божеството? Струва ми се, че такава защитна теза може да бъде изградена едва ако стихотворението *Камък* получи интерпретация и в друг религиозен контекст, а именно такъв, който е най-присъщ за българската културна традиция през XX век.

Християнският контекст в *Камък*

Преобладаващата част изследователи на Далчев са склонни да споменават неговата религиозна и философска нагласа, християнското му светоусещане като важни фактори в творческите му предпочитания, без обаче този светоглед да се използва като главен ключ за тълкуването на отделни текстове. *Камък* не прави изключение, макар податките за такъв прочит да са деликатно изказани и все пак очевидни.

Едно непълно изброяване на елементите, обосноваващи християнската традиция като същностна за посланията на творбата, не би могло да мине без споменаването на *неизменен* и *все същ* в 3. и 4. стих на I строфа. Нормално би било съседната употреба на тези синоними да предизвика упреци в тавтология – нещо, което не съм

срещал по повод Далчевия текст и също приемам за достойнство, а не недостатък в *Камък*. Напротив, *неизменен* и *все същ* са поредно доказателство за траен интерес на поета към философския проблем за единостъщието и за неизменяемостта (срв. и поетизираното *едностъщите дни* от ранното стихотворение *Коли*), който пряко насочва към въпросите за божественото естество.

Успоредно с това, не може да бъде пренебрегнат и апофатическият подход, на който са подчинени твърденията (девет от общо десет на брой)² за естеството на камъка в първите три строфи. На този фон преходът към позитивното *Tu si свят* (IV) изпъква още по-рязко, а цялата мисловна конструкция чрез отрицания да се достигне до заключението за святост несъмнено препраща към теологически школувания класически подстъп към дефиниране на монотеистичното Божество – общ аргумент за основателността и на кораничен, и на християнски прочит на творбата.

Поредни знаци за присъствието на християнска проблематика в текста дават квалификации като *злочеста плът* (II) и *жаждата, от която почват вси беди* (III). Трудно би било да се мотивира наличието на тези изрази в творбата без отчитане на тяхното специфично присъствие в християнската книжнина. В този контекст *злочеста плът* предполага не само тленността като природен закон без нравствени импликации, но и падналостта, повредеността на природата (*нейната зла чест*) вследствие на грехопадението, т.е. на собствено човешки избор, предопределил съдбата на вселената. На свой ред *жаждата* като извор на *вси беди* насочва не към потребността от утоляване на насъщна нужда, а отново към темата за греха като следствие от силно желание, влечение към нещо³.

В същата втора строфа двустъщието *Съвестта и хилядите червеи / никога не те гризат*, е поредното свидетелство за християнско светоусещане в текста, защото паралелизмът *душа – тяло* всъщност разкрива дълбоките причини, насочили лирическият субект към въпросите за светостта и живота. И двете причини насочват към изходни положения на християнската догматика: смъртността на тварния свят, от една страна, а от друга – необходимостта от прошка (умиротворяване на съвестта) като ключ към блаженството и оттам към действителното познание.

В последните две строфи *ваял своите богове* (IV) несъмнено отваря темата за идолопоклонството, а тежестта на твърдението *истината в теб прозрях* (V) се

2 Срещу единственото утвърдително *ти стоиш все същ* в началните три строфи се появяват: *неизменен*; *нямаш нито...*, *нито...*; *нямаш...*; *никога не те...*; *не си изпитвал...*; *не грешиш...* *никога*; *не раждаш*; *нероден*.

3 срв. дефиницията на *жѣднѣй* на Н. Геров: 3) *Който много налита на нешто, гладнѣй, лакомѣй за нешто* [Геров 1897: 24].

подсилва неимоверно в съпоставка с *Аз съм пътят и истината и животът* (Иоан. 14:6), но с уговорката да не се прибързва със заключения за отричане на библийската правда, доколкото Божията слава може да бъде видяна и чрез *разглеждане на творенията* (Рим. 1:20). Още повече че в такава светлина заглавният камък може да се успореди и с камъка, отхвърлен от зидарите (Пс. 117:22, Мат. 21:42, Марк. 12:10) именно като *жив камък* (1 Петр. 2:4).

Но изключително място в християнския прочит на *Камък* заема същият пасаж, който провокира и съпоставката със сура 112. След обобщителното *не грешиш ти никога*: (III) преходът от *не раждаш* (III), през *сам си нероден* (III) до *ти си свят* (IV) е построен като серия от не следващи едно от друго твърдения, които едва в своята съвкупност доказват абсолютната пропаст между камъка и човека. Безгрешността на камъка, моментално приписваща му божественост, отключва описателни характеристики, които трудно могат да се асоциират с християнската концепция за святост, освен ако не въвлечем догматическата постановка, че *да ражда* [предвечно Словото] е качество на Бог Отец, а *да е роден* – ипостасното свойство на Бога Слово. Но, както твърди текстът, камъкът не притежава тези качества – в какво тогава се изразява неговата божественост? По поетическата логика той подбужда човеците към действия, насочва ги към търсене и почитане на божествеността. Затова въпреки своята нероденост и нераждащо свойство той *оживотворява* света, осъществява някаква връзка между абсолюта и притежателите на *злочеста плът*. С други думи, неговата божествена недосегаемост остава само привидна, доколкото той едновременно представлява абсолюта и е градиво за *извайване* на неговото (на абсолюта) материално изражение. Може би точно заради това в стихотворението камъкът в крайна сметка е назован *свят* – не като окончателно заключение за недостъпността му, а обратно – в качеството му на познаваем (най-буквално физически осезаем) израз на божествеността.

Би било наивно след приписаните в творбата три отличителни свойства на „абсолютния“ „божествен“ камък да не регистрираме паралел с троичността на християнския Бог [вж. Риков 2012: 522–526]. Така би се оказало, че уникалните послания в *Камък* са плод на успоредното присъствие, отричане и допълване на минимум два изказни пласта: буквалния, предполагащ възможно най-дословен прочит на строфите и описващ сетивната действителност, и този на християнския код, разкриващ (без да отрича първия) перспективата за инобитие като не предполагаемо, а реално осезаемо от мислещия лирически субект. Едва приетото наличие на този втори пласт може да обоснове достатъчно удовлетворително описаните по-горе символи и изказни ходове.

Приемайки ефективността на християнския код за тълкуване на текста,

финалното двустиие (*вечно и свето е само мъртвото, / живото живее в грях*) започва да пулсира пред интерпретатора не само със своята оксиморонност, но и с буквалната си евангелска валидност. За такъв подход е достатъчно да си припомним мотива за *умирането за света* (приживе), т.е. отричането от греха в името на възкресението (срв. Рим. 6:4–7, включ. стиха [...] *който е умрял, той се е освободил от грях*). А с такива послания *Камък* се оказва творба, надмогваща по най-безспорен и последователен начин своя привиден житейски песимизъм.

И какво от това?

Прочит на Далчевия *Камък* през християнската традиция може да не съответства на съвременните критически търсения или да е несъществен в литературноисторически план. В същото време той, струва ми се, гарантира достатъчно надежден отговор срещу евентуални упреци в непочтителна игра с други културни кодове. А да се привиди в творбата пренебрежителност към основополагащи коранични твърдения съвсем не е безобидна или малко вероятна шега в ситуацията на мултикултурно съжителство, от една страна, и физически провокации към европейската идентичност, от друга.

Отричането на християнски или кораничен прочит на *Камък* с аргумент, че подобни начинания са пресилени, тенденциозни или изопачаващи художествения контекст, може да бъде оспорвано с контрааргумента за досегашните рецепционни парадигми, които също са плод на тълкувателен усет без претенция за изчерпване на поетическата идейност. Какви иначе са основанията да приемем като допустими препратките на Санте Грачоти към Лукреций или на Жана Николова-Гълъбова към сонета на Микеланджело, или метафората на Валери Стефанов за камъка като стена, *построена от великия архитект на битието* (вж. посочките по-горе), а да отхвърлим междутекстовите връзки със свещени текстове?

Стремежът на модерната българска литература към активно отваряне и повишена „преводимост“ пред чуждата (и собствена) читателска аудитория, по всичко личи, не крие само положителни изкушения. Що се отнася до конкретния случай с Далчевото стихотворение *Камък*, неговите очарование и енигматичност едва ли ще бъдат отслабени в следващите десетилетия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелова 2007:** Ангелова, С. Камък. В: Ангелова, С. *Вратите. Интерпретации върху религиозната поезия на Атанас Далчев*. Враца: Одри, 120–143.
- Геров 1897:** Геров, Н. *Речник на българския език*. Ч. 2 (Е–К). Пловдив.
- Грачоти 1982:** Грачоти, С. Поезията на Атанас Далчев. – *Литературна мисъл*, 2/1982, 18–25.
- Далчев 1926:** Далчев, А. Камък. – *Изток*, II/46 (28.11), 3; <http://bgmodernism.com/iztok_46_1926-11-28> (достъп: 1.06.2016).
- Далчев 1984:** Далчев, А. *Съчинения в два тома*. Т. 1, *Поезия*. Ред. З. Недков. София: БП, 74.
- Данчев 1975:** Данчев, П. Атанас Далчев. В: Данчев, П. *Избрани произведения*, т. 1. София: БП, 32–53.
- Добрев 1978:** Добрев, Ч. Смиълът на поезията. Атанас Далчев. В: Добрев, Ч. *Планета на свободата*. София: БП, 177–247.
- Игов 2005:** Игов, С. Атанас Далчев. В: Игов, С. *Кратка история на българската литература*. София: Захарий Стоянов / УИ Св. Климент Охридски, 389–391.
- Камбуров 2006:** Камбуров, Д. (С)вещите на Далчев. *Вещите вещи*. В: Неделчев, М. et al. (съст.). *Да четем Далчев. Сборник от научна конференция по случай 100 години от рождението на Атанас Далчев*. София: НБУ, 114–120.
- Колева 2014:** Колева, Д. *Атанас Далчев – поетът философ*. Пловдив: *Жанет* 45.
- Коран Цв.Т.:** *Свещеният Коран с български превод* (II изд.), прев. Цветан Теофанов, <<http://www.koranbg.com/sura.php?trans=tf2&sura=112>> (достъп: 1.06.2016).
- Коранът:** *Коранът – водителят и разпознавачът*. Габрово, год. неизв.: *Ден* [фототипно изд., буквален превод от английски], 520.
- Кръстев 1988:** Кръстев, К. Атанас Далчев. В: Кръстев, К. *Спомени за културния живот между двете световни войни*. София: БП, 201–212.
- Лазовски 1966:** Лазовски, А. *Атанас Далчев. Литературно-критически очерк*. София: БП.
- Ликова 1979:** Ликова, Р. *История на българската литература – поети на 20-те години*. София: Наука и изкуство.
- Николова-Гълъбова 2000:** Николова-Гълъбова, Ж. Есеистичната лирика на Атанас Далчев. В: Кунчев, Б. [съст.]. *Атанас Далчев. Критически прочити*. София: *Просвета*, 85–122.
- Риков 2012:** Риков, К. В търсене на духовни истини или за така наречения мистицизъм в българската литература. В: Иванова, Н. et al. (съст.). *Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури*. София: *Лектура*, 518–526.
- Селяшки 2010:** Селяшки, Л. *В поетичния свят на Атанас Далчев*. *Студия*. София: БП.
- Сивриев 2012:** Сивриев, С. Антиномиите в лириката на Атанас Далчев. В: Сивриев, С. *Екзегези. Из историята на българската литература*. София: *Карина М*, 311–316.
- Стефанов 2000:** Стефанов, В. Америка – назоваване на отсъствието. В: Кунчев, Б. [съст.]. *Атанас Далчев. Критически прочити*. София: *Просвета*, 136–158.
- Цанева 1984:** Цанева, М. Атанас Далчев. В: Далчев, А. *Съчинения в два тома*, т. 1. Ред. З. Недков. София: БП, 5–27.

ЗА БЪЛГАРО-ПОЛСКАТА АСИМЕТРИЯ В ОБЛАСТТА НА АРХАИЧНАТА ЛЕКСИКА

PETAR SOTIROV

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ON THE BULGARIAN-POLISH ASYMMETRY IN TERMS OF ARCHAIC VOCABULARY. The study uses as its basis a collection of 237 words categorised as archaic in Bulgarian which are nevertheless actively used in Modern Polish. The aim of the research is to determine the origin of these units and the degrees of similarity between Bulgarian and Polish words regarding their lexical form and semantic properties. The analysis demonstrates that the examined material is mainly of the Slavic origin, but it also includes words of French, Latin, Italian, Romanian, German and English origins. Three Bulgarian-Polish lexical pairs can be distinguished with relation to their form: 1) identical pairs, 2) pairs of minimum difference, 3) pairs of larger formal difference. By investigating their semantic properties, the lexical pairs can be grouped into: 1) words with identical or similar meaning, 2) words with distant semantic similarities, 3) words with no semantic similarities. Research on the Bulgarian-Polish lexical asymmetry regarding lexical archaisation contributes to an in-depth description of the factors that determine the lifespan of a word – i.e. whether it remains in use or wanes in time. These factors may be of linguistic or extra-linguistic nature and are specific to each of the reported cases.

Keywords: Bulgarian language, Polish language, asymmetry, vocabulary, archaic.

1. Увод

Както е известно, лексикалната система на езика в най-голяма степен е зависима от извънезикови фактори, затова лексиката е неговата най-променлива съставка. Тъй като факторите от културно-исторически и обществен характер са специфични за отделните общества, промените в областта на лексиката в различните езици не протичат равномерно. Поради това близки по произход езици на определен етап от своето съществуване могат да представят значителни различия по отношение на лексикалния си състав. Така например може да се констатира, че определена група лексикални единици в един език са отпаднали от активна употреба, а в друг родствен

език функционират нормално, част са от неговата активна лексика. Подобно явление може да се наблюдава по отношение на българския и полския език в рамките на група лексеми, които показват различия при функционирането си в двата езика, т. е. в българския език те са отпаднали от активния речников състав, а в полския език са запазили и до днес своята жизненост.

Българо-полската асиметрия в областта на архаизацията на лексиката, заедно с широко коментираните в славянското езикознание старинни черти във фонетиката (напр. наличието на носови гласни), подсилва впечатлението у българите за полския език като за един консервиран, архаичен, уникален славянски език. В рамките на българо-полската сравнителна лексикология проблемът за неравномерната архаизация не е бил предмет на задълбочен интерес, а изучаването му има важно теоретично и практическо значение, например за изясняване механизма на отмирането на думи, за теорията и практиката на българо-полския превод, за чуждоезиковото обучение и пр.

2. Обект, цел и материал на изследването

Обект на настоящото изследване са лексикалните единици в българския език, които се приемат за архаични от страна на неговите съвременни носители, но в съвременния полски език близките им по фонетичен облик съответствия са в активна употреба. Целта е тези случаи да се открият, като въз основа на съпоставката между българските лексеми и полските им съответствия се установи степента на формално и семантично сходство между тях и се направят някои общи изводи относно причините за възникналата асиметрия. Основният източник на езиковия материал за проучването е *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век* под редакцията на Стефан Илчев [Илчев 1974], а като допълнителен извор е използван също *Малък речник на остарели и редки думи в българския език* с авторки Пенка Радева и Ния Кръстева [Радева – Кръстева 1999].

3. Анализ на езиковия материал

Въз основа на представения по-горе критерий в посочените източници бяха открити 237 лексикални единици (вж. *Приложение*), които се превърнаха в обект на по-подробен анализ. Огледът на материала показва, че най-голяма част в него заемат лексемите, които са определени в лексикографските източници като **диалектни** (по-нататък – диал.) – около 40%, на второ място е групата на **остарелите думи** (по-нататък – остар.) – около 25%, а на трето – **редките думи** (по-нататък – рядко) – около 15%. Отделни думи са определени още като **народни** (нар.), **старинни** (старин.),

историзми (истор.), **книжовни** (книж.) или **църковизми** (църк.) – общо около 20%. Всички тези групи думи тук са обединени от общия термин *архаична лексика*.

3.1. От гледна точка на произхода повечето от изследваните лексикални единици са славянски (74%), като най-много сред тях са заетите от руски език. Срещат се заемки и от неславянски езици.

От руски език или заетите от други езици посредством руския език са следните лексеми: *балаган, бурса, венгерец, верблюд, виражавам (се), външен, волентир/волонтир (лат. voluntas), вон, гамаш, глад, глѣб, грот, (фр.-рус. грот), гъртан, заочно, караван, кнут, крикна, кукиш, лех/лях, лѣск/лѣсѣк, малост, накрит, недавен, отчизна, охотник, погода, помимо, посланец, предместие, приправа, притомен, прошло, узки, чрезвичает, щеголство*.

От френски език са думите: *боти, девастирам, електорален, етат, кантина, карусел, шале/шалет*; от латински език: *електор/електер, негация, олива, табла, фур, цесар*; от италиански език: *газета, мушард, популо*; от източни езици: *дуда (араб. – тур. dut), йогурт/югурт, лала (пер.-тур.), харач*; от румънски език: *густ, ланц, капуш, мачуга*; от гръцки език: *варка (ит.-гр.), катехизис/катихизис*; от немски език: *вахмайстер/вахмистър, малер, щандарт, щраф*; от английски език: *сквер*.

3.2. Всяка от изследваните български лексеми, определени като редки, остарели, диалектни и пр., притежава съответна лексема в полския език, с която влиза в определени отношение въз основа на формата и семантиката. Така например въз основа на степента на формалното сходство могат да се разграничат: лексемни двойки с пълно формално сходство, лексемни двойки с минимална формална разлика и лексемни двойки с по-значителна формална разлика. Въз основа на семантичната близост пък могат да се отделят: лексемни двойки с еднакво или много близко значение, лексемни двойки с по-свободни семантични връзки и лексикални двойки с формално сходство, но без семантична връзка между лексемите.

3.2.1. Сравнение на българските и полските лексеми въз основа на формалното сходство

А. Лексемните двойки с пълно формално сходство представляват около 35% от общия състав. Подобни двойки са например: **близна**, нар., празнина – пол. *blizna* ‘белег, знак’; **бок**, диал., страна, хълбок – пол. *bok*; **вояк**, диал., войник, боец – пол. *wojak* ‘войник’; **густ**, остар., вкус (рум. *gust*) – пол. *gust*; **дробно**, диал., дребно, ситно – пол. *drobno*; **етат**, книж. рядко (фр. *etat*), разрешение да се сече от горски район – пол. *etat* ‘щат’; **караван**, книж. остар. (рус. *караван*), керван – пол. *karawan*; **икра**, диал., хайвер – пол. *ikra*; **мних**, старин. монах – пол. *mnich*; **напад**, рядко,

нападане, нападение – пол. *napad*; *опаска*, диал., пояс, ремък – пол. *opaska*; *погода*, книж. остар. (рус. *погода*), време, състояние на атмосферата – пол. *pogoda*; *робиня*, диал., чаталесто дърво, с което натискат котела, когато правят качамак – пол. *robinia* ‘бяла акация’; *сток*, диал., улей, по който се стича нещо – пол. *stok*; *ток*, рядко, течение – пол. *tok*; *хлев*, диал., обор, кошара – пол. *chlew* ‘кочина’; *чад*, старин. и диал., дим, пушек – пол. *czad*; *щраф*, книж. остар. (нем. *Straf*), глоба – пол. *sztraf*; *яд*, остар., отрова – пол. *jad* и др.

Б. Лексемните двойки с минимална формална разлика, свеждаща се до 1–2 фонеме, заемат най-голямо място сред изследваните лексеми – те възлизат на повече от 50% от общия брой лексеми. Като примери тук могат да бъдат посочени: *балаган*, (рус.), панаирджийска барака, представление – пол. *bałagan* ‘безпорядък’; *бол*, диал., болка – пол. *ból*; *влас*, нар., косъм – пол. *włos*; *вено*, нар. зестра – пол. *wiano*; *въси*, диал., мустаци – пол. *wąsy*; *глад*, книж., рядко (рус. *гладь*), гладкост – пол. *gładź*; *жаден* (*жъдан*), диал., любим, силно желан – пол. *żądany*; *збур* (*сбур*), диал., сбирщина – пол. *zbiór* ‘сбор’; *звон*, старин., черковна камбана – пол. *dzwon*; *жид*, остар., евреин – пол. *Żyd*; *кнут*, рядко (рус. *кнут*), камшик, бич – пол. *knot* ‘фитил’; *ле*, диал., леност – пол. *leń* ‘ленивец’; *муйка*, диал., умивалник – пол. *myjka*; *млат*, нар., голям чук – пол. *młot*; *посланец*, остар. (рус. *посланец*), пратеник – пол. *posłaniec*; *пъс*, диал., пес, куче – пол. *pies*; *речка*, нар., рекичка – пол. *rzeczka*; *снев*, рядко, възпяване – пол. *śpiew*; *тревник*, рядко, тревна площ – пол. *trawnik*; *узку*, рядко (рус. *узкий*), тесен, ограничен – пол. *wąski*; *узор*, рядко (рус. *узор*), шарка, украса – пол. *wzór*, *wzory*; *чаяние*, старин., чакане, очакване – пол. *czajenie* (*się*) ‘очакване, дебнене’; *щандарт*, остар. (нем. *Standart*), кавалерийско или флотско знаме – пол. *sztandar* и др.

В. Лексемните двойки с по-значителни формални разлики, т. е. по отношение на повече от 2 фонеме, заемат около 15% от всички изследвани двойки лексеми. Към тях принадлежат изрази като: *блудя*, остар., блуждая – пол. *blądzić* (*blądzę*); *вепър*, рядко, мѝжка дива свиня, глиган – пол. *wieprz*; *желудък*, диал., стомах – пол. *żołądek*; *желва*, диал., костенурка – пол. *żółw*; *жеч*, диал., жлъчка – пол. *żółć*; *детел*, диал. птица кълвач – пол. *dzięcioł*; *елавник*, остар., молив – пол. *ołówek*; *перперуца*, диал., преперица, пъдпъдък – пол. *przepiórka*; *сегна*, диал., пресегна, посегна – пол. *sięgnąć*; *твърдина*, старин., крепост – пол. *twierdza* и др.

3.2.2. Сравнение на българските и полските лексеми по отношение на семантичното сходство

А. Повечето от българските лексеми и техните полски съответствия са еднакви или близки по значение, напр.: *бок*, диал., страна, хълбок – *bok*; *бочка*, диал., бѝчва

– пол. *beczka*; *вес*, остар., село – пол. *wieś*; *воз*, диал., товар, колкото се кара с една кола – пол. *wóz*; *грот*, книж. рядко (фр.-рус. грот), пещера – пол. *grot*, *grota*; *дробно*, диал., дребно, ситно – пол. *drobno*; *желва*, диал., костенурка – пол. *żółw*; *твърдина*, старин., крепост – пол. *twierdza* и др.

Б. Срещат се лексикални двойки, при които семантичните полета са близки, но не се покриват изцяло. Понякога семантичната връзка е доста избледняла и могат да се открият само отделни еднакви семантични признаци, напр.: *балаган*, книж. рядко, (рус.), панаирджийска барака, представление – пол. *bałagan* ‘безпорядък’; *балван*, нар., много голям камък – пол. *bałwan* ‘снежен човек, глупак’; *бурса*, книж. остар. (рус. бурса), духовна семинария – пол. *bursa* ‘интернат’; *бъкел*, диал., воден мехур при силен дъжд – 1. пол. *bqk* ‘пумпал; чапла; конска муха’; 2. *bqki* ‘газове, пускани от организма, пръдня’ (вж. също пол. *bqble*, *bańki* ‘водни мехури при дъжд’); *вдражавам се*, *вдража се*, остар., ‘ставам драг, мил, харесвам се’ – пол. *wdrażać/wdrożyć* ‘научавам, приучавам (някого – към нещо; напътствам (някого – в нещо); въвеждам (нещо ново); завеждам (следствие); приобщавам (към тайна)’; *догадая*, *догадя се*, остар., догадна, диал., досетя се, предположа – пол. *dogadać* ‘да кажеш някому нещо лошо’, *dogadać/dogodzić się* ‘да се разбереш, да се споразумееш с някого’; *дугмен*, диал., уговорен – пол. *duma*, *dumny* ‘горд, който има чувства за собствено достойнство’; *кнут*, книж. рядко (рус. кнут), камшик, бич – пол. *knot* ‘фитил’; *лала* (пер.тур.), 1. разг. шут, смешник; 2. остар. бавачка на деца – пол. *lala*, *lalka* ‘кукла’; *позор*, диал., гледка, зрелище – пол. *rozóg* (*rozogu*) ‘външност, външен вид; предлог’; лъжливо впечатление; *промка*, нар., тясно място за преминаване на ограда, прелез – пол. *prom* ‘ферибот’; *робиня*, диал., чаталесто дърво, с което натискат котела, когато правят качамак – пол. *robinia* ‘бяла акация’; *шар*, нар., цвят, багра – пол. *szary* ‘сив’; *мрък*, диал. възчерен – пол. *mrok* ‘мрак’.

В. В няколко случая съвпадението е само на формално равнище, докато значението на лексемите в двата езика е съвсем различно. Тези лексеми не произхождат от един и същи корен в двата езика, а съвпадението на формите е станало случайно. Примерите за това не са много, към тях се причисляват следните случаи: *дуда*, диал. (араб. – тур. *dut*), черничев плод – пол. *duda* (*dudy*) ‘1. народен музикален инструмент, 2. пищялка, 3. мърморко, досадник, 4. свирещ на дуда, 5. фамилия’ (бълг. *дудук* (тур. *düdük*); *сгон*, диал., задружен лов или риболов (хайка – П. С.) – пол. *zgon* ‘exitus, смърт’ (пол. *pagonka* – бълг. хайка); *варка*, остар. (ит.-гр.), лодка – пол. *Warka* ‘град; марка бира’ (< *war* ‘*wrzący, gotujący się płyn; upał; ilość piwa, cukru itp. otrzymana z jednorazowego warzenia*’ – по: Doroszewski 1958–1969); *капуш*, диал. (рум.), кърлеж – пол. *kapuś* ‘доносник’ (в полски език се срещат още близките по звуков облик

лексеми *kapuśniak* ‘супа от зеле’ и *kapuśniaczek* ‘ситен дъжд’); *кукиш*, книж. рядко (рус. кукиш), среден пръст – пол. *Kukisz, Kukiś, Kukiz*; *люх* (на люх), диал., на вятъра, напразно – пол. *Luch* ‘фамилия’ и др.

4. Заключение

Както се вижда, в речниковия фонд на българския език съществува една немалка група лексикални единици, които от гледна точка на съвременния българин се схващат като остарели, същевременно същите или близките им по звучене думи в полския език са в активна употреба. Дори един повърхностен поглед върху лексиката на полския език по отношение на нейното функциониране показва признаците и на обратната ситуация, т. е. наличието на лексикални единици, които за съвременния поляк са със затихнала функция, а в българския език са активни. Като примери в това отношение могат да бъдат посочени думи като: *koszara* (кошара), *obiwać* (обувам), *kum* (кум), *swat* (сват), *świekr* (свекър), *snecha* (снаха), *żełwa* (зълва) и много други [вж. Doroszewski, цит. съч.], които могат да бъдат обект на едно специално изследване. Всичко това е едно от потвържденията на тезата за неравномерния развой на славянските езици в областта на лексиката.

Във връзка с разглеждания тук проблем интересни са причините, поради които е настъпила асиметрията при архаизацията на лексиката в българския и полския език. Не е трудно да се забележи, че всеки един от представените случаи на асиметрия е специфичен, интересен и заслужава отделно задълбочено проучване. Погледът върху езиковия материал позволява да се твърди, че българо-полската лексикална асиметрия в областта на архаизацията е резултат от сложното взаимодействие на вътрешноезикови и извънезикови фактори. Един от извънезиковите фактори могат да бъдат организирани и целенасочени действия на определени институции или на отделни влиятелни личности, свързани с налагането на нов езиков модел в определен исторически период. Така например в България в средата на XIX в. се е извършило побългаряване на руските заемки чрез промени на фонетичния им и словообразователния им облик [вж. Бояджиев 1986: 195]. Също така влиянието на други езици може да се окаже в основата на асиметрията в употребата, например на прабългарския език, както е в случая с лексемата *близна*, която е била заместена от думата *белег*.

Вътрешноезикови процеси на стесняване и разширяване на значението също може да бъдат причина за различията между двата езика, например това може да се види при лексемата с общославянско разпространение *хлев* (рус. *хлев*, укр. *хлів*, сърбохърв. *хлијев*, словен. *hlév*), която в българския език е била заменена от „специализирани” лексеми като *обор*, *кошара*, *кочина* и др., а в полския език е останала да

функционира, но само с по-тясното си значение ‘помещение за свине’. Понякога съвпадението между лексемите в българския и полския език е станало съвсем случайно, както е например в случая с българската лексема *згон* ‘задружен лов или риболов’ и полската *zgon* ‘exitus, смърт’, при които съвпадението е само формално. В българския език думата е свързана с глагола *гоня*, а в полския език свързването на лексемата *zgon*, която е имала значение ‘гонене на животни’, със смъртта се е извършила в резултат на асоциацията с лексемата *skop* ‘смърт, кончина’ [Woguś 2005].

С оглед на ограниченото място тук не могат да бъдат разгледани по-подробно всички регистрирани случаи на българо-полска лексикална асиметрия по отношение на архаизацията, както не могат да бъдат описани и всички причини за тяхното наличие. С пълна убеденост обаче може да се твърди, че тази проблематика, която има важно теоретично и приложно значение, заслужава да бъде обект на по-нататъшни изследвания.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Списък на българските архаични думи и техните съответствия в съвременния полски език

Б

- балаган**, книж. рядко, (рус.), панаирджийска барака, представление – пол. *bałagan* ‘безпорядък’
балван, нар., много голям камък – пол. *bałwan* ‘снежен човек; глупак’
безпечност (рус.), безгрижие, незаинтересуваност – пол. *bezpieczeństwo* ‘сигурност’
безстиден, старин., безсрамен – пол. *bezwstydný*
безчинен, остар. неприличен, непристоен – пол. *bezcynny* ‘бездеен’
бечка, диал., акация – пол. *beczka* ‘бъчва’
близна, нар., празнина – *blizna* ‘знак, белег’
блудя, остар., блуждая – пол. *blądzić*
блъскавица/блескавица, диал., светкавица, мълния – пол. *błyskawica*
бок, диал., страна, хълбок – пол. *bok*
бол, диал., болка – пол. *ból*
боти, мн. рядко (фр. *bottes*), вид зимни обувки – пол. *botki*
бочен, диал., страничен – пол. *boczny*
бочка, диал., бъчва – пол. *beczka*
бредни, книж. остар. (рус. бредни), измислици, измишльотини – пол. *brednie*
бризна, диал., ‘бликна, пръсна се, плисна се, разлетя се, лъхна’ – пол. *bryznać/bryzgać*
булван, диал., буца – пол. *bałwan* ‘снежен човек; глупак’
бурса, книж. остар. (рус. бурса), духовна семинария – пол. *bursa* ‘internat’

бъкел, диал., воден мехур при силен дъжд – 1. пол. bąk ‘пумпал; чапла; конска муха’; 2. bąki ‘газове, пускани от организма, пръдня’

В

варка, остар. (ит.-гр.), лодка – пол. Warka ‘град; марка бира’ < war ‘wrzący, gotujący się płyn; upał; ilość piwa, cukru itp. otrzymana z jednorazowego warzenia’

вахмайстер, вахмистър, книж. рядко, остар. (нем.-рус. вахмистр) – пол. wachmistrz

вдражавам се, вдража се, остар., ‘ставам драг, мил, харесвам се’ – пол. wdrażać/ wdrożyć ‘научавам, приучавам (някого – към нещо; напътствам (някого – в нещо), въвеждам (нещо ново); завеждам (следствие); приобщавам (към тайна)’

вдъх, книж., рядко, поемане въздух, **вдишване** – пол. wdech-wydech

велик, диал., голям – пол. wielki

венгерец, венгерка, книж. остар. (рус. венгерец), унгарец, вид куртка – пол. Węgier, Węgierka
вено, нар., зестра – пол. wiano

вепър, рядко, мъжка дива свиня, глиган – пол. wieprz

верблюд, книж. остар., (рус. верблюд), камила – пол. wielbłąd

веря се, диал., уверявам, обещавам – пол. zwierzać się ‘доверявам се, изповядвам се’

вес, остар., село – пол. wieś

виноберма, диал., гроздобер – пол. winobranie

виражавам (се), **виражение**, книж. остар. (рус.), изразявам (се), израз, изражение – пол. wyrażać (się), wyrażenie

влас, нар., косъм – пол. włos

внетрешен, диал., вътрешен – пол. wewnętrzny

внешен, книж. остар. (рус. внешний) – пол. zewnętrzny

воз, диал., товар, колкото се кара с една кола – пол. wóz

войска, остар. войник, военен – пол. wojskowy

волентир/волонтир, остар. (рус. волентир), войник доброволец – пол. wolontariusz

вон, наречие, остар. (рус.) вон – пол. woń

вояк, диал., войник, боец – пол. wojak ‘войник’, Wojak ‘марка бира’

въси, диал., мустаци – пол. wąsy

Г

газета, остар. (ит. gazzetta) – pol. gazeta

гамаш, -и, рядко (рус. гамаша), къси калци, които се поставят над обувки – пол. kamasze

глад, книж., рядко (рус. гладь), гладкост – пол. gładź

гльб, книж., рядко (рус. глубь), глъбина, дълбочина – пол. głąb

гнетен, диал., пълен – пол. gnieciony ‘тъпкан, мачкан’

голя, рядко, ограбвам, оголвам – пол. golić ‘бръсна’

гостя, диал., гостувам – пол. gościć ‘гостувам, приемам гости’

гражд, диал., кошара за добитък – пол. zagroda

гроза, диал., страх – пол. groza, zagrożenie

грот, книж. рядко (фр.-рус. грот), пещера – пол. grot, grota

губат, диал., устат, – пол. gębiasty (< gęba ‘уста’, разг.)

густ, остар. (рум. gust), вкус – пол. gust
гъртан, книж. рядко (рус. горань), гръклян, гърло – пол. krtań

Д

девастирам, книж. остар. (фр. devastar), разорявам, опустошавам – пол. dewastować
делам, дея, стар., действам, върша работа – пол. działać
детел, диал. птица кълвач – пол. dzięcioł
джуркав, прил., диал., който не вижда добре, мижав – пол. dziura, dziurka, dziurawy ‘отвор, дупка, дупчест’
догадая, **догадя се**, остар., догадна, диал., досетя се, предположа – пол. dogadać ‘да кажеш някому нещо лошо’, dogadać/dogodzić się ‘да се разбереш, да се споразумееш с някого’
додатък, остар., добавка – пол. dodatek
дозволение, позволявам, нар., позволение, разрешение – пол. pozwolenie, pozwolenie
дознавам/дозная, диал., узнавам, научавам, опознавам – пол. doznać ‘да почувствам, да изпитам нещо’
докачка, диал., обида, оскърбление – пол. dotknięty ‘обиден’
домовник, диал., стопанин, собственик, домакин – пол. domownik ‘човек, живеещ заедно с други хора в дом или жилище’
дробно, диал., дребно, ситно – пол. drobno
дудна, диал., тътня, кътня – пол. dudnić
дуда, диал. (араб. – тур. dut), черничев плод – пол. duda (dudy) ‘народен музикален инструмент; пищялка; мърморко, досадник; свирещ на дуда; фамилия’
думен, диал., уговорен – пол. duma, dumny ‘горд, който има чувства за собствено достойнство’

Е

единак, диал., едничко дете – пол. jedynak
елавник, остар., молив – пол. ołówek
електор/електер, книж. остар. (лат. elector), княз, участник в избора на крал – пол. elektor ‘гражданин с право на глас, избирател’
електорален, книж. остар. (фр. elettorale), изборен, избирателен – пол. elektoralna
етат, книж. рядко (фр. etat), разрешение да се сече от горски район – пол. etat ‘щат; количество дървета за изсичане в определено време; определено число войници и брой доставки в армията’

Ж

жаден (жъдан), диал., любим, силно желан – пол. żądany
жаждам, **жаждя**, диал., силно желая, ламтя – пол. żądać ‘изисквам, управлявам, командвам’
жарливост, остар., ревност – пол. żarliwość ‘усърдност, усърдие’, żarliwy ‘ревностен, пламенен’
желва, диал., костенурка – пол. żółw
желудък, диал., стомах – пол. żołądek
жеч, диал., жлъчка – пол. żółć ‘жлъчка, жлъч, жлъчен сок’
животен, остар., 1. животински, 2. жизнен – пол. żywotny ‘жизнен’
жид, **жидовка**, **жидовски** остар., еврей, еврейка, еврейски – пол. Żyd, Żydówka, żydowski

З

забирам/забера, диал., 1. започвам, 2. подкарвам – пол. *zabieram się*
завеска, завешка, диал., престилка, пола – пол. *zawieszka* ‘висящ накит, украшение’
заглебвам, заглѣбна, диал., затъвам, потъна – пол. *zagłębyć (się)* ‘задълбоча, вдълбоча (се)’
заграднина, диал., ограда – пол. *zagroda*
задовóлен, остар., доволен – пол. *zadowolony*
заочно, книж. рядко (рус. заочно), не лично, задочно – пол. *zaocznie*
заход, 1. залез, 2. запад – пол. *zachód*
збир (сбир), диал., сбирщина – пол. *zbiór* ‘съвкупност, множество’
звон, старин., черковна камбана – пол. *dzwon, dzwonnica*
злочинец, остар., злодеец – пол. *złoczyńca*

И

икра, диал., хайвер – пол. *ikra*

Й

йогурт/югурт, диал. (тур.), кисело мляко – пол. *jogurt*

К

кантина, рядко (фр. *cantine*), лавка, будка в казарма, фабрика и др. – пол. *kantyna*
капуш, диал. (рум.), кърлеж – пол. *karpiś* ‘доносник’ (*karpiśniak* ‘супа от зеле’, *karpiśniaczek* ‘ситен дъжд’)
кошуля, диал. остар., риза – пол. *koszula*
караван, книж. остар. (рус. караван), керван – пол. *karawan*
карусел, остар. (фр. *carrousselle*), въртележка за деца с кончета – пол. *karuzela*
катехизис, катихизис (гр.), вероучение – пол. *katecheza, katechizm*
керка, диал., дъщеря – пол. *córka*
кнут, книж. рядко (рус. кнут), камшик, бич – пол. *knot* ‘фитил’
колебка, диал., люлка – пол. *kolebka*
конец, старин., край, свършек – пол. *koniec*
кот, диал, котак, котарак – пол. *kot*
крайна, краина, диал., област, страна – пол. *kraina*
крикна, книж. остар. (рус. крикнуть), викна – пол. *krzyknąć*
кукиш, книж. рядко (рус. кукиш), среден пръст – пол. *Kukisz, Kukiś, Kukiz* (фамилно име)
купец, остар., търговец – пол. *kupiec*

Л

лала (пер.тур.), 1. разг. шут, смешник; 2. остар. бавачка на деца – пол. *lala, lalka* ‘кукла’
ланц (рум.) остар. верижка за часовник – пол. *łańc, łańcuch*
лен, диал. леност – пол. *leń* ‘ленивец, мързеливец, лентяй’
леп, лепост, лепота, лепотен, диал. хубав (по-леп) – пол. 1. *lepi* ‘лепило’; 2. *lepiej* ‘по-добре’,
lepsz ‘по-добър, по-хубав’
лех/лях, книж. остар. (рус. ляхи), поляк – пол. *Lech* (име)

лис, нар., плешив – пол. łysy

лих, рядко, долен, лош – пол. lichy ‘зъл демон, дявол’

люх (на люх), диал., на вятъра, напразно – пол. Luch ‘фамилно име’

лускам, диал. ‘карам някого много да работи, претоварвам с работа’ – пол. łuskać ‘обелвам, лющя, напр. орехи, риба; łuska ‘люспа, гилза’; „łuska spada mi z oczu” – „отварят ми се очите”

лъск/лъсък, книж. рядко (рус. лоск), блясък, лъскавина – пол. łysk

М

малер, книж. рядко (нем. Maler), художник – пол. malarz ‘художник, бояджия’

малост, книж. остар. (рус. малость), признак, качество на малък – пол. małostkowość ‘дребनावост’

манна, рядко, (евр.) ‘храна, която бог пушал от небето за евреите’ – пол. (kasza) manna

мийка, диал., умивалник – пол. myjka (samochodowa)

млат, нар. голям чук – пол. młot

мних, старин. монах – пол. mnich

мачуга, диал. (рум. măciucă, лат. matteuca) ‘тояга с надебелен точест край, кривак’ – пол. maczuga

мрък, диал. възчерен – пол. mrok ‘мрак’

мущард, книж. рядко (итал. mostarda), горчица – пол. musztarda

Н

навала, диал., навалица – пол. nawał

наг, стар., гол – пол. nagі

нагнета, натисна, натъпча – пол. nagnieść

надъх, рядко, настроение, вдъхновение – пол. natchnienie, natchnięty

накрит, книж. остар. (рус. накрытый), покрит, застлан – пол. nakryty, nakrycie

напад, рядко, нападане, нападение – пол. napad

негация, книж. рядко (лат. negatio), отричане, отказване – пол. negacja

недавен, книж. рядко (рус. недавний), неотдавнашен – пол. niedawny

нинешни, остар., сегашен – пол. niniejszy

О

олива, книж. остар. (лат. oliva), маслиново дърво – пол. oliwa ‘зехтин’; oliwka ‘маслинка’

опаска, диал., пояс, ремък – пол. opaska

отвалям, диал., отмествам чрез прехвърляне – пол. odwalać ‘отвалям, отхвърлям, отмятам’

отпуст, църк., свършване на литургия – пол. odpust

отчизна, книж. остар. (рус. отчизна), отечество, родина – пол. ojczyzna

охотник, книж. (рус. охотник) ‘човек, който иска, желае нещо; кандидат за нещо’ – пол. ochotnik ‘доброволец’, напр. straż ochotnicza ‘доброволна пожарна команда’

П

падам, диал., спирам, отсядам – пол. wpaść (do kogoś z wizytą), np. wpadnij do mnie

паливо, диал. ‘горивен материал, гориво; огниво’ – пол. paliwo ‘гориво, напр. бензин, нафта’

паличка, диал., пръчица – пол. pała ‘кол’; pałka

- паст**, стар., уста, гърло – пол. paść
пастух, диал., пастир – пол. pastuch
пасхален, църк., великденски – пол. paschalny
перперица, диал., преперица, пъдпъдък – пол. przepiórka
побожен, диал., набожен – пол. pobożny
поводие, диал., наводнение – пол. powódź
погода, книж. остар. (рус. погода), време, състояние на атмосферата – пол. pogoda
поднебие, книж. рядко, поднебесно пространство – пол. podniebienie ‘небце’
позор, диал., гледка, зрелище – пол. rozór (rozogy) ‘външност, външен вид; предлог; лъжливо впечатление’
покровец, църк. ‘плат, с който покриват дискаса или чашата за причастие’ – пол. pokrowiec ‘калъф’
помимо, книж. рядко (рус. помимо), въпреки, против желанието – пол. pomimo
популо, книж. остар. (ит. populo, lat. populus), простолудие – пол. popuł
посланец, книж. остар. (рус. посланец), пратеник – пол. posłaniec ‘пратеник, разсилен’ (но: posłanka ‘депутатка’, poseł ‘депутат’)
поспеша, диал. побързам – пол. pospieszyć się
поспешно, книж. остар., бързо – пол. w pośpiechu ‘набързо, прибързано’
предместие, книж. остар. (рус. предместье), предградие – пол. przedmieście
претърг, книж. остар. повторен търг – пол. przetarg ‘търг’
прибия, диал., забия, забода – пол. przybić
пригода, диал. 1. удобство, 2. удобен случай, 3. грижи за нещо – пол. przygoda ‘приключение’ (wygoda ‘удобство’)
приида, диал., дойда, приближа – пол. przyjść
приправа, книж. остар. (рус. приправа), подправка за ястие – пол. przyprawa
притомен, книж. (рус. притомленный), уморен, изтощен – пол. przytomny ‘в съзнание, хладнокръвен’
промка, нар., тясно място за преминаване на ограда, прелез – пол. prom ‘ферибот’
прося, остар., моля, искам – пол. prosić
прошло, книж. рядко (рус. прошлое), минало – пол. przeszło ‘повече от’; przeszłość ‘минало’
пружа, диал., протягам, простирам – пол. pruzić, prężenie ‘постепенно поддаване на действието на невисока температура’; próżnia ‘празно пространство, вакуум’
пупест, диал., коремест – пол. rupiasty ‘с голям задник’ (< рупа, фр. roupe ‘меки части, задник’)
пчешки, диал., кучешки – пол. psie (< pies)
пъс, диал., пес, куче – пол. pies

Р

- разведеница**, рядко, разведена жена – пол. rozwodnica
разжаля, диал., нажаля, трогна – пол. rozżalony
ремеслен, книж., остар. (рус. ремесленный), занаятчийски – пол. rzemieślniczy
речка, нар., рекичка – пол. rzeczka
рик, книж. рядко, животински рев – пол. ryk
рикам, рича, диал., надавам рик, рев – пол. ryczeć

робиня, диал. чаталесто дърво, с което натискат котела, когато правят качамак – пол. robinia
‘бяла акация’

руд, нар., 1. за вълна – мека, къдрава, 2. за овца – с мека и къдрава вълна – пол. Rudy ‘риж’

С

сад, остар. (рус. сад), градина – пол. sad ‘овощна градина’

самоволие, остар., своеволие – пол. samowola ‘своеволие, юрид.’

сгон, диал., задружен лов или риболов – пол. zgon ‘exitus, смърт’

сегна, диал., пресегна, посегна – пол. sięgnąć

сквер, книж. (англ. square), малък площад или градинка на площад – пол. skwer

скъпец, остар., скъперник – пол. skąpiec

слабна, диал., отслабвам – пол. słabnąć

сносвам, сносям, диал., понасям, изтърпявам – пол. znosić

сойка, диал., пакостник, хитрец – пол. sojka ‘птица от рода на враните, сойка’; *Sojka* (фамилно име)

спев, книж., рядко, възпяване – пол. śpiew

спеша, остар., бързам – пол. śpieszyć się

ставям, диал., поставям – пол. stawiać ‘поставям, слагам, черпя, залагам’

стид, стидлив, стидливост, стидя се, остар., срам – пол. wstyd

стиск, стисък, рядко, стискане, притискане – пол. odcisk

сток, диал., улей, по който се стича нещо – пол. stok

стражар, стражник, остар., пазач, нагледвач – пол. stróż; straż pożarna ‘пожарна служба’; strażak ‘пожарникар’

строп, диал., етаж – пол. strop ‘плоча между етажите’

стъпа, книж., рядко (рус. стопа), крак, стъпка – пол. stopa 1. анатом. ‘ходило’, 2. прен. ‘мяра’, напр. stopa procentowa ‘лихвен процент’

Т

табла, остар., (лат. tabula), 1. плоча за писане в училище, 2. табела – пол. tablica ‘дъска в учебна стая’, 2. ‘табела’

твърдина, старин., крепост – пол. twierdza

тилна, диал. ударя отзад, в тил – пол. tył ‘заден край’

тирвам, тирна (се), диал., подгонвам, подкарвам; втурна се – пол. tyrać, разг. ‘работя тежко, мъча се’

ток, рядко, течение – пол. tok

толеранция/толеренция, книж., остар., (фр.), търпимост, толерантност – пол. tolerancja

тревник, рядко, тревна площ – пол. trawnik

трошка, диал., 1. трошица, 2. мъничко – пол. trochę, troszkę

тълмач, книж., стар., 1. тълкувател, 2. преводач – пол. tłumacz

У

убог, убогост, старин., беден – пол. ubogi, ubogość

убрус, диал., кърпа – пол. obrus

уд, остар., телесен член; крайник – пол. udo

узки, книж., рядко, (рус. узкий), тесен, ограничен – пол. wąski
узор, книж., рядко, (рус. узор), шарка, украса – пол. wzór, wzory
уломък, диал., отломка, отчупен къс от нещо – пол. ułomek
уникна, диал., наведа, наклоня глава – пол. uniknąć ‘избегна, предотвратя’
уривам, диал., отнасям се зле, отритвам – пол. urywać ‘прекъсвам’
усмех, рядко, лека усмивка – пол. uśmiech
утека, диал., избягам – пол. uciec, ucieknę, uciekam
учиня, диал., сторя, извърша – пол. uczynić

Ф

фур, диал. (лат.), чувал – пол. wór, worek

Х

хамщина, книж., рядко (рус.), простащина, селяндурство – пол. chamstwo
харач, (тур.) 1. истор. личен данък, плащан някога от мъже немохамедани, 2. остар. данък
 изобщо – пол. haracz ‘рекет, изнудване’
хлев/хляв, диал., обор, кошара – пол. chlew ‘кочина’

Ц

цвол, диал., 1. стрък, стъбло, 2. вид растение, което се яде – пол. cwał ‘вид конски ход’
цесар, цесарка, рядко (от лат. соб.), цар, царица – пол. cesarz

Ч

чад, старин. и диал., дим, пушек – пол. czad ‘дим, пушек’, ‘сила’
чаяние, старин., чакане, очакване – пол. czaić się ‘очквам, дебна’
чрезвичаен, книж., рядко (рус.) – пол. nadzwyczajny
чта, старин., почитам – пол. czcić

Ш

шале/шалет, книж., рядко (фр. shalet), лятна къща, хижа в планината – пол. szalet ‘тоалетна’
шар, нар., цвят, багра – пол. szary ‘сив’

Щ

щандарт, остар. (нем. standart), кавалерийско или флотско знаме – пол. sztandar
щеголство, книж. остар. (рус. щегольство), контене, гиздене – szczegół
щраф, книж. остар. (нем. Straf), глоба – пол. sztraf

Ю

юн, остар., млад, младежки – пол. junior

Я

яд, остар., отрова – пол. jad

БИБЛИОГРАФИЯ

- Илчев 1974:** Илчев, С. (ред.). *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: БАН, 1974.
- Радева – Кръстева 1999:** Радева, П.; Кръстева, Н. *Малък речник на остарели и редки думи в българския език*. Велико Търново: Слово, 1999.
- Бояджиев 1986:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Наука и изкуство, 1986.
- Boryś 2005:** Boryś, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Doroszewski 1958–1969:** Doroszewski, W. (red.). *Słownik języka polskiego*, t. I–XI. Warszawa: Wiedza Powszechna (t. I–IV, 1958–1962), PWN (t. V–XI, 1963–1969).

ГЛАГОЛИ С ФОРМАНТА СИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

DIMKA SAVOVA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

VERBS WITH THE AFFIX СИ IN THE BULGARIAN LANGUAGE. The paper analyses the functions of the affix *cu* in reflexive verbs in Bulgarian. It emphasises the variety in the pronominal and other types of usage of the particle. The author offers a systematised approach towards the functions of the affix in the Bulgarian language, initiating contrastive research of the subject in Bulgarian and other Slavic languages.

Keywords: reflexive verbs, enclitic pronominal form, affix, particle, pragmatic meaning, formative.

Употребата на глаголи с форманта *си* в българския език не е изолирано явление сред славянските езици, но в българския език тя се откроява със своята разпространеност и многообразие. В литературата обаче въпросното явление не е разглеждано системно и е много по-слабо проучено в сравнение с употребата на глаголи с форманта *се* (от по-съвременните автори вж. за него Вълчанова 1995, Ницолова 1986, Ницолова 2008, Петрова 2008).

По своя произход елементът *си* е стара енклитична форма на възвратното лично местоимение в дателен падеж, която е поела, както е известно, в българския език, заедно с другите кратки лични форми, и граматическите функции на кратка форма на притежателното местоимение (към пълната форма *свой*). В съвременния език функцията на форманта *си* в съчетание с глагол не е единна: той може да се проявява като лично местоимение в ролята на непряко допълнение, като притежателно местоимение, като частица с различни функции.

Тази статия предлага анализ на споменатата употреба въз основа на произведения от съвременни български автори, преведени на хърватски (в хърватския език

също е застъпена употребата на глаголи с този формант и това ми дава база за сравнение, макар че основната цел на статията е да представи картината в българския език), на български народни приказки, а дори и въз основа на български превод на хърватски автор, където се откроява спецификата на българската употреба, привнесена най-често там, където в оригинала тя липсва (което също говори за релевантността на това явление в българския език).

1. Предложената тук класификация започва от случаите, които са най-лесни за обяснение – тези, при които формантът *си* от съвременна гледна точка има напълно **формална словообразователна функция**, т.е. не привнася към семантичната структура свое значение, а глаголите като лексикални единици са невъзможни без този формант (в българската литература те се причисляват към медиалните глаголи), напр.: *Но като си спомня за кактуса, нищо не помага* (МЙ); *Предста́ви си г-жа Селянова, изправена пред тълпа от пощаджии и шофьори* (АП). Първият глагол от тези два примера от съвременна гледна точка не е възможен без *си*, докато вторият е възможен, но със съвсем различна лексикална семантика (*представям на някого нещо/някого*).

2. В следваща група се отделят случаите, когато формантът *си* е кратка форма на възвратното **лично местоимение**, изпълнява ролята на непряко допълнение към сказуемото и би могъл, повече или по-малко естествено, да се замести от съответната пълна форма на местоимението.

2.1. Най-често в тези случаи хърватският превод също включва възвратното местоимение *si* или пълната му форма *sebi*, или пък тези форми могат да бъдат въведени. Значението на непряко допълнение е най-чисто при някои глаголи за говорене, които подразбират **адресат** и при които тук валентността за адресат е запълнена с извършителя (*на себе си*), срв.: *Отначало Коста си рече* (= *рече на себе си*), *че няма сила, която да го накара да отвори* (АП); – *Къде ще бягате, бе? – И си отговаряше* (= *отговаряше на себе си*): – *В Италия* (ГГ). В предишната група бе отбелязан като медиален глаголът *спомням си*. Неговият енокоренен синоним *припомням си* обаче спада към тази втора група, защото може да има и адресат (за разлика от горния): *припомням на някого; припомням на себе си*, срв. примера: *...и отново си припомняше съответната история* (ГГ).

2.2. Глаголи от тази група могат да се съчетават и с друга семантика на възвратното лично местоимение – не на адресат (**на** някого), а на **бенефициент**, срв. в следните примери: *Ако трябва, ще напусна работа, ще си потърся* (= *ще потърся за себе си*) *нещо друго* (ГГ); ..., *попрегълтнал и не можал да се стърпи – откъснал си* (= *откъснал за себе си*) *едно парченце и си хапнал* (БНП); *Е, все пак съм си харесал* (=

харесал съм за себе си) едно момиче (ГГ). Глаголите от този вид изразяват действия, които се вършат за някого, а техният контекст, заедно с употребата на възвратното местоимение, свидетелства, че този някой е самият извършител (*за себе си*). В подходящ контекст тази предназначеност за самия извършител може да се изразява и без форманта *си* – ако за тази роля не е експлицитно посочен някой друг участник в събитието, напр. *за теб, за нея* и т.н. (срв.: *Харесал съм едно момиче*), но употребата с форманта експлицира това значение. От тази предназначеност за самия себе си произлиза и едно допълнително, прагматично значение на форманта *си*, което може да се определи като *по-заинтересовано, по-живо отношение към действието*, основаващо се на оценката за това действие като желано заради очакването на неговия положителен ефект върху извършителя. Без форманта *си* споменатото значение изчезва, а то, както и самата употреба на такива глаголи, е характерно за разговорния език. Още по-осезателно това положително отношение към действието на подлога, който е кореферентен с допълнението със семантика на бенефициент, се откроява в пример, зает от детската реч, където детето съзнава това прагматично значение, но го употребява неправилно, защото иска да изрази информация, която възрастният носител на езика няма да изрази: *А пък Ема си е родила коте* (ГГ). В това изречение, изказано от детето за една омъжена жена, която си е донесла къщи коте, иска да го отглежда и много го обича, се подразбира информацията *Ема е родила нещо за себе си, нещо, което е само нейно*, и тази *себична* информация е типична за детската представа, свързана с любимо същество. Може да се обобщи, че при глаголите от т. 2.2. формантът *си* съчетава функцията на местоимение в позицията на непряко допълнение със семантика на бенефициент и функцията на частица с прагматическо значение, което прави неговата употреба, когато в текста е ясно предназначението на действието за самия извършител, незадължителна и характерна повече за разговорния език.

3. Понякога енклитичната форма на личните местоимения за дателен падеж, която съвпада с енклитичната форма на притежателните местоимения, може да има употреба, при която адресатът / бенефициентът на действието се свързва и със **значението на притежание**. Това става, когато краткото притежателно местоимение, намиращо се заради характера си на енклитика в по-предна от своето главно съществително позиция в изречението, попадне до глагола, чиято валентност за адресат или бенефициент попълва неговото главно съществително. Тогава то започва освен притежание да изразява и значение на съответната глаголна валентност, срв.: *Напиши му домашното* (= *Напиши неговото домашно* / *Напиши му на него домашното*).

Като имам предвид това, смятам за оправдано да разгледам при настоящия си анализ и случаи с такава *двойна* употреба на възвратното местоимение *си*. Напр.

в изречението *Хитър Петър се облякъл в новите си дрехи, обул си новите цървули* (= *своите нови цървули*) (БНП) изразът *обул си* може да се тълкува и като действие, което извършителят извършва върху себе си (*обул на себе си* – срв. възможното *обул на детето*). Затова и тук можем според мен да говорим за глагол с форманта *си*, който изпълнява ролята едновременно на лично и на притежателно местоимение. Срв. и друг пример: *Пременил се и си сложил новия овчи калпак (=своя нов овчи калпак/ сложил **на себе си** – срв. възможното *сложил на детето*)* (БНП).

Още по-очевидно споменатите две значения се съчетават в следния пример: *Представям си как съм изглеждал сред тълпите японци, щракащи с фотоапарати. Не че и аз не си носех – руска „Смяна”, препоръчвам го,...* (ГГ), където се съчетават и двете тълкувания: *Не че и аз не носех **със себе си/ за себе си** фотоапарат + не че и аз не носех **своя** фотоапарат.*

Нещо повече, в разглежданите примери съвпадението между извършителя и притежателя се подразбира от самия текст. Затова в тях употребата на форманта *си*, макар и естествена, не е задължителна, срв.: *Хитър Петър се облякъл в новите си дрехи, обул новите цървули; Представям си как съм изглеждал сред тълпите японци, щракащи с фотоапарати. Не че и аз не носех – руска „Смяна”, препоръчвам го.* Това означава, че отново този формант освен значението на лично и на притежателно местоимение изразява и прагматически нюанс. Ето и още по-красноречиви примери за това прагматическо значение (този път комбинирано само със значение на притежателно местоимение), което е отново, както и в т. 2.2., значение на *по-заинтересовано, по-живо отношение към действието* (този път *към притежанието*) заради желаността от него, в случая – заради желаността от притежанието. Отново тази употреба е маркирана с разговорна оцветеност, срв.: *...той не спираше да ожалва живеещите там, че си нямали поляни и ливади (= нямали свои поляни и ливади)* (ГГ); *За тези пари си накупих няколко пасти... Сложих си ги (= сложих своите пасти) в един плик и кротко зачаках да се събудя* (ГГ).

Все пак, възможна е и употребата на форманта *си* в неговото **чисто местоименно значение** (без значението на прагматическа частица). Напр. в изречението *Дояж си хайвера!* (АП) тълкуването на значението на форманта *си* трябва да дефинира местоименно значение: *дояж своя хайвер / на себе си хайвера*, защото без форманта *си* няма да се разбира, че хайверът е на извършителя на действието, срв.: *Дояж хайвера!*

От анализа в горните точки (2.2. и 3.) можем да дефинираме следната езикова тенденция: формантът *си*, запълващ в ролята на непряко допълнение валентност за бенефициент към предиката (т. 2.2.) или съчетаващ значенията на непряко

допълнение със значение на притежание (т. 3.), не е задължителен, когато от текста се подразбира, че извършителят съвпада със значението на съответната валентност, а става задължителен, когато в текста това не се подразбира изрично (напр. *дождам нещо*). В първия случай формантът *си* съчетава двете местоименни значения (на бенефициент и на притежателно местоимение), заедно или поотделно, със значение на прагматическа частица. Във втория случай формантът изразява само значението на местоимение. Установената езикова тенденция обаче е усложнена от употребата на разглежданите изрази. Имам предвид, че фразеологизирането на даден израз го изважда от сферата на действие на правилото, срв. напр. фразеологизма *отваряй си очите!*, където формантът *си* е задължителен, макар че се подразбира, че извършителят отваря именно своите очи и би било естествено глаголът да може да се употреби и без този формант. Освен това, в българския език се намесва и категорията определеност / неопределеност, напр. определената форма на съществителни, изразяващи части на тялото, изисква употребата на форманта *си*, а неопределената форма не го допуска, срв.: *Той си протегна ръката* / *Той протегна ръка*.

4. Последна група с по-изразено значение на възвратно местоимение представляват случаите на глаголи с **взаимно възвратно значение**, при които действието се върши от повече от един извършител.

4.1. В типичния случай извършителите извършват **реципрочно действие** един върху друг, при което другият играе ролята на **адресат (на някого)**: *Интересите на няколко лобита се преплитаха и взаимно си пречеха (X пречи на У и обратното) (АП)*. В такива случаи в хърватския език също е възможна употребата на възвратния вариант на глагола със *си*. В следния пример: *Всички щастливи семейства си приличат едно на друго (ГГ)* съвременният български автор посочва мисълта на Лев Толстой, като избира разговорен вариант на изречението в превод, който наред със *си*-формата употребява и аналитична перифрастична форма *едно на друго*, вместо по-книжовния, който би бил: *Всички щастливи семейства си приличат*¹. Все пак, можем да отбележим, че за реципрочните глаголи от посочения тип в българския език употребата на форманта *си* е задължителна, а дублирането му с перифрастичен израз придава на изказването по-разговорно звучене.

4.2. В други случаи от тази група става дума не толкова за реципрочно действие, т.е. за действие, което Х върши върху У и обратно, колкото за едно съвместно действие, при което извършителите встъпват във **взаимоотношение (= помежду**

1 Тъкмо така е превел изречението преводачът от руски език в превода на български на романа *Ана Каренина* (става дума за Георги Жечев).

си), напр.: *Но нали били трима, не могли да се разберат как да си разделят зайчето (= да го разделят помежду си, между себе си) (БНП); След това си разменили дрехите (=разменили помежду си) (БНП).* Тук обаче могат да се добавят и тълкуванията от предишните групи, срв.: *да го разделят помежду си и за себе си*, затова в изречението без форманта *си* няма да бъде сигурно, че извършителите извършват действието за себе си, срв.: *... не могли да се разберат как да разделят зайчето*. Във втория пример пък се добавя значението на притежателно местоимение: *след това разменили помежду си своите дрехи*, затова без форманта *си* не се подразбира, че това са техните дрехи и че извършителите встъпват в пряко отношение помежду си (срв.: *След това разменили дрехите*). Затова и при тази група може да се отбележи като задължителна употребата на форманта *си*, който замества перифрастичния израз в ролята на непряко допълнение. Можем да направим и наблюдението, че при глаголите с реципрочна употреба формантът *си* не изпълнява ролята на частица, затова напр. при разбирания реципрочно глагол *пишат си* в изречението *Те си пишат всяка вечер* липсва прагматично значение, каквото бихме имали обаче при не-реципрочно тълкуване на същия глагол в изречението *Те седят на чина и си пишат най-спокойно* (за този вид прагматично значение вж. по-долу, т. 6.2.).

Отделен случай в тази група представлява глаголът със значение на **съвместно говорене** *говорят си*, както и предикатът *казват си (нещо)*, чието лексикално значение ги свързва със синонимите *приказват си* и *разговарят*. В първата двойка глаголи (*говорят си* и *казват си*) имаме типично реципрочно значение на глагол, който има валентност за адресат: *Х говори / казва на У* и обратно, което означава, че тези два глагола спадат към групата с реципрочни глаголи от т. 4.1. При тях употребата на форманта *си* във функция на възвратно местоимение е задължителна, срв.: *... и седнал при госта да си кажат още някоя и друга приказка*. За разлика от тях, при глагола *приказват си*, напр. *Там имало двайсестина души, които си приказвали и се смеели* (БНП), формантът *си* вече не е задължителен, защото от семантиката на глагола се подразбира, че действието, изразявано чрез формата за множествено число, е съвместно, затова предикатът в множествено число и сам подразбира съществуването на актанта с някого, който обаче не е адресат. Формантът *си* тук изпълнява функцията на частица, затова, ако се изпусне, срв.: *Там имало двайсестина души, които приказвали и се смеели*, основното значение ще се запази, макар че ще изчезне един вид прагматическо значение, за който ще стане дума по-нататък. Семантиката на другия глагол за говорене, *разговарят*, подразбира в още по-голяма степен актанта с някого и съвместно действие, затова употребата на *си* към него (*разговарят си*) би била още

по-ненужна и би се срещала само в случай на подчертано изразяване на споменатото прагматично значение (в. по-нататък в т. 6.2.).

5. В по-голяма част от случаите формантът *си* не играе роля на местоимение, а на **частица**, при това с различни функции. В следващата група ще разгледам случаите, когато частицата *си* внася в семантичната структура на основния глагол някаква модификация, т.е. значението ѝ се свързва с лексикалното значение на самия глагол и с представата за самото изразявано извънезиково действие.

5.1. Една по-особена семантика, свързана с идеята за **окончателно отдалечаване** на извършителя от някакво място и за неговата **насоченост** към друго **място, което е по нещо негово собствено**, обединява един малък брой глаголи със значение на насочено движение, които изразяват тази идея чрез вариант с елемента *си*. Без този елемент същите глаголи остават само със значението *си* на насочено движение, но без споменатата семантика, и изискват по правило експлициране на локализатора. В примерите 1) [*Майка ми*] *поклащаше глава и си лягаше* (МЙ) (срв.: и лягаше на дивана); 2) *В същия час дъщеря ѝ си отиде...* (ЙЙ) (срв.: и отиде в кухнята); 3) *Селяните, които бяха приказвали настрана, станаха, разплатиха се и си излязоха* (ЙЙ) имаме типичната локализация на **собственото** легло за *лягам си*, съответно на **собствената** къща за глаголите *отивам си* и *излизам си*, при което вторият от тези два глагола е употребен със значение, което не е основно за него, а е синонимно на значението на глагола *отивам си*. Подобна употреба можем да имаме и от глагола *заминавам си*, при който обаче изразяването на локализатор без форманта *си* не е задължително (срв.: – *Къде е Петър?* – *Отиде си* / **Отиде*; *Легна си* / **Легна*, но *Замина си* / *Замина*). Без форманта *си*, както стана дума, глаголите *лягам*, *отивам*, *заминавам* означават просто насочено движение към някое място, което не влиза в посесивна връзка с извършителя на действието. Следователно формантът *си* при варианта на глаголите *отивам си*, *лягам си*, *заминавам си* заема валентността за локализатор в семантичната структура на глагола за насочено движение, като изразява най-общо идеята за собствено място. Формантът изразява и друг семантичен компонент (вероятно свързан с идеята, че собственото място има по-голяма притегателна и задържаща сила) – логическата импликация, че извършителят на действието няма да се върне там, откъдето се е отдалечил (в рамките на определен период, който може и да е неограничен). По такъв начин, в тази група глаголи елементът *си* би трябвало да се тълкува като модифицираща значението частица, като словообразователна частица, която обаче няма чисто формална функция (както при глаголите от типа *спомням си*), а привнася свой семантичен елемент и така се образува, според мен, самостоятелно значение в рамките на полисемантичната структура на съответния глагол.

Характерната особеност на тази група глаголи – идеята за мястото, което по някакви причини е близко за извършителя и където той отива – може само да се подразбира, като в посочените примери, или пък да се експлицира, напр.: *В същия час дъщеря ѝ си отиде в стаята; Приятелят ѝ си замина за София*. Подобно значение е характерно и за глагола *оставам*, когато към него се добави формантът *си*, напр.: *Той си остана в Загреб (не замина за провинцията)*. Съчетанието на този глагол с форманта *си* обаче не се е лексикализирано (срв. и невъзможното **Той си остана*), затова не можем да говорим за семантичен вариант на глагола *оставам си* (*някъде*), а това е глаголът *оставам*, който има до себе си форманта *си* във функция на прагматическа частица и спада към една по-нататъшна група глаголи (вж. т. 6.1).

5.2. Подобна преобразуваща семантичната структура на основния глагол функция има според мен формантът *си* и при една малка група глаголи, където добавя към семантиката на глагола представа за действието, свързана с **устойчивост на неговите резултати и по-голяма продължителност**.

Такава е употребата на глагола *мисля (си) / помисля (си)*. Ето някои примери с този глагол в неговия вариант с форманта *си*: *И ти ли, селянино, си мислиш, че можеш да ме излъжеш?* (БНП); *Не ме разбра. Сигурно си помисли, че и мен нещо ме е треснало в главата* (МЙ); *Знам аз какво си мислите още като вляза* (МЙ). Струва ми се, че разликата между възвратния и невъзвратния вариант е по-голяма при несвършения вид на глагола. Вариантът *мисля си* според мен представя самия процес на мислене като някакво дълготрайно ментално състояние, като една по-стабилна увереност. Затова например в случай на изпадане на форманта *си* първото изречение вече няма да изразява постоянната увереност на селянина, а неговото мнение в момента, когато му задават въпроса: *И ти ли, селянино, мислиш, че можеш да ме излъжеш?* Подобно на това, изречението *Знам аз какво си мислите още като вляза*, което произнася един боксьор-пияница при влизане в кръчмата в разказ на М. Йергович, не означава, че той е ясновидец и знае какво мислят посетителите на кръчмата в този момент, а че знае каква позиция заемат те по принцип спрямо него. Прави впечатление, че вариантът със *си* не е възможен, когато глаголът е употребен като перформатив, т.е. именно когато действието *мисля* се възприема като актуално езиково действие, което въвежда в текста твърдение, срв.: *Мисля, че ти си виновен за станалото!*², или пък когато има преносно значение, в смисъл *мисля за някого = грижа се за него*: *Ти не мислиш достатъчно за децата!* Ако глаголът е от свършен вид, струва ми се, че двете

2 Възможният вариант *Мисля си, че ти си виновен за станалото* според мен вече не е перформативно утвърждаване, а е споделяне, съобщаване за дадена увереност.

употреби нямат никаква по-чувствителна разлика помежду си, но в разговорния език по-често се употребява възвратната форма със *си*.

И друг глагол със значение на ментално състояние проявява същата особеност. В примера *Стопанката пък нищичко не похапвала. Тя си знаела, че на другия ден ще яде от вкусната гозба, която била скрила* (БНП) възвратният вариант, според мене, също изразява по-голяма устойчивост на менталното състояние. В изречението без форманта *си*: *Тя знаела, че на другия ден ще яде от вкусната гозба, която била скрила*, знанието на стопанката се представя не толкова като стабилна увереност, колкото като налична информация, като осведоменост. Срв. и често срещания израз: *Знаех си аз, че така ще стане!*

Към тази група може да бъде причислен и глаголът в следния пример: *В дните, когато по градския водопровод отново потичаше вода, Иво можеше да си отдъхне на спокойствие* (МЙ). Струва ми се, че с глаголите *отдъхвам* и *почивам* формантът *си* представя действието като по-устойчиво и продължително, затова вариантът без *си* е възможен главно с изрази със значение на ограничен период, напр.: *Остави ме да почина малко*; *Трябва да отдъхна малко*. Докато вариантите с форманта *си* нямат такова изискване към контекста си, срв.: *Починах си две седмици, сега трябва да поработя* (струва ми се неестествен вариантът **Починах две седмици, сега трябва да поработя*).

И тук, както и в горната група, определям функцията на форманта *си* като близка до функцията на словообразователен елемент, който моделира характера на действието. Но за случаите от тази точка може да се обобщи добавяне на значение на по-голяма интензивност за самото действие (*мисля, знам, почивам*). Освен това, тук употребата на форманта *си* не е задължителна, което свидетелства за по-голяма близост на значението на форманта до прагматическото, отколкото до лексикалното ниво.

5.3. С друга семантична трансформация е свързан формантът *си* при глагола *признавам си* (нещо): *Призна си, че не ги е чела* (ГГ). Семантиката на глагола *признавам* може да включва: 1) действието *съгласявам се* с някакъв факт (*Тя призна неговото превъзходство = съгласи се, че той я превъзхожда*), но може да включва 2) действието *разкривам пред някого* някакъв факт, който той не е знаел със сигурност (*Тя призна лъжата си = разкри, че го е излъгала*). Във варианта с форманта *си* – *признавам си* (нещо) – се съдържа семантичен елемент, който се свързва с второто от представените две значения, а именно – елементът *не крия, преставам да крия*, защото възвратният произход на форманта *си* отвежда към асоциацията за собствена принадлежност, свързана с обекта на действието *крия* – крием нещо, което в момента, дори и ако сме го откраднали, е наше. Затова той не е възможен с първото от семантичните

тълкувания, срв.: **Тя си призна неговото превъзходство*, докато е естествен, със съответната семантична добавка, при второто тълкуване: *Тя си призна, че го е излъгала* (= *Тя престана да крие, че го е излъгала*). В семантичната структура на този глагол частицата *си* играе блокираща роля – тя блокира валентността за адресат, която се съдържа в основния глагол (*признавам на някого*), срв. *Тя му призна, че го е лъгала* и *Тя си призна, че го е лъгала*, но **Тя си му призна, че го е лъгала*³. Така действието, превърнало се в безадресатно, придобива характер на действие, за което чрез форманта *си* се експлицира, че то не се извършва за никого конкретно. Във варианта с основния глагол без експлициран адресат (*Тя призна, че го е излъгала*) действието остава адресатно, затова естествено може да породи въпроса *На кого призна? / Пред кого призна?* Когато валентността за адресат е блокирана от частицата *си*, при нужда все пак такъв да бъде експлициран, той ще заеме позиция на локализатор, характеризиращ се с одушевеност, срв.: *Тя си призна пред приятелката си, че го е лъгала*.

Ще припомним, че и при този глагол частицата *си* модифицира семантичната структура на основния глагол, но употребата ѝ не е задължителна, затова значението ѝ донякъде се доближава до прагматическото ниво.

6. Доста по-многобройна е следващата група глаголи, при които формантът *си* играе ролята на **прагматическа** частица. При тях е от значение, че формата с елемента *си* изразява някаква характеристика, която говорещият дава на съответното действие, която представлява неговото отношение към действието и която се подразбира в изречението като подтекст.

6.1. В една подгрупа такива глаголи изразяваното действие е свързано за говорещия с истинската същност на извършителя, затова говорещият изразява чрез възвратната форма с елемента *си*, че за него дадената ситуация е напълно **естествена**. Ако в примери като следните: *Но времето минаваше, а те се обичаха както в началото, а си оставаха същите* (МЙ); *Гювечът никога не влезе в употреба. Остана си в кухнята като празна саксия* (МЙ; за говорещия е естествено гювечът да остане там, където е бил и преди); *Тези гъби ти отваряли очите за неща, които и без това си съществуват, но иначе са невидими* (ГГ); *Благородникът чияк си е благородник чияк, пък фукарата си е фукара и това си е* (МЙ) формантът *си* отпадне, тази оценка за естественост ще престане да се изразява, но основното значение няма да се промени. Посоченият по-горе (в точка 5.1.) глагол *оставам* с прагматическата частица *си* спада именно към тази група, защото в изречения от типа на *Той си остана в Загреб*,

3 Ако изобщо е възможен такъв силно разговорен вариант, при него формантът *си* ще бъде частица с прагматическо значение, отбелязано по-долу в т. 6.1.

за разлика от Той остана в Загреб, действието се възприема като естествено, защото локализаторът Загреб е свързан по някакъв начин със същността на извършителя (той е неговият роден град и под.), докато във второто изречение такава естествена връзка не се подразбира.

6.2. В следващата подгрупа случаи с помощта на възвратната форма на глагола със *си* говорещият изразява в подтекста тип информация, която би могла да се вербализира като обстоятелственото пояснение за начин **най-спокойно**, напр.: *Ала след малко – що да видят – Хитър Петър пасе из полето цяло стадо овце и си пее* (БНП); *Веднъж Хитър Петър си вървял из пътя, нещо се бил замислил и гледал надолу в краката си* (БНП); *Преди да свия зад ъгъла, не издържах и се обърнах. Седеше си все така, люлееше се ритмично на плетения стол* (ГГ). Интересно е сравнението между българския глагол *играя*, който може да бъде и формално възвратен – *играя си*, като тогава отново се подразбира значението *най-спокойно* (напр. *Децата си играят на двора* / *Децата играят на двора*), и преводния му еквивалент в хърватски и сръбски – глагола *igrati se*, който, макар и също възвратен, се различава по това, че: 1) има формант *se*, т.е. свързва се с идеята за пряко допълнение (*igrati nogomet*), 2) формантът се появява само когато към преходния по правило глагол (*igrati nešto*) липсва пряко допълнение, като тогава сигнализира, че глаголът вече не е преходен, т.е. в споменатите два езика възвратната частица изпълнява не прагматическа, а граматическа функция⁴.

Употреба от разглеждания в тази група вид имаме и във фразеологизирания разговорен израз *Свиркай си!*, който означава *Не се притеснявай!*, срв.: *Ако се държиш като мъж, прибираш си тлъстия дял, плюс аванса и си свиркаш* (АП). Заради неговата фразеологизираност единствено с него не е възможна употребата без форманта *си* (срв. невъзможното **прибираш си тлъстия дял, плюс аванса и свиркаш*).

6.3. Близко до това значение е допълнителното значение на **удоволствие, насладение**, което извършителят изпитва от извършването действие, срв. следните примери: *... попрегълтнал и не можал да се стърпи – откъснал си едно парченце и си хапнал* (БНП); *В руския ресторант..., човек можеше да си поплаче до насита, да поспори с Бога или дявола...* (АП); *Беше си пийнал и очевидно се забавляваше добре* (АП).

6.4. В следваща група могат да бъдат отделени глаголи, чиято възвратна форма изразява желанието на говорещия да **интензифицира своето твърдение** (а не самото извънезиково действие като в т. 5.2.), затова към такава употреба винаги може да

4 При глагола *признавам си* от анализа по-горе, където също имаме блокиране на валентност, но за адресат, не говоря за граматическа роля на форманта *си*, защото приемам, че наличието/ липсата на адресат променя лексикалното значение на глагола, но не и граматическата му форма.

се добави наречието (или частицата) *наистина*, срв.: *И колкото и странно да е това, то все пак си има своето оправдание* (ГГ), съответно: ..., *то все пак **наистина** (си) има своето оправдание*. Срв. и друг подобен пример: *Тази работа си изисква време = **наистина** (си) изисква време*.

6.5. Анализът позволява да се открие и друго прагматическо значение на форманта *си* – информацията, че изразяваното действие е **обичайно**, че съществува традиция за неговото извършване, напр.: *Дядо Гено не харесваше нещо..., но като виждаше, че всеки си работи, както си знае...* (ЙЙ); *Той отишъл така, както си ходел всеки ден* (БНП).

7. Последната група глаголи с форманта *си*, открояваща се в българския език, е малобройна и е съставена от глаголи от типа на ***струва си*** и ***заслужава си***. Те са специфични по това, че имат лексикална семантика, представляваща оценка на нечие качество, както и по това, че възвратният им вариант изисква да бъде свързан с подчинена пропозиция (изразявана от подчинено изречение или от пропозиционно съществително, напр.: *не си заслужава да се **труди** човек за него = не си заслужава **труда***). Тези глаголи могат да бъдат както в безлична форма (*не си струва да упорстваш*), така и в лична форма с подлог (*филмът не си заслужава да го гледа човек*). Ето и примери с тях: *Хич и не си струва да приказваме за такъв ахмак човек* (БНП); *Човекът си заслужаваше да бъде оставен на мира, за да си почине от хора* (МЙ); *Едно ще ти кажа, можеш да схванеш струва ли си един филм само по това...* (ГГ) (в това изречение няма подчинена пропозиция, но тя се подразбира: *струва ли си **един филм** да бъде гледан*); ... *сякаш нещата, които изпращаше, не си струват разходите за пътя* (АП; тук пропозицията е изразявана от пропозиционалното съществително *разходите* – *да плащам за пътя*). Глаголът *заслужава си* може да бъде използван и без форманта *си*, когато не е употребен безлично (срв. с един от посочените по-горе примери: *Човекът заслужаваше да бъде оставен на мира*), но с неговата безлична форма се употребява само възвратната конструкция. Глаголът *струва си* се среща без форманта *си* също само в лична форма, при това отрицателна, когато има преносно значение на крайно отрицателна оценка, напр.: *Филмът не струва* (=не струва нищо, много е слаб). Ако сравним при личните употреби възвратните и не-възвратните варианти, съответно: *Човекът си заслужаваше да бъде оставен на мира* / *Човекът заслужаваше да бъде оставен на мира* и *Филмът не си струва* и *Филмът не струва*, ще открием прагматична разлика, каквато открихме при интензифициращото значение на форманта *си* по-горе, срв.: *Човекът **наистина** си заслужаваше да бъде оставен на мира*; *Филмът **наистина** не си струва*. Друго тълкувание може

да бъде значението на притежателно местоимение, напр.: *Певецът си заслужи наградата* = *Певецът заслужи своята награда* / *Певецът заслужи наградата си*.

Що се отнася до безличните варианти на тези глаголи, напр. в изречения като *Хич и не си струва да приказваме за такъв ахмак човек* (БНП) или *Заслужава си да поразмислим за предложението*, те най-вероятно са произлезли от личните (напр. *Той хич и не си струва да ...*), но в тяхната семантична структура формантът *си* е задължителен и играе ролята на формообразователна частица, подобна на ролята на форманта *се* при хърватския и сръбския глагол *igrati se*, който прави глагола непреходен, като блокира валентността му за пряко допълнение. Само че тук формантът *си* блокира валентността за непропозиционален подлог (*Той заслужава да бъде наказан*)⁶ и така подлог става подчинената пропозиция (*Заслужава си той да бъде наказан*), а личната форма на глагола става безлична.

8. От изложеното дотук могат да се направят някои заключения:

8.1. Значението на форманта *си* към глагол може да бъде: 1) значение на лично възвратно местоимение (във валентност най-често за адресат или бенефициент и с функцията на непряко допълнение) – когато в контекста не се подразбира изрично възвратност за тази валентност и това трябва да се изрази със самия формант; 2) на съчетание от горното значение със значение на притежателно възвратно местоимение – пак при същото контекстуално условие; 3) на формална словообразователна частица, с помощта на която се образува съответната лексема, без от съвременна гледна точка формантът да придава каквото и да било свое значение; 4) на словообразователна частица, която модифицира семантичната структура на основния глагол (по-близка до лексикалното или по-близка до прагматичното ниво); 5) на прагматическа частица, която изразява някакъв вид отношение на говорещия / извършителя към действието; 6) съчетание от значението на възвратно местоимение (лично или притежателно) със значението на прагматическа частица; 7) на частица с граматическа функция (блокира свързването с непропозиционален подлог).

По-конкретно, при глаголите от типа *спомням си* (т. 1.) формантът изпълнява ролята на формална частица; при глаголите за говорене (на самия себе си) от типа на *казвам си* (т. 2.1.) имаме функция на възвратно лично местоимение във валентност за

5 Но можем да сметнем и обратното: че формалният подлог *то* е по-късна добавка в разговорния език

6 Във варианта *Той си заслужава да бъде наказан* имаме, както казах по-горе, прагматическо значение на интензификация на твърдението, т.е. = Той наистина заслужава да бъде наказан.

адресат; при глаголите с възвратно непряко допълнение със семантика на бенефициент от типа на *търся си, откъсвам си* (т. 2.2.) формантът има функция на възвратно лично местоимение в съчетание с функция на прагматическа частица; при глаголите от типа на *обувам си, нося си* (т. 3.) формантът може да съчетава значенията на двата вида възвратни местоимения – личното и притежателното, при което при недвусмислена възвратност на съответния участник в събитието формантът поема функция и на частица с прагматическо значение; при глаголи като *дояждам си (яденето)* от т. 3. имаме чисто местоименно значение, съчетаващо значението на лично и на притежателно местоимение, а при глаголи от типа на *имам си / нямам си (нещо), слагам си (пастите в плик)* от т. 3. – значение на притежателно местоимение в съчетание със значение на прагматическа частица. По-нататък, във всички случаи на взаимновозвратните глаголи от т. 4., от типа на *говорят си, пречат си, разделят си (нещо)*, формантът изпълнява функцията на местоимение – само лично или лично и притежателно. При глаголите от т. 5.1., с идеята за някакво собствено място, от типа на *отивам си, лягам си*, имаме словообразователна частица, близка до лексикалното ниво, а при глаголите от т. 5.2. от типа на *мисля си, знам си, почивам си* и от т. 5.3., *признавам си* – словообразователна частица, по-близка до прагматичното ниво; при всички глаголи от т. 6. със значение на отношение към изразяваното действие, от типа на *съществувам си, пея си, хапвам си, (както) си знаят*, имаме функция на прагматическа частица. Накрая, при безличните глаголи от т. 7. – *струва си да, заслужава си да* – формантът изпълнява функцията на формообразователна частица.

8.2. Когато определяме функцията на форманта *си* като частица, се открояват следните разновидности: 1) **словообразователна** частица, която може да бъде частица с а) чисто формална функция, без своя собствена семантика (при глаголите от типа *спомням си, въобразявам си*); със словообразователна функция, но и с б) свое значение, което модифицира семантичната структура на основния глагол и което е по-близо или по-далеч от лексикалното ниво (*отивам си – мисля си, почивам си, признавам си*), 2) **прагматическа** частица (*търся си, пея си* и т.н.) или 3) **формообразователна** частица – от лична образува безлична форма (*струва си да*).

8.3. Приглаголният формант с местоименен произход *си* се използва в съвременния език с чисто местоименна функция само когато **трябва да експлицира**, че адресатът, бенефициентът или притежателят съвпадат с извършителя на действието, и тогава той има **задължителна** употреба. Ако това се разбира от контекста или от семантиката на глагола, тогава употребата на този формант в тези валентности се свързва в по-малка или по-голяма степен с функцията на прагматическа частица и употребата му не е задължителна. Не е задължителна и употребата му като

словообразователна частица с модифициращо значение, близко до прагматичното (при групата *мисля си, почивам си, знам си, признавам си*). Задължителна е, от друга страна, употребата на форманта освен при посочената по-горе нужда от експликация на възвратния характер на съответната валентност още и при реципрочна употреба на глагола, както и в ролята на формална частица, на частица, създаваща самостоятелно значение в рамките на полисемантична структура (в групата *отиде си*), или на формообразователна частица.

8.4. Споменатото прагматическо значение, което формантът *си* добавя към глагола, с който се употребява, и което е характерно за употребата в разговорния език, в настоящата работа беше класифицирано в следните разновидности: по-заинтересовано и по-живо отношение към изразяваното действие, основаващо се на неговата положителна оценка; характеристика на действието: действието е естествено за говорещия, защото съответства на същността на своя извършител; извършителят върши действието съвсем спокойно; действието носи на извършителя си наслаждение; говорещият интензифицира твърдението *си*; действието е обичайно за говорещия.

Както бе отбелязано, прагматическото значение на частицата *си* прави нейната употреба незадължителна, словообразователната ѝ функция се свързва с неувдъковена задължителност – в зависимост от близостта към лексикалното или, обратно, към прагматическото ниво, а граматическата ѝ функция я прави задължителна.

8.5. В другите славянски езици, в които също се срещат глаголи с форманта *si*, като например в хърватския или в чешкия език, тяхната употреба се основава на други принципи (при хърватския език в извършения тук анализ може да се предположи неговата употреба при глаголи, към които той играе ролята на местоимение със значение на адресат и бенефициент, напр.: *On si je kupio; Oni su si dali reč*). Затова ми се струва, че темата за тези глаголи е благодатна област за съпоставителни проучвания. А що се отнася до прагматическите значения на българските глаголи с форманта *си* – те са истинско предизвикателство пред преводачите на езици, в които такава употреба липсва.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вълчанова 1995:** Вълчанова, М. Някои наблюдения върху семантиката на рефлексивната частица *си* (поглед върху медиалните лексеми за положение в съпоставителен план с чешки език). – *Български език*, кн. 5–6, 1995 (год. XLV), 419–432.
- Ницолова 1986:** Ницолова, Р. *Българските местоимения*. София: Наука и изкуство, 1986.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ Св. Кл. Охридски, 2008.
- Петрова 2008:** Петрова, Г. *Функциите на клитиките „се” и „си” в съвременния български език*. Бургас: Димант, 2008.

ИЗПОЛЗВАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

- АП:** Попов, А. *Мисия Лондон*. София: Сиела, 2012.
- БНП [български народни приказки]:** *Приказки за Хитър Петър*. София: Дамян Яков, 1998.
- ГГ:** Господинов, Г. *Естествен роман*. Пловдив: Жанет-45, 2013.
- ЙЙ:** Йовков, Й. *Вечери в Антимовския хан*. София: Български писател, 1958.
- МЙ:** Йергович, М. *Сараевско Марлборо*, прев. Р. Ляпова. Пловдив: Жанет-45, 2015.

ЗА СЕМАНТИКАТА НА НАРЕЧИЕТО *DAWNO* В ПОЛСКИЯ ЕЗИК И СЪОТВЕТСТВИЯТА МУ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

LILIA IVANOVA

Uniwersytet Płowski im. Paisja Hilendarskiego

ON THE SEMANTICS OF THE ADVERB *DAWNO* IN POLISH AND ITS EQUIVALENTS IN BULGARIAN. The article comments on the semantics and the function of the adverb *dawno* in Polish and its equivalents in Bulgarian. The Polish adverb *dawno* appears to be composed of two meanings – temporal as well as temporal-progressive (quantitative). The comparative degree form of *dawno* – *dawniej* – demonstrates differentiation in meaning and use. In the course of the analysis, the author argues that there exists a link between those meanings and the verb forms connected with them.

Keywords: temporal adverbs, Polish, Bulgarian, equivalents, *dawno*, *dawniej*.

Значението на наречието *dawno* в речниците на съвременния полски език се представя по следния начин: 1. Ако нещо е съществувало или се е случило *dawno* или *dawno temu*, то е съществувало или се е случило във време, което е много отдалечено от момента, в който или за който говорим; 2. Ако някакво състояние на нещата съществува или продължава *dawno*, то съществува или продължава от дълго време; 3. Ако нещо се е случило *dawniej*, то се е случило преди времето, в което или за което говорим [Słownik 2000: 246, прев. мой – Л. И.]. В друг речник на полския език се различава още едно значение на това наречие, което не маркира непременно много отдалечен момент (вж. значение 1): 1. Преди известно време¹; 2. В отдалечени времена; някога; 3. От известно време, от дълго време, отдавна; 4. Преди, преди това (като се отбелязва, че 4. значение се отнася за това наречие единствено в сравнителна степен, т.е. *dawniej* – бел. моя – Л. И.) [Słownik 2006: 559]. В *Podręczny słownik*

¹ Тук примерът, илюстриращ значението, е *Wstał już dawno* [Słownik 2006: 559].

polsko-bułgarski откриваме като съответствие на полското наречие *dawno* българското наречие *отдавна*, а като съответствие на наречието *dawniej* (представено отделно от *dawno*) – наречията *някога* и *по-рано* [Радева 1988: 80].

Потвърждение на факта, че значенията на наречието *dawno* в полския език се покриват със значенията на наречието *отдавна* в българския език (с изключение на последния предлаган случай, в който полското наречие е в сравнителна степен – *dawniej*) откриваме в тълкуването на българското наречие: 1. Преди много време. 2. От дълго време насам; ототдавна [РБЕ 2002: 960; вж. също БТР 1993: 574; СТРБЕ 1994: 570; Радева 2012: 406]. В тази статия ще се опитаме да представим наречието *dawno* в двете му основни значения: *преди много време* (като тук включваме и отделеното от *Słownik 2006* значение *преди известно време*) и *от дълго време насам* (в хода на анализа ще ги разграничаваме като *dawno 1* и *dawno 2*), а също и наречието *dawniej*. Като синонимни на първото значение в полските речници се срещат наречията *niegdyś*, *kiedyś*, като синоними на второто значение се предлагат наречията *od dawna*, *długo*, а със значение *от много дълго време* се определят и *od dawien dawna*, *z dawien dawna*; синонимни на *dawniej* могат да бъдат наречията *kiedyś*, *przedtem*, *poprzednio*, *uprzednio* [Słownik 2000, Słownik 2006]. Друг момент, на който следва да се обърне внимание, е, че полското наречие *od dawna* се оказва само частичен еквивалент на българското наречие *отдавна* (единствено във второто му значение), което се вижда от тълкуването му в речниците: *od dawna* – *от дълго време* [Słownik 2006: 559]. Освен преглед на семантичните особености на тези наречия в полския език, ще се опитам да представя и функционално-семантичните им съответствия в българския език. Илюстративният материал, на който базирам наблюденията си, е ексцерпиран от оригинални текстове от полската художествена литература и техни преводи на български език, както и от български художествени текстове, преведени на полски език.

На семантичните и синтактичните функции на наречията в полския език изследване е посветила Р. Гжегорчикова [вж. Grzegorzczukowa 1975]. В него наречието *dawno* се представя като темпорално наречие от *деиктичната серия*², което носи *обща информация*³ и в рамките на *предходността* означава *отдалечено минало*, а наречието *dawniej* сигнализира най-общо *предходност*, която може да бъде както спрямо момента на говорене, така и спрямо друг ориентационен момент, поради

2 Деиктичната серия отнася времето на действието на предиката към момента на говорене [Grzegorzczukowa 1975: 107].

3 Р. Гжегорчикова разделя наречията за време на две основни подгрупи, като първата група определя като *точно прецизиращи времето*, а втората група като наречия, носещи *обща информация* [вж. Grzegorzczukowa 1975: 105–114].

което то присъства както в деиктичната, така и в алоцентричната (анафоричната) серия⁴ [Grzegorzczkova 1975: 108].

Чисто темпорално значение обаче наречието *dawno* има само в първото си значение, докато във второто му значение се открива и елемент на количественост, тъй като се включва значение, свързано с продължителността на действието или състоянието, или количественост на време.

В същото време в семантиката на наречието *dawno* се открива и нюанс на *оценъчност*, на което обръща внимание Ф. И. Панков по отношение на руското наречие *давно*, което също споделя обща семантична характеристика с полското наречие *dawno*, като под *оценъчност* се разбира способността / неспособността да се предава темпорална оценка на действията. Така в наречията за време може да бъде изразена *оценката на говорещия* за темпоралната характеристика на действието от гледна точка на неговата продължителност, близост или отдалеченост от момента на говорене, както и честота на повторенията [вж. Панков 1997: 173].

DAWNO 1

Както стана ясно от тълкуванието на наречието *dawno*, в първото си значение то изразява отдалеченост от момента на говорене, като тази отдалеченост може да се възприема по различен начин – или като (а) *преди много време*, или като (б) *преди известно време*:

(а) *Choć przygoda, o której mowa, miała miejsce dawno, została o niej pamięć i żywy dowód, że nie było to coś, o czym gdzieś się słyszy ...* // Макарь приключението, за което става дума, да се беше случило **отдавна**, за него беше останал спомен и живо доказателство, че това не беше нещо, за което се говори някъде си ... (ЧМ); *Tak się mnie jeszcze ksiądz proboszcz pytywał, gdy do spowiedzi chadzała. Co prawda, dawno to już było.* // Така ме питаше навремето енорийският свещеник, когато отивах да се изповядам. Вярно, че беше **отдавна** (ЯИ).

(б) *Dziewczęta siedziały nieruchomo, lampa kopciła, sukno pod igłą maszyny dawno się zsunęło, a maszyna stukotała pusto ...* // Момичетата седяха неподвижно, лампата пушеше, сукното **отдавна** се бе изплъзнало от иглата на машината и тя тракаше на празен ход ... (БШ); *Слънцето отдавна бе прегазило барата, завоевало втората половина на улицата и се изкатерило по целия вид на бабината Лиловичина къща* // *Słońce dawno już przekroczyło ściek, zawojowało drugą połowę ulicy i wtoczyło się na ścianę domu babki Lilowicy* (ИБ).

4 Тази серия отнася времето на действието към ориентационен момент, различен от момента на говоренето [Grzegorzczkova 1975: 109].

Когато се сигнализира *много отдалечен период*, наречието *dawno* се появява в съчетание с *temu*⁵, като тази комбинация е неподходяща, когато става дума за по-кратка дистанция от време, т.е. когато имаме значението *преди известно време*, както и не може да бъде използвана при употребата на *dawno* 2:

Bardzo dawno temu wioski składały im tylko daninę w naturze, później spostrzeżono, że zboże, które ładuje się na szkuty i odprawia rzeką Niemnem do morza, przynosi duże zyski i że opłaca się z lasu wycinać poletka. // Преди много време селцата им плащали само натурален данък, по-късно установили, че зърното, което се товари на шлепове и се изпраща по река Неман до морето, носи голяма печалба и има сметка от гората да се изсичат нивички (ЧМ); Последният бе прахосал отдавна едно имение в Андалузия. // Ów kuzyn dawno temu przejechał swą posiadłość w Andaluzji (ДД).

Приемам, че в първото си значение наречието *dawno* се реализира в чисто темпорална функция, така, както и българското наречие *отдавна*, поради което, както се вижда от примерите, то е и най-честото му съответствие. Най-общо полското наречие *dawno* 1 означава, че в даден момент, който е отдалечен в миналото, се е случило събитие, чийто резултат е състоянието, налично в момента на говорене или в миналия ориентационен момент [по въпроса вж. още Иванова 2015]. Употребата на това наречие е пряко свързана с вида и времето на глагола. Значението на *dawno* 1 се реализира най-пълно в съчетание с глаголи от *свършен вид*, което важи и за българското наречие *отдавна* в първото му значение. Наблюденията, които се налагат от анализа на емпиричния материал, сочат, че специфичен контекст за наречието *отдавна* 1 в българския език са не само глаголите от свършен вид, но и резултативните глаголни форми перфект и плусквамперфект, на които в полския език най-често съответства наречието *dawno* 1 в съчетание с глагол от свършен вид в минало време. Тъй като в полския език няма граматикализирана резултативност за разлика от българския език [вж. напр. Куцаров 2003, Кънчева-Иванова 2012], както сме отбелязвали и по-рано, лексикалните модификатори са някои от средствата, които спомагат за изразяването на това значение, а един от най-специализираните лексикални модификатори, влизащи в тази роля, е именно *już* [вж. Кънчева-Иванова 2012]. Затова не е и изключение фактът, че в редица случаи, в които в полския език имаме съчетание от лексикалните елементи *dawno* и *już*, в българския език съответства единствено наречието *отдавна* (или друго

5 За граматическия статус на думата *temu* в полския език и по-специално в съчетанието *dawno temu* вж. Wiśniewski 1986.

результативно наречие), което се съчетава с резултативна глаголна форма (в контекста на *отдавна 1*):

Było to w parę tygodni po spotkaniu u Gebethnera i Wolfa, które mu już dawno wywietrzało z głowy. // Това беше няколко седмици след срещата у Гебетнер и Волф, която отдавна се беше изпарила от главата му (ЯИ); Wszystkie dzienniki przypominały również, że wieloletnia amnezja profesora Wilczura nie mogła pozostać bez wpływu na stan obecny jego władz duchowych, czego dowodem są chociażby pozostałości znachorskich upodobań w stosowaniu ziół, nawet takich, które oficjalnie nauka od dawna już uznała za bezwartościowe lub wręcz szkodliwe. // Всички вестници напомняха също, че многогодишната амнезия на професор Вилчур не може да не се е отразила върху сегашното му душевно състояние, доказателство за което са остатъците от знахарски наклонности за употребата на билки, дори и на такива, които официалната наука отдавна е обявила за безсмислени или направо вредни (ТД-М).

Друга особеност е, че тази употреба на наречието *dawno 1* (а също и на *отдавна 1*) се реализира в утвърдителни изречения, докато отрицателните форми са специфични при употребата на *dawno 2* (или *отдавна 2*) (вж. по-долу).

Акцентът върху *отдалечеността* на действието, заложен в семантиката на наречието *отдавна 1* и *dawno 1*, се вижда и от различните възможности за превод, които се откриват:

Obok ławki, w foliowej reklamówce sieci Aldi, z której dawno już wytarła się żółta farba, znajdował się cały jego dobytek. // До пейката в някога жълтата рекламна торбичка на веригата „Алди“ се намираше цялото му състояние (ЯВ); Без съмнение, Клара отдавна бе направила същото сравнение и сега продължаваше да атакува Мюрие. // Zapewne Klara dużo wcześniej zrobiła to porównanie i dlatego wytrwale atakowała Murieta (ДД); Bardzo dawno temu wioski składały im tylko daninę w naturze (...) // Преди много време селцата им плащали само натурален данък (...) (ЧМ).

DAWNO 2

Както беше вече обърнато внимание, наречието *dawno* се реализира в чисто темпоралната си функция в първото си значение, докато във второто си значение се проявява неговата квантитативна природа. Р. Гжегорчикова, разглеждайки проблемите, свързани с квантификацията на вербалната фраза, обръща специално внимание на дуративните определения, в чийто състав влизат и наречия като *dawno*, *od dawna*, *do niedawna*, *od niedawna* и други, които не носят информация за времето, а за неговия размер, очертан от времевите рамки [Grzegorzczukowa 1973: 93]. Тези наречия отговарят преди всичко на въпроса колко дълго? Същата изследователка отбелязва,

че те имат дуративно значение единствено когато се свързват с глаголи от несвършен вид, като означават актуалност на действието. Свързването им с глаголи от свършен вид променя семантичния им обseg – акцентира се върху актуалността на състоянието (вж. по-горе за *dawno 1*) [Grzegorzczukowa 1973: 95]. На двойствената природа на наречието *dawno* в полския език обръща внимание и Р. Пшибилска, като определя първото му значение като чисто темпорално, а второто – като темпорално-дуративно [вж. Przybylska 1990: 107]. Наличието на такъв допълнителен нюанс в значението на наречията *dawno*, *od dawna* в полския език и *отдавна* (в българския език) не води до съществени промени в природата им на темпорални наречия. Както отбелязва Ст. Георгиев, *количеството може да има субстанционална или дейностна приложимост, а като семантика на наречието то се абстрахира и от други дадености, като например време, място, качество, и може да се смята за тяхно обобщение* [Георгиев 1983: 18]. По този начин наречието пояснява действието, предмета или признака чрез продължителността или общата бройност на проявите във времеви план.

Както беше уточнено, значението на *dawno 2* се реализира най-пълно в контекста на глаголи от несвършен вид. В синонимни отношения с *dawno 2* в полския език влиза и *od dawna*. Тяхната взаимозаменяемост обаче не е пълна – не е възможна употребата на *od dawna* вместо *dawno* в случаите, когато глаголът означава дейност, която не е продължителна или не предизвиква продължително състояние, тъй като *od dawna* означава *продължителност* на действието или състоянието, което е следствие от дадено действие, а *dawno* информира само за неопределен, отдалечен от момента на говорене във времето момент, в който се е състояло действието (Grzegorzczukowa 1973: 95; също и вж. по-горе). Напр.: *Perfumy fascynowały go od dawna*. // Парфюмите *отдавна* бяха негова страст (ЯВ).

Друг много характерен контекст за наречието *dawno 2* е *контекстът на отрицанието* (в съчетание с глаголи от несвършен вид). В случаите, в които в полския език наречията *dawno* и *od dawna* се реализират в контекста на сегашно време, в българския език имаме като съответствие наречието *отдавна* в комбинация с презенс или имперфект, с което се подчертава, че състоянието, свързано с липсата на дадено действие, продължава и към момента на говорене (или миналия ориентационен момент – за българския език):

Jej mąż od dawna nie całuje jej włosów i jest tak... tak potwornie przewidywalny. // Нейният съпруг *отдавна* не целуваше косите ѝ и е толкова... толкова ужасно предсказуем (ЯВ);
Отдавна ли имаш наклонност към жени, които не принадлежат към твоята тиня?...
 // *Czy od dawna odczuwasz pociąg do kobiet, które nie należą do twego półświatka?* (ДД)

Когато в полския език наречието *dawno* се съпровожда от отрицателни глаголни форми в минало време, то в българския език най-често наречието *отдавна* се съчетава с форми на перфект или плусквамперфект. В тези случаи обаче перфект и плусквамперфект не означават едно и също по отношение на актуалността на състоянието: с формите на перфект се маркира валидност на състоянието *до момента на говорене, без данни за валидността му след това* – т.е. това състояние може да се промени, но може и да продължи да съществува (контекстът е този елемент, който доуточнява съдържанието), докато в съчетание с плусквамперфект се отбелязва, че *състоянието е било актуално до миналия ориентационен момент, но след него е настъпила промяна*:

Dawno nie widziała mężczyzny tak harmonijnie ubranego. // *Отдавна* не бе виждала мъж така хармонично облечен (ЯВ); *Dawno nie czytałem „Iliady”, więc sobie odnawiam.* // *Отдавна* не съм чел „Илиада” и си я възстановявам (ЯИ); *Już dawno na tym polu nie było takiego urodzaju* // *Отдавна* това поле не беше люляло такова жито (ТН); *Doskonała herbata. Dawno takiej nie piłem.* // Отличен чай. *Отдавна* не бях пил такъв (ЙА).

– *Ojciec Lwrenty... – powtórzył po nim hadzija.* – *Отдавна* не съм го виждал. // – *Ojciec Laurenty – poprawił chłopca hadzi.* – *Dawno go nie widziałem*⁶ (ДТ); *Dawno nie czytałem „Iliady”, więc ją sobie odnawiam.* // *Отдавна* не съм чел „Илиадата” и си я възстановявам⁷ (ЯИ).

В тази употреба наречието *dawno* влиза в частични синонимни отношения с наречието *długo*⁸, напр.: *Nie „gadali jak dawniej” już bardzo, bardzo długo.* // Вече много, много *отдавна* не разговаряха „както някога” (ЯВ).

Често съответствие на полското наречие *dawno* в българския език е наречието *откога*⁹:

– *Откога* не съм те виждала, Ленче... // – *Nie widziałyśmy się dawno, Lenko...* (ДТ); *Откога* не съм говорил със свестен човек... // *Dawno już nie rozmawiałem z porządnym człowiekiem* (ПВ).

6 Контекстът не дава информация за промяна в състоянието.

7 Контекстът дава информация за промяна в състоянието.

8 Интересни и съществени наблюдения относно връзката между наречията *давно* и *долго* в руския език прави Е. В. Падучева [Падучева 1997].

9 Наречието *откога* в тази употреба се характеризира със следното значение: *В същински, пряк въпрос. При искане да се определи времето, през което е станало нещо; от колко време, от кое време* [РБЕ 2002: 1002].

DAWNIEJ

Наречието *dawniej*, което формално представлява сравнителна степен на *dawno*, получава самостоятелно значение, което повече или по-малко е откъснато от значението на изходното наречие. И въпреки че в речниците на съвременния полски език то се дава като едно от значенията на *dawno*, от илюстративния материал проличава неговата самостоятелна употреба, като в нито един от ексцерпираниите от нас примери то не се превежда с наречието *отдавна* на български. М. Юрковски акцентира на факта, че наречието *dawniej*, както и архаичното *pierwiej*, се отнасят най-общо към миналото и не се усещат като степенувани форми, а маркират единствено, че едно действие (или състояние) се е случило преди друго действие (или състояние) или просто *някога, в миналото* [Jurkowski 1986: 128]. Това наречие се свързва изключително с глаголи в минало време в полския език, а в редките случаи, когато може да се употреби с форма на сегашно време, то е в контекста на сегашно историческо време [Przybylska 1990: 107–108]. Поради семантичната си особеност да противопоставя (имплицитно или експлицитно) два периода, като се отнася към миналото, *dawniej* е специализирано да изпълнява основно ролята на относителен модификатор. Р. Пшибилска все пак открива и градуално значение във функционирането на наречието *dawniej*. Според изследователката, когато това наречие се използва в контекста на глаголи от несвършен вид, то съпоставя началото на едно събитие с друго, напр.: *Anna mieszka tu o wiele dawniej niż ty*. По този начин се сравнява траенето, дължината на две събития и *dawniej* функционира като синоним на наречието *dłużej*, напр.: *Anna mieszka tu o wiele dłużej niż ty* [вж. Przybylska 1990: 108].

Едно от редовните съответствия на *dawniej* в българския език също е степенуването в сравнителна степен, и също така лексикализирано наречие *по-рано*. Например:

Mimochodem zaznaczył też, że dawniej podobne wypadki nie zdarzały się nigdy (...). // Мимоходом отбеляза, че **по-рано** подобни случаи не е имало никога (...) (ТД-М);

Kiedy starszy syn, Teodor, ma siedem lat, zbiera go ze sobą na lato do Majorenhofu nad morze, ale nie odnajduje już tam tego piękna, które znała dawniej. // Когато по-големият син, Теодор, става на четири години, взима го със себе си за през лятото в Майоренхоф, на морето, но там **вече** не намира тази красота, която знае от **по-рано** (ЧМ).

В Български тълковен речник [БТР 2005] за наречието *рано* откриваме следните значения: 1. Преди определеното или обичайно време. 2. Сутрин, в началото на деня. 3. В началото на известен период от време. 4. В сравнителна или превъзходна степен – преди друг или преди всички. [БТР 2005: 828]. В същото време като част от фразеологичните единици със специфично тълкуване, отделени от останалата част на

речниковата статия, се представя същото наречие, степенувано в превъзходна и сравнителна степен: *Най-рано* – не по-рано от (даден момент). *По-рано* – *преди това, преди известно време, някога* (к. м. – Л. И.) [БТР 2005: 828]. В тази речникова статия основателно се разграничават двата случая на степенуване – първият, в който степенуваната форма запазва близост с основното значение (вж. значение 4), и вторият, в който значението на степенуваната форма (в разглеждания от нас случай – формата в сравнителна степен) се е откъснало от изходното значение, като е получило ново, самостоятелно значение. К. Ничева също отделя две значения на наречието в сравнителна степен *по-рано*, като обръща внимание, че в първото му значение *времето се схваща като периодически повтарящи се отрязъци от време, напр. периодически повтарящи се денонощия или сезони и пр.*, докато във втория случай *времето вече се схваща не като периодически повтарящи се отрязъци от време, а като единен поток, течащ от минало към бъдеще* [Ничева 1964: 162]. Изследователката още пояснява, че новото, десемантизирано значение на сравнителната степен на това наречие *се изравнява по значение с наречието за време преди и почва да означава сравнение между два периода от време, от който единият хронологически предхожда другия* [Ничева 1964: 162].

Именно наречието *преди* представлява също така един от най-характерните функционално-семантични еквиваленти на полското наречие *dawniej*. Противопоставянето между двата периода от време може да се подразбира от контекста (пример 1) или да бъде експлицитно изразено (примери 2, 3):

(1) Wydał się jej teraz bardziej interesujący i nawet przystojniejszy niż **dawniej**. // *Сега ѝ се стори по-интересен и дори по-красив от преди* (ТД-М);

(2) Ясното семантично противопоставяне на два периода **Dawniej**, jeżeli zniknął, Antonina na pytania odpowiadała: „Tomasz do Akulonistów znowu poleciał”, **teraz** „Tomasz w budzie”. // *Преди, ако изчезнеше, Антонина отвърщаше на въпросите къде е: „Томаш пак изтича до Акулонисови.” Сега: „Томаш е в колибата.”* (ЧМ);

(3) **Преди** те бяха бойни коне на тежките рицари, **сега** теглеха огромни коли и оряха с двойни плугове. // **Dawniej** były to konie zakutych w zbroje rycerzy, **obecnie** ciągnęły wozy ładowane i orały podwójnymi pługami (АД).

Наречието *преди* в българския език има следното значение: *Във време, което предхожда момента на говоренето; по-рано, в миналото* [БТР 2005: 728], което показва, че при превода е запазена основната характеристика на полското наречие *dawniej*.

В българския език се откриват и други сходни съответствия на наречието *dawniej*, акцентиращи върху отдалечеността в миналото, а в същото време и върху противопоставянето с друг следващ период:

Nie „gadali jak **dawniej**” już bardzo, bardzo długo. // Вече много, много отдавна не разговаряха „както **някога**” (ЯВ);

Nigdy też **dawniej** nie byłem tak wesół. // Някога **преди това** не бях тъй весел (ТН);

Край реката има кафява глина, **в по-старите времена** жените вадеха оттам хума, за да мият косите си с нея (посредством хумата косите стават бляскави) (...) // **Dawniej** z gliniastego brzegu rzeki kobiety brały do mycia głowy brązową glinę (bo przydawała splotom połysku) ... (ЙР)

Като заключение може да се каже, че наречието *dawno* в полския език е многозначно. То притежава сходна семантика с българското наречие *отдавна*, като и двете наречия обединяват в себе си две различни значения: а) чисто темпорално (което тук означихме условно като *dawno* 1), съдържащо отговор на въпроса *кога?*, и б) темпорално-дуративно (което тук означихме като *dawno* 2), отговарящо на въпроса *от колко време насам?* При компаративното наречие *dawniej* се наблюдава откъсване от семантиката на изходното наречие и частично преосмисляне, което предопределя самостоятелното му разглеждане. В по-голямата част от случаите, в които се употребява, то е изгубило градуалната си семантика. Запазва се връзката между двете наречия (*dawno* и *dawniej*) да означават основно *отдалеченост* от момента на говоренето (или миналия ориентационен момент), но тази отдалеченост е изразена по различен начин. Докато в семантиката на *dawno* преобладава резултативният компонент, то при *dawniej* по-силна е относителната характеристика.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

АД: Антон Дончев. *Време разделно*. София: Захарий Стоянов, 1997. // Anton Donczew. *Czas wyboru*. Przeł. Halina Kalita. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1967.

БШ: Bruno Schulz. *Sklepy synaonowe. Sanatorium pod klepsydrą. Kometa*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1957 // Бруно Шульц. *Канелените магазини. Санаториум „Клепсидра”*. Прев. Магдалена Атанасова. София: Народна култура, 1990.

ДД: Димитър Димов. *Осъдени души*. София: Народна култура, 1969. // Dymitr Dimow. *Skazańcy*. Przeł. Teresa Dąbek-Wirgowa. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974.

ДТ: Димитър Талев. *Хилендарският монах*. София: Издателство на БЗНС, 1981. // Dymitr Talew. *Mnich z Chilendaru*. Przeł. Krystyna Migdalska. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 1975.

ЙА: Jerzy Andrzejewski. *Popiół i diament*. Kraków: Greg, 2004. // Йежи Анджейевски. *Пепел и диамант*. Прев. Димитър Икономов. София: Народна култура, 1975.

ИВ: Иван Вазов. *Съчинения в четири тома*. Т. 3. *Под игото*. София: Български писател, 1970 // I. Wazow. *Pod jarzmem*. Przeł. Zofia Wolnik. Warszawa: Czytelnik, 1973.

- ЙР: Йордан Радичков. *Прашка*. София: Литературен форум, 1994. // Jordan Radiczko. *Proca*. Przeł. Marzenna Iliewa. Warszawa: Czytelnik, 1980.
- ПВ: Павел Вежинов. *Звездите над нас*. София: Военно издателство, 1966. // Paweł Weżynow. *Gwiazdy nad nami*. Przeł. Dimitrina i Jacek Bukowscy. Warszawa: Czytelnik, 1977.
- ТД-М: Tadeusz Dołęga Mostowicz. *Profesor Wilczur*. Częstochowa: Promatek, 2009. // Тадеуш Доленга-Мостович. *Морал*. Прев. Иван Вълев. Пловдив: Хермес, 2015.
- ТН: Tadeusz Nowak. *A jak królem, a jak katem będziesz*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1987. // Тадеуш Новак. *Ако бъдеш крал, ако бъдеш палач*. Прев. Венче Попова. София: Народна култура, 1981.
- ЧМ: Czesław Miłosz. *Dolina Issy*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1998. // Чеслав Милош. *Долината на Иса*. Прев. Галина Белинска. София: Христо Ботев, 1994.
- ЯВ: Janusz Leon Wiśniewski. *S@motność w sieci. Tryptyk*. Warszawa: Czarne, 2001. // Януш Леон Вишневски. *С@мота в мрежата*. Прев. Амелия Филипова. София: Сиела, 2009.
- ЯИ: Jarosław Iwaszkiewicz. *Opowiadania muzyczne*. Warszawa: Czytelnik, 1971. // Ярослав Ивашкевич. *Мефисто-Валс. Музикални новели*. Прев. Лилия Рачева. София: Музика, 1981.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Grzegorzczkova 1973:** Grzegorzczkova, R. Problemy kwantyfikacji w grupie werbalnej. W: *Liczba, ilość, miara*. Materiały Konferencji Naukowej w Jadwisinie. Wrocław, 1973, 83–99.
- Grzegorzczkova 1975:** Grzegorzczkova, R. *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*. Wrocław, 1975.
- Jurkowski 1986:** Jurkowski, M. Gradacja i czasoprzestrzeń. W: *Czas i przestrzeń w języku*. Pod. red. Romana Laskowskiego. Katowice, 1986, 118–134.
- Przybylska 1990:** Przybylska, R. *Wyrażanie stosunków czasowych w polskim zdaniu pojedynczym*. Kraków, 1990.
- Słownik 2000:** *Inny słownik języka polskiego*. A–Ó, Red. naczelny M. Bańko. Warszawa, 2000.
- Słownik 2006:** *Uniwersalny słownik języka polskiego*. A–J. Pod red. Prof. St. Dubisza. Warszawa, 2006.
- Wiśniewski 1986:** Wiśniewski, M. Status gramatyczny słowa TEMU. – *Polonica*, nr 12, 1986, 145–155.
- БТР 1993:** *Български тълковен речник*, А–Я. IV фототипно изд. София 1993.
- БТР 2005:** Андрейчин, Л.; Георгиев, Л.; Илчев, Ст.; Костов, Н.; Леков, Ив.; Стойков, Ст.; Тодоров, Цв. *Български тълковен речник*. IV изд., допълнено и преработено от Димитър Попов. София, 2005.
- Георгиев 1983:** Георгиев, Ст. *Морфология на съвременния български език (неизменяеми думи)*. София, 1983.
- Иванова 2015:** Иванова, Л. Семантични и функционални особености на наречието отдавна в българския език и съответствията му в полския език. В: *Славистиката – пътища и перспективи*. В чест на 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иванка Гугуланова. Пловдив, 2015, 120–133.

- Куцаров 2003:** Куцаров, Ив. Глаголната категория вид на действието в славянските езици.
– *Славянска филология*, 23/2003, 99–103.
- Кънчева-Иванова 2012:** Кънчева-Иванова, Л. За резултативността в полския език (в съпоставка с българския език). В: *Време и история в славянските езици, литератури и култури*. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19–21 април 2012. Том първи. Езикознание. София, 2012, 21–27.
- Ничева 1964:** Ничева, К. Семантични особености на степените за сравнение при някои наречия в славянските езици. В: *Известия на Института за български език*, кн. XI, 1964, 161–169.
- Падучева 1997:** Падучева, Е. В. Давно и долго. В: *Логически анализ на езика. Език и време*. Ред.: Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. Москва, 1997, 253–266.
- Панков 1997:** Панков, Ф. И. Категория наречной темпоральности и ее речевые реализации. В: *Език. Сознание. Коммуникация*. Выпуск 1, Филология. Москва, 1997, 161–174.
- Радева 1988:** Радева, С. *Наръчен полско-български речник. Podręczny słownik polsko-bułgarski*. София, 1988.
- Радева 2012:** Радева, В. *Български тълковен речник*. София, 2012.
- РБЕ 2002:** *Речник на българския език*. Том 11. О. София, 2002.
- СТРБЕ 1994:** *Съвременен тълковен речник на българския език*. Отг. ред. С. Буров. Велико Търново, 1994.

PRI SOSEDIH ZA MIZO: BREZEKVIVALENTNA LEKSIKA IN NJENE LEKSIKOGRAFSKE REŠITVE V SLOVENSKO-HRVAŠKEM IN SLOVENSKO-SRBSKEM SLOVARJU

TINA JUGOVIĆ

Uniwersytet w Lublanie

DINING WITH THE NEIGHBOURS: CULTURE-SPECIFIC TERMS AND THEIR TRANSLATION EQUIVALENTS IN THE SLOVENE-CROATIAN AND SLOVENE-SERBIAN DICTIONARY.

The article focuses on culture-specific terms from the lexicological and lexicographical perspective, more specifically it analyses the vocabulary connected with the Slovenian national cuisine in two bilingual dictionaries, namely the *Slovensko-srpski, srpsko-slovenski slovar* [Đukanović 2010] and *Veliki suvremeni slovensko-hrvatski i hrvatsko-slovenski rječnik* [Peti Stantić 2014]. Language and culture are inextricably intertwined, since translation does not only happen between languages, but also between cultures. When a concept from the material or spiritual world is limited to a certain environment and does not exist in the target culture, there is no translation equivalent in the target language. Lexicographers are often confronted with a problem when searching for translation equivalents in the field of national cuisine in the target culture. This article gives an inventory of Slovene dishes and drinks in the two dictionaries and presents various lexicographic transfer solutions, including a descriptive translation, an approximate translation or borrowing from Croatian and Serbian. All strategies of presenting alternative equivalents have their limitations, thus the dictionary user often searches for additional help.

Keywords: bilingual dictionaries, culture-specific terms, national dishes, translation equivalence.

Uporabnik sega po splošnem enojezičnem slovarju, kadar ga zanimajo živost in raba leksema, njegov pomen, zapis in izgovor ali odnos do drugih leksemov. Slovar je hkrati tudi bogat vir informacij o duhovni in tvarni kulturni, vrednotah ter pogledih na svet določene jezikovne skupnosti. Kadar se zgodijo spremembe v družbi, se le-te odražajo tudi v slovarju. V zadnjih desetletjih so vključevanje v globalno družbo, tehnološki napredek, spremembe v zasebni sferi (medčloveški odnosi, prehranjevanje, prosti čas, oblačenje) spodbudili nastanek ali prevzemanje novega besedišča.

Glavni namen dvojezičnega slovarja je usklajevanje leksikalnih enot izhodiščnega in ciljnega jezika oz. vzpostavljanje ekvivalence s prevodno ustreznico na pomenski, pragmatični in formalni ravni. Zaradi pojma *ekvivalenca* se v leksikografskem in prevodoslovnem okolju lomijo kopja. Teorija je ekvivalenco dolgo časa razumevala kot izključno semantično ujemanje, besedno, slovarsko preverljivo ujemanje pa je dojemala kot ideal visoko ekvivalenčnega prevoda. Šele kasneje se semantični ravni pridružita vidik estetike in pragmatike [Vervar 2013: 103]. Eugen Nida je v diskurz vpeljal pojem dinamične ekvivalence, ki denotativno pomenskost nadgradi s konotativno in tekstualno z uveljavitvijo estetskih in pragmatičnih danosti [Vervar 2013: 105].

Jezik in kultura sta neločljivo povezana, saj prevajanje ne poteka le med jezikoma, marveč vključuje tudi prenos iz ene kulture v drugo. V vsakem jeziku obstajajo besede, ki označujejo pojave iz življenja, zgodovine in kulture govorcev in so omejene le na določeno okolje. Taki pojavi ne obstajajo v drugi kulturi, zato zanje ni ekvivalentnih leksikalnih enot.

Brezekvivalentnost zadeva (1) večino lastnih imen (osebna, zemljepisna imena, stvarna) oz. enciklopedične izraze in (2) besede, ki označujejo predmete, koncepte in situacije, ki ne obstajajo v izkustvenem svetu govorcev drugih jezikov (v rabi tudi termini *kulturnospecifični izraz*, *realija*, *lokalizem*). V ciljnem jeziku obstajajo tudi (3) naključne leksikalne vrzeli, ko je pojem v materialnem ali duhovnem svetu znan, ni pa leksikaliziran, npr. mnoga hrvaška in srbska poimenovanja sorodstvenih razmerij¹ nimajo svojih prevedenk v slovenščini (npr. sinovac *bratov sin v razmerju do moške osebe*). Nekateri (4) besede igre, pregovori, frazemi tudi nimajo svojega ustreznika v drugem jeziku (npr. režati se kot pečeni maček *zelo se režati*). Bolj kompleksna je (5) slovnična brezekvivalentnost – določene slovnične kategorije v nekem jeziku obstajajo, v drugem pa ne (npr. slovenska dvojina).

Zakrajškova kulturološko besedje deli na pomenske skupine, pri tem pa opozarja, da klasifikacija ni edina niti dokončna [Zakrajšek 1990: 304–305]:

- a) etnološko besedje – etnogemi, ki označujejo dele ljudske noše in oblačil (*avba*); nacionalne jedi (*kipnik*); pijače (*dolenjec*); dele hiše, orodje, posodo in vaško arhitekturo (*kozolec*); ljudske plese, instrumente, družbene igre (*štajeriš*); ljudske šege in praznovanja (*šranga*); mitološka bitja in verovanja (*povodni mož*);
- b) historizmi – leksemi za zgodovinske pojave in realije (*tolar*);
- c) splošno kulturološko besedje – kulturologemi za pojave in junake ter njihove lastnosti iz slovenske književnosti (*šentflorjanski*); privržence političnih in

¹ O sorodstvenih razmerjih v slovenščini in njihovi primerjavi s hrvaščino, srbsčino in bosanščino predvsem s prevodne perspektive je pisala Đurđa Strsoglavac v *Poročni boter in krstna priča* [Strsoglavac 2011].

literarnih gibanj (*cankarjanec*); za druge družbene pojave, povezane s slovensko kulturo in jezikom (*abecedna vojna*).

Zakrajškovi tipologiji bi lahko dodali še nove skupine, mednje sodijo tudi nelatinska poimenovanja živalskega (*lipicanec*) in rastlinskega sveta (*kranjski jeglič*). Gospodarsko, politično in sploh družbeno dogajanje zadnjih 25 let je generiralo tudi novo besedje; z razpadom Jugoslavije, osamosvojitvijo Slovenije so povezani izrazi *osamosvojitelj* in *pomladnik*, z vzpostavitvijo nove družbene realnosti in odnosov v samostojni državi pa *izbrisani*, *jugovič*. Ne gre zanemariti niti subtkultur (*čapac*), mladinske kulture (*domijada*) ter različnih izborov in nagrad (*kresnik*, *viktor*).

Pomemben kulturološki element je tudi narodna kuhinja oz. dediščina in sodobnost kulinarčne in gastronske kulture nekega naroda, z upoštevanjem regionalnih razlik in časovnih sprememb. Regionalna kulturna dediščina obsega jedi in pijačo, ki imajo v neki regiji domicil in niso uvožene. Če se je določena tuja jed ustalila na slovenskih krožnikih v preteklosti, je treba poiskati njen izvor [Bogataj 2006: 7].² Na hrano se prenehalo gledati kot le snov, ki jo telo potrebuje za rast in obstoj, temveč se v prehranjevalnem diskurzu opozarja tudi na njeno vlogo pri potrjevanju nacionalne identitete. Bogataj je kranjski klobasi in slovenski potici, kot znaku posebnosti in prepoznavnosti slovenskosti, posvetil monografiji *Mojstrovine s kranjsko klobaso*³ in *Potice iz Slovenije*.⁴ Z osamosvojitvijo Slovenije se je začelo odkrivanje slovenske kulinarčne dediščine in poudarjanje posebnosti v prehrani, ki se kaže tudi v povečanju literature s pregledom regionalnih kuhinj. Slovenska turistična organizacija je leta 2006 objavila izsledke raziskave *Strategija razvoja gastronomije Slovenije*, v kateri je določenih 24 gastronomskih regij Slovenije z reprezentativnimi jedmi. Slovenska kulinarika je močno raznolika, saj se je razvila na stičišču vplivov kuhinj Sredozemlja, Panonske nižine, alpskega sveta in Balkana. Izoblikovala je okoli 170 značilnih jedi, kot so izvirne juhe, močniki iz ajde, mesne jedi, klobase in slaščice. Med najbolj prepoznavnimi so potica, idrijski žlikrofi, jota, prekmurski bograč, prekmurska gibanica, pražen krompir, ričet, štruklji, matevž, bujta repa, štruklji. Slovenska živila so zaščitena s 3 različnimi znaki: zaščitena oznaka porekla (bovški in nanoški sir, tolminc, ekstra deviško olje slovenske Istre itd.), zaščitena geografska označba (npr. kraški pršut, zgornjesavinski želodec, kranjska klobasa) in zajamčena tradicionalna posebnost (idrijski žlikrofi, prekmurska gibanica, belokranjska pogača).

2 Vir: Strategija razvoja gastronomije Slovenije, <http://www.slovenia.info/pictures/TB_board/attachments_1/2011/Strategija_gastronomije-31.8.2006_4277_11649.pdf> (dostop 15. 4. 2016).

3 Založba Rokus Klet, Ljubljana, 2011.

4 Založba Rokus Klet, Ljubljana, 2013.

Prispevek predstavlja, v kolikšni meri so poimenovanja značilnih živil, jedi in pijač vključena pri sosedih, natančneje v slovarjih *Slovensko-srpski in srpsko-slovenski slovar* [Đukanović 2008] in *Veliki suvremeni slovensko-hrvatski i hrvatsko-slovenski rječnik* [Peti-Stantić 2014] ter na kakšen način so vzpostavljene prevodne ustreznice. Osnova za primerjalno analizo so le tisti elementi nacionalne kuhinje, ki so našli svoje mesto tudi v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* 2⁵ (v nad. SSKJ 2). Druga, deloma prenovljena izdaja z letnico 2014, prinaša približno 4500 novih slovarskih sestavkov, ki so odraz sprememb v našem vsakdanjiku in družbi v zadnjem četrtsotletju. Slovar obsega 11 850 slovenskih besed, leksiko s področja kulinarike in gastronomije pa opredeljujejo terminološki kvalifikatorji *gastronomija* (mohant gastr. *skuta ostrega vonja in pikantnega okusa, narejena iz posnetega kravjega mleka*, agronomije) ali *agronomija* (*šipon agr. trta z velikimi, na spodnji strani kosmatimi listi, dolgimi grozdi in nekoliko podolgovatimi zelenimi jagodami z rjavimi lisami*). Kvalifikator je večkrat odstoten (*rebula trta s srednje velikimi rumenimi grozdi, ki se goji v Goriških Brdih*).

Slovar Maje in Vlada Đukanović je prvi dvojni slovar srbskega in slovenskega jezika (v nad. SLO.-SRB). Delo obsega približno 16 000 gesel v vsakem jeziku. Posebna pridobitev leksikografskega opisa so ponazarjalni primeri (raba besede v stavku), opozarjanje na medjezikovne homonime ter kulturološki komentarji.⁶ Prav slednji so koristna navodila o pomenu in rabi besede, lahko pa so le duhovite opazke. Uvaja jih znak *. Predstavimo primer iztočnice *ogrski* v slovensko-srbskem slovarju.

Tabela 1

OGRSKI	
SLO.-SRB.	prid. ugarski *Kada u slovenačkoj prodavnici potražite ugarsku salamu dobićete ono što se u Srbiji zove Gavrilovićevom kobasicom ili, u novije vreme, zimskom salamom).

Veliki suvremeni slovensko-hrvatski i hrvatsko-slovenski rječnik Anite Peti-Stantić je prvi tovrstni slovar po osamosvojitvi obeh držav. Zajema približno 30 000 gesel v vsakem jeziku, pozornost je posvečena vključevanju sodobnega besedja s prikazom rabe v konkretnih primerih. Ilustrativno gradivo je bilo zbrano na podlagi analiz elektronskih korpusov⁷ in

5 Prva izdaja je izhajala v letih 1970–1991 in je bila potem še dvakrat ponatisnjena.

6 V srbsko-slovenskem slovarju je 85 kulturoloških opomb, v slovensko-srbskem pa 118.

7 Korpusi FIDA, FIDApplus, GIGAFIDA za slovenski jezik ter Hrvatski nacionalni korpus za hrvaški jezik.

slovarjev.⁸ Novost v slovensko-hrvaški kontrastivni leksikografiji je označevanje razlike med denotativnim in konotativnim pomenom besede (označeno s kvalifikatorjem *ekspr* ali *pren*).

Prevajalci jedilnih listov se mnogokrat soočajo z izzivom, kako prevesti nazive nacionalnih jedi, saj želijo zadostiti mnogim zahtevam; upoštevati morajo omejenost prostora na največ nekaj strani, s tem tudi besedila, in grafično podobo celotnega menija. Po drugi strani pa bi radi gostu restavracije čim bolj približati kulinarično posebnost, tako da samemu nazivu jedi ali pijače dodajo opis sestavin in način priprave, ga regionalno umestijo itd. Kateri kriterij bo pri prevodu prevladal in koliko dodatnih pojasnil je potrebno vključiti, je odvisno tudi od stopnje prepoznavnosti. Predvidevamo, da turist v Sloveniji prej »usvoji« *kranjsko klobaso*, ki je omenjena v vsakem boljšem turističnem vodniku, kot pa npr. *tržiške bržole*,⁹ jed, ki je še marsikateremu Slovincu neznanka. Velikokrat se zgodi, da prevajalec pri pripravi prevoda istega jedilnika uporabi različne prevajalske strategije: od uvajanja tujk, opisa, dobesednega prevoda, ekvivalenta, ki je bolj znan v ciljni kulturi itd. Za boljšo ponazoritev se lahko doda tudi slikovno gradivo, v gostinskih lokalih pa s pojasnili pomaga tudi strežno osebje. Kot primer navajamo jedilnik¹⁰ v slovenski in angleški različici ljubljanske restavracije,¹¹ kjer strežejo slovenske nacionalne jedi. Gostom ndr. nudijo:

Tabela 2

JEDILNI LIST, SLOVENŠČINA	JEDILNI LIST, ANGLEŠČINA
kranjska klobasa	»kranjska« sausage – slovenian specialty ¹²
gibanica	gibanica
grmada	grmada
svinjska ribica po pletersko	pork tenderloin in »Pleterje« style (prunes, bacon, »Pleterje« plum brandy) ¹³
sirovi štruklji	homemade cheese rolls ¹⁴

Vprašljivo je, zakaj je pri *kranjski klobasi* potreben pripis, da gre za slovensko specialiteto, pri *gibanici* in *grmadi* pa ne. Z izpustom citata *štruklji* v angleški različici si zapiramo

8 Slovar slovenskega knjižnega jezika, Hrvatski enciklopedijski rječnik in Hrvatski čestotni rječnik.

9 Jed iz koštrunovega ali ovčjega hrbitišča, izvira s pašnih področjih v hribih nad Tržiščem [Bogataj 2008: 268].

10 Vir: Gostilna Sokol, <<http://www.gostilna-sokol.com/sl/meni-za-skupine>> (dostop 1.6.2016).

11 Restavracija Sokol je priljubljena točka med turisti, nahaja se v strogem centru Ljubljane.

12 *Kranjska klobasa* – slovenska specialiteta.

13 *Svinjska ribica po pletersko* (slive, slanina, pleterska slivovka).

14 Uporabljen je dobesedni prevod, in sicer *domače sirove rolce*.

pot, da bi se tako leksem kot sama jed ustalila med novimi uporabniki. Na tem mestu je treba omeniti, da članek prvotno obravnava izbrana razmerja med slovenskim, hrvaškim in srbskim jezikom, zgornji primer pa je v angleškem jeziku. Temu botruje dejstvo, da v slovenskih restavracijah zlahka ne najdemo jedilnih listov v hrvaškem ali srbskem jeziku, kljub temu da so Hrvati oz. Srbi med bolj številnimi turisti.¹⁵

V vezanem besedilu je včasih mogoče razbrati pomen neznanega izraza iz širšega sobesedila, v primeru jedilnika so v pomoč tudi fotografije ali slike. Prevajanje kulturnospecifičnih izrazov z leksikografskega vidika zahteva drugačno obravnavo. Leksikograf ne more ugibati, kdo je uporabnik slovarja in koliko je (v našem primeru) seznanjen z nacionalno kuhinjo; kaj in koliko definirati, da ne bo preveč ali premalo podrobnosti. Sestavljalet prav tako ne ve, v katerih okoliščinah bo uporabnik segel po slovarju – pri prevajanju, učenju tujega jezika ali morda na turističnem obisku. Želeno je, da je ustrezna v J2 dovolj informativna, hkrati pa tako kratka, da jo lahko neposredno vstavimo v sobesedilo, a ti dve zahtevi sta težko združljivi.

Iz analize našega materiala je razvidno, da so pri prevajanju etnogemov bile uporabljene sledeče prevajalske strategije po Ivirju [Ivir 1985: 65–68]:

a) podajanje definicije oz. opisovanje pojma; prevajalec poda opisni prevod.

Tabela 3

ČEŽANA	
SSKJ 2	gost, pretlačen kompot, navadno iz jabolk
SLO.-HR.	gust propasiran kompot (obično od jabuka)

b) uvajanje tujk in sposojenk: postopek velja tudi kot dopolnilo prvemu. V vezanem besedilu se lahko prevzeta beseda uvaja v poševnem tisku (in tako nakaže tujost), znotraj besedila ali v paratekstu pa se doda še pojasnilo oz. definicijo pojma.

Tabela 4

CVIČEK	
SSKJ 2	lahko kiselkasto rdeče dolensko vino
SLO.-HR.	cviček (vrsta kiselkastog vina)

15 Po podatkih SURS-a je leta 2015 Slovenijo obiskalo 136 488 turistov iz Hrvaške (kar je 13,5 % več kot leto prej) in 86 911 iz Srbije (ali 6,5 % kot leta 2014). Vir: <http://www.slovenia.info/pictures/TB_board/attachments_1/2016/STOt_tvs_2015_A4_SLO_press_21544.pdf> (dostop 1.07.2016).

- c) zamenjava neznane komponente z znanim elementom iz kulture, v katero se prevaja oz. raba funkcionalnega ekvivalenta. V tem postopku se prevajalec kar se da želi prilagoditi kulturi ciljnega jezika, tako da za prevod izbere prvine, ki ima enak učinek na bralca, primer:

Tabela 5

ŠARKELJ	
SSKJ 2	pecivo iz kvašenega testa z vmešanimi rozinami
SLO.-SRB.	kuglof

- č) uvajanje splošno znanega ali nevtralnega leksema; postopek vključuje zamenjavo kulturnospecifičnih prvin s splošno znanimi, ponavadi z nadpomenko, primer:

Tabela 6

GODLJA	
SSKJ 2	gosta juha, ki ostane po kuhanju krvavic, navadno zakuhana s kašo
SLO.-SRB.	gusta čorba ⁴

Ivir navaja še druge prevajalske rešitve, mdr. ustvaritev popolnoma novih poimenovanj, ki niso motivirana z izvirno besedo, pač pa z značajem zunajjezikovne danosti ter uvajanje kalka oz. dobesednega prevoda [Ivir 1985: 65–68]. V analizi ni primera dobesednega prevoda. Tak postopek je primeren, ko gre za semantično nedvoumen primer, sicer se zgodi, da se prenese napačen pomen ali pa sporočilo sploh ne pride do prejemnika. Ponazorimo to s primerom: *savinjski želodec* prevedemo v srbski ali hrvaški jezik kot *savinjski želudac* ali *želudac iz Savinjske doline*. Govorec ciljnega jezika bi morda tako jed povezal z juho z želodci ali pa tlačenko, a v resnici pa se pod nazivom *savinjski želodec* skriva trajni suhomesnati proizvod s svinjino, ki jo polnijo v svinjski želodec, včasih tudi mehur.

V nadaljevanju s konkretni zgledi predstavljamo, katere so prednosti in omejitve posameznega postopka.

¹⁶ Pridevnik *gusta* je v tem primeru odveč. V srbsko-slovenskem delu tega slovarja je pri *čorba* naveden prevod *obara, gosta juha*.

Tabela 7

CVIČEK	
SSKJ 2	lahko kiselkasto rdeče dolenjsko vino
SLO.-HR.	(gastr) cviček (vrsta kiselkastog vina)
SLO.-SRB.	kiselo vino iz Dolenjske *Reč <i>cviček</i> upotrebljava se i u srpskom jeziku, uglavnom u značenju <i>slovenačko domaće vino</i> .

V slo.-hr. slovarju je zapisana sposojenka *cviček*, poleg tega pa še opisni prevod; iz razlage bi sklepali, da gre za splošno razširjeno (ne samo slovensko) vino. Morda je takšna strategija uporabljena zaradi dobre prepoznavnosti kulturnospecifične prvine oz. *cviček* je postal integralni del ciljnega jezika. Iztočnico *cviček* najdemo tudi v jezikovni bazi hrvaškega jezika *Hrvatski jezični portal*¹⁷ (v nad HJP) z definicijo *agr. sorta vinove loze i vino od te loze (kontinentalno vino crvene boje)*. Tudi v tem primeru ni izpostavljeno, da vino pridelujejo v dolenjskem vinorodnem okolišu. Slovensko-srbski slovar poleg opisnega prevoda uvaja t. i. kulturološko opombo, ki se v tem slovarju pogosto pojavlja.

Tabela 8

GIBANICA	
SSKJ 2	jed iz vlečenega testa v več plasteh z različnimi nadevi, znana v vzhodni in jugo-vzhodni Sloveniji [...]belokranjska, prekmurska, prleška gibanica
SLO.-HR.	gibanica
SLO.-SRB.	-

V slo.-srb. slovarju ne najdemo iztočnice *gibanica*, čeprav sodi med najbolj prepoznavne slovenske sladice in jedi nasploh, dodeljena ji je tudi oznaka zajamčene tradicionalne posebnosti. Govorec hrvaškega jezika je lahko zaveden, saj gre za dve različni jedi: ob naročilu (prekmurske) gibanice mu namesto jedi s skuto, mlekom in jajci (kot je opisano v bazi HJP),¹⁸ postrežejo bogato sladico z makom, skuto, orehi in jabolki. Ta isti primer

¹⁷ Hrvatski jezični portal je nastal na podlagi priročnikov: *Rječnik hrvatskoga jezika* (V. Anić), *Pravopis hrvatskoga jezika* (V. Anić), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (V. Anić, *Kronologija – Hrvatska, Europa, Svijet* (urednik I. Goldstein), *Rječnik stranih riječi* (V. Anić), *Rječnik stranih riječi* Anić (V. Anić), *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (urednik V. Anić idr.), <<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=baza>> (dostop 5. 4. 2016)

¹⁸ *Gibanica kulin.* pečeno jelo od vučenog tijesta sa sirom, mlijekom i jajima; pita, savijača.

medjezikovne homonimije je mogoče najti tudi v Jurančičevem *Slovensko-srbskohrvaškem slovarju* [Jurančič 1989].

Tabela 9

POTICA	
SSKJ 2	pecivo iz kvašenega razvaljanega in zvitega testa z različnimi nadevi [...]medena, ocvirkova, orehova, pehtranova, rozinova potica
SLO.-HR.	(gastr) gibanica, postregli so jim s čajem in potico <i>poslužili su jih čajem i gibanicom</i> , orehova potica <i>orahnjača</i> , makova potica <i>makovnjača</i> , rozinova potica <i>gibanica sa groždicama</i>
SLO.-SRB.	kolač od dizanog testa sa različitim nadevima, potica *Potica je tradicionalni slovenački kolač od kiselog testa koji se sprema u svečanim prilikama.

V hrvaščini je podana ustreznica *gibanica*, a ta je navedena že pri slovenski iztočnici *gibanica*. Iz tega bi lahko (napačno) sklepali, da sta *potica* in *gibanica* v slovenščini sinonima. Razlaga je dopolnjena s kolokacijskimi zgledi, h katerim je dodan funkcionalni ekvivalent (*orahnjača*, *makovnjača*). V srbsščini so pragmatične okoliščine podkrepljene s kulturološko opombo.

Tabela 10

PEHTRANOV	
SSKJ 2	nanašajoč se na pehtran[...]pehtranova potica z nadevom iz skute in pehtrana
SLO.-HR.	tarkanjev, od zmijine trave; pehtranova potica <i>kolač u kojem je sastojak zmijina trava</i>
SLO.-SRB.	tarkanj, zmijina trava *pehtranova potica <i>potica sa ovim aromatičnim začinom</i>

Slovenska kuhinja uporablja pehtran pri pripravi sladice, medtem ko je drugod znan bolj kot začimba v juhah in pečenkah. Od vseh potic je najbolj prepoznavna prav pehtranova. Vsi trije slovarji ob iztočnici *pehtranov* navajajo ponazorjalno gradivo *pehtranova potica*. V slovensko-hrvaškem slovarju je pehtranova potica razložena z rabo splošnega termina *kolač* oz. *slaščica*.

Tabela 11

GODLJA	
SSKJ 2	1. gosta juha, ki ostane po kuhanju krvavic, navadno zakuhana s kašo 2. ekspr. slaba pijača 3. ekspr. neprijeten, zapleten položaj
SLO.-HR.	1. juha u kojoj su se kuhale krvavice; 2. (ekspr) splačine 3. gabula
SLO.-SRB.	gusta čorba

V hrvaščini leksem (1. pomen) dobi svoj opisni ustreznik, medtem ko slovensko-srbski slovar nudi splošno znano besedo. Zgornji primer je izjemen, saj konotativna pomena (2. in 3.) v slovenskem in hrvaškem jeziku sovpadata.

Tabela 12

MOČNIK	
SSKJ 2	gostljata jed iz moke in vode [...] gastr. drobni svaljki iz moke in jajc za zakuho: pripraviti juho z močnikom
SLO.-HR.	(gast) tarana, kašica
SLO.-SRB.	specifično jelo od vode i brašna

Tako v slovenščini kot v hrvaščini *močnik* označuje dve jedi, neke vrste kaše in svaljke. Prva jed je že v izhodiščnem jeziku je zelo široko pojmovana, zato je tudi srbska prevedenka pomanjkljiva. V takem primeru je za celovito predstavo referenta potrebno pogledali v kuharsko knjigo ali pa slikovno gradivo, ki je danes dosegljivo z enim samim klikom. Vprašljivo je, kako bi srbsko ustreznico *specifično jelo od vode i brašna* dejansko uporabili v prevodu vezanega besedila, npr. *Mlade prašičke hrani z močnikom*.

Tabela 13

ZASEKA	
SSKJ 2	prekajena ali neprekajena sesekljana, grobo mleta začinjena slanina
SLO.-HR.	–
SLO.-SRB.	grubo mlevena i začinjena slanina (kao vrsta namaza)

Tudi v tem primeru je zaseka našla svojo ustreznico v srbskem jeziku z opisom pojma.

Tabela 14

KLOBASA	
SSKJ 2	drobnejši valjast izdelek z navadno med seboj povezanima koncema, z nadevom iz mesa, drobovine ali drugih živil *gastr. [...] kranjska klobasa; lovska klobasa; suha klobasa zelo posušena kranjska klobasa
SLO.-HR.	kobasica <i>kranjska</i>
SLO.-SRB.	kobasica

Tabela 15

KRANJSKI	
SSKJ 2	I. star. slovenski, 2. nanašajoč se na Kranjsko v stari Avstriji *gastr. kranjska klobasa klobasa iz svinjskega mesa in začimb
SLO.-HR.	prid. kranjski
SLO.-SRB.	prid. kranjski, slovenački

Klobasa, ki je ime dobila v 19. stoletju po slovenskem imenu nekdanje avstro-ogrske province Carniole, tj. Kranjske, nosi zaščiteno geografsko označbo. Še danes jo prodajajo na dunajskih ulicah, priljubljena pa je tudi v hrvaških in srbskih mesnicah (pod nazivom *kranjska kobasica*), a očitno ne za dolgo. Naziv *kranjska klobasa* oz. sama mesnina kar nekaj let načenja medsosedske odnose. Evropska komisija je odobrila vpis kranjske klobase v register zaščitениh geografskih označb. Avstrijskim in nemškim proizvajalcem je še naprej dovoljena uporaba imena *krainer*, hrvaškim pa je zapovedano 15-letno prehodno obdobje, v katerem lahko še uporabljajo izraza *kranjska* oziroma *kranjska kobasica*. To delikateso najdemo v slovensko-hrvaškem slovarju kot kolokacijski zgled.

Tabela 16

BOROVNIČEVEC	
SSKJ 2	žganje iz borovnic
SLO.-HR.	rakija od borovnice
SLO.-SRB.	rakija, liker od borovnica

V dvojezičnih slovarjih se nahajajo tudi češnjevec, figovec, sadjevec kot *rakija od oz. žganje* iz izbranega sadja. Medtem ko so žganice v slovarju dobro zastopane, slovenskih vin (razen cvička) ni zaslediti. Kako pomembno vlogo ima vino v slovenski družbi in kulturi, pričata mdr. tudi dejstvi, da je slovenska himna *Zdravljica* napitnica, v Mariboru pa več kot 400 let raste najstarejša trta na svetu (žametovka). Na seznam avtohtonih in domačih sort vinske trte se uvrščajo maločrn, pinela, ranfol, radgonska ranina, refošk, rebula, rumeni plavec, šipon, zelen in žametovka.

Povzetek

Dvojezična slovarja ponujata malo besed s tematskega polja slovenska nacionalna kuhinja. Uporabnik bo zaman iskal priljubljene jedi, kot so *bograč, jota, krapi, matevž, žlikrofi* itd. Za tovrstno leksiko bi veljalo pogledati tudi po pridevniških iztočnicah (npr. bovški, idrijski, tolminski, prekmurski, prleški), a teh iztočnic, in posledično kolokacij – tipa *idrijski žlikrofi* – ni. Zato pa lahko poiščemo lekseme *borovničevac, cviček, čežana, češnjevec, figovec, flancat, fižolovka, flancat, gibanica, godlja, hrustavec, hruševac, močnik, narastek, pirh, potica, prežganka, šarkelj, tlačenska, zaseka oz. pehtranov, orehov (potica)*.

Kaj kmalu bi slovarjem očitali skromno zastopanost tovrstnega besedja, a prav gotovo je eden od vzrokov omejen obseg slovarja; slovensko-hrvaški slovar obsega okoli 30 000 gesel, slovensko-srbski slovar pa okoli 16 000.

Denotativni pomen je največkrat izražen z opisom oz. definicijo, s katero lahko natančno predstavimo referenčni svet. Težava se pojavi, če želimo tak prevod neposredno vstaviti v besedilo. Predstavljajmo si, da moramo poved *Prireditev Teden cvička se seli v Trebnje*. prevesti v srbsčino, tako da slovenski *cviček* zamenjamo s ponujeno prevedenko *kiselo vino iz Dolenjske*. Naslednji izziv je, kako prevajati tvorjenke iz brezkekvivalentnega leksema, npr. *Cvičkarija*.¹⁹ V analizi se kot prevajalski postopek pojavljata tudi raba funkcionalnega ekvivalenta in generalizacija, medtem ko je kalkiranje zelo redko. Treba je priznati, da se v slovenski gostinski in turistični ponudbi premalokrat izrablja citatno navajanje nazivov za slovenske jedi in pijače (tudi kot dopolnilo opisu), s tem pa se ovira, da bi postali integralni del drugega jezika in kulture.

Konotativni pomen uvajajo kvalifikatorji *eksp. oz. pren.* (primer *godlja*). Pragmatične okoliščine znotraj same razlage so precej skope, prav gotovo je koristno opozoriti, ko gre za tradicionalno jed, priložnost priprave, izvor in razširjenost, zaščitenoost itd. Zelo cenjena novost v slovensko-srbskem slovarju pa so že omenjene kulturološke opombe, smernice, ki vam jih lahko posreduje samo dober poznavalec izhodiščne in ciljne kulture.

¹⁹ Festival, ki predstavlja etnološke in enološke značilnosti Dolenjske in cvička.

Zaradi sorodnosti vseh treh jezikov in prepletanja kuhinj je včasih težko določiti, ali je jed zares nacionalna posebnost ali pa se pojavlja tudi v drugem okolju z drugim nazivom kot v primeru (slo.) *tlačenka*: (hrv.) *tlačenica*: (srb.) *švargla*. Treba je upoštevati tudi dejstvo, da se določeno jed lahko pripravi na različne načine in z različnimi sestavinami–kolikor kuharjev, toliko receptov.

VIRI IN LITERATURA

- Bajec 2014:** Bajec, A. et al. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2., dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, elektronska objava,
<<http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika>> (dostop: 21.04.2016).
- Bogataj 2012:** Bogataj, J. *Okusiti Slovenijo*. Ljubljana, 2012.
- Bogataj 2006:** Bogataj, J. et al. *Strategija razvoja gastronomije Slovenije*,
<http://www.slovenia.info/pictures/TB_board/atachments_1/2011/Strategija_gastronomije-31.8.2006_4277_11649.pdf> (dostop 15.04.2016).
- Đukanović–Đukanović 2008:** Đukanović, M., Đukanović, V. *Slovenačko-srpski i srpsko-slovenački rečnik*. Ljubljana 2008.
- Đukanović 2011:** Đukanović, M. Slovenske etnografske prvine v slovaropisju. V: *Zbornik Obdobja 30*, ur. Kranjc, S. Ljubljana, 2011, 107–112.
- Hrvatski jezični portal www:** <<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=baza>> (dostop 1.04.2016).
- Ivir 1985:** Ivir, V. *Teorija i tehnika prevođenja*. Sremski Karlovci, 1985.
- Jurančič 1989:** Jurančič J. *Slovensko-srpskohrvatski slovar*. Ljubljana–Zagreb, 1989.
- Peti-Stantić 2014:** Peti-Stantić, A. *Veliki suvremeni slovensko-hrvatski i hrvatsko-slovenski rječnik*. Zagreb, 2014.
- Slovenski turizem v številkah www:** <http://www.slovenia.info/pictures/TB_board/atachments_1/2016/STOt_tvs_2015_A4_SLO_press_21544.pdf> (dostop 1.07.2016).
- Srebnik 2014:** Srebnik, A. Spotkanie kultur w słowniku dwujęzycznym. V: *Przekłady Literatur Słowiańskich*, ur. Tokarz, B. Katowice, 2014, 322–339.
- Strsoglavac 2011:** Strsoglavac, Đ. *Poročni boter in krstna priča*. Zbornik 47. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana, 2011.
- Vervar 2013:** Vervar, Š. *Vrvohodska umetnost prevajanja*. Ljubljana, 2013.
- Vervar 2000:** Vervar, Š. *Temeljni aspekti in principi teorije literarne prevajanja*. Ljubljana, 2000.
- Zakrajšek 2000:** Zakrajšek, K. Kultura in slovar (prevajanje slovenskega kulturološkega besedja). V: 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana, 2000, 365–375.
- Zakrajšek 1991:** Zakrajšek, K. O slovenačkoj leksici bez ekvivalenata u srpskohrvatskom jeziku i nekim modelima njene transpozicije. V: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 20*, št. 2, ur. Čorić, B. Beograd, 1991, 303–310.
- Zgusta 1991:** Zgusta, L. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo, 1991.

SERBSKIE KOŁOKWIALIZMY CZASOWNIKOWE Z PREFIKSEM NA-

ROBERT BOŃKOWSKI

Uniwersytet Śląski

SERBIAN COLLOQUIALISMS WITH THE PREFIX NA-. Verbs form the most numerous group of colloquialisms. They allow almost limitless creation of new colloquial expressions that denote different actions. This article describes Serbian colloquial verbs with the prefix *na-* on the basis of contemporary linguistic material. The author reveals the high productivity of the prefix *na-* in relation to both Serbian as well as borrowed roots.

Keywords: Serbian language, colloquial word, verb, prefix *na-*.

Czasowniki stanowią najliczniejszą grupę kolokwializmów¹. Tworzone są niemal bez ograniczeń od podstaw rzeczownikowych, przymiotnikowych, jak i czasownikowych. Mogą one oznaczać różnorakie czynności. Najczęściej konstruowane są drogą derywacji sufiksальной i prefiksальной. Między tymi dwoma mechanizmami zachodzą jednak istotne różnice. Sufiksacja *implikuje zmianę kategorii słowotwórczej lub podkategorii leksykalno-semantycznej derywatu. (...) Jej istota polega na przekształceniu tematu należącego do pewnej klasy wyrazów w formację należącą do innej klasy* [Giermak-Zielińska 1979: 9]. Funkcja prefiksacji natomiast ogranicza się do modyfikacji treści podstawy, nie wpływając na zmianę kategorii gramatycznej, *...może co najwyżej nadać derywatowi pewne odcienie znaczeniowe dotyczące charakteru czynności, jej przebiegu itd.* [Giermak-Zielińska 1979: 9]. Derywacja

¹ Obserwując badania serbskich lingwistów i nazewnictwo serbskie można stwierdzić, że w serbskiej nomenklaturze terminy *żargonizm* i *wyraz potoczny* są synonimiczne, co różni nomenklaturę serbską i polską. W ujęciu polskim żargonizmy używane są tylko przez pewne kręgi społeczno-kulturowo-zawodowe, a potoczny, o ile nie są regionalizmami, przez wszystkich użytkowników języka w uwarunkowanym kontekście komunikacyjnym.

przedrostkowa bywa też czasami nazywana derywacją typu semantycznego w odróżnieniu od syntaktycznej derywacji przyrostkowej [Giermak-Zielińska 1979: 10].

Sama prefiksacja służy do wyrażania przestrzennej charakterystyki czynności, a sam prefiks najczęściej modyfikuje znaczenie czasownika podstawowego i zasadniczo ustala aspekt na dokonany [Giermak-Zielińska 1979: 8–17]. Należy ona do najbardziej produktywnego sposobu tworzenia nie tylko serbskich, ale i słowiańskich czasowników [Babić 1986: 493]. Formacje tworzone przy użyciu przedrostków z reguły posiadają aspekt dokonany, natomiast sam zabieg nosi nazwę perfektywizacji [Babić 1986: 475–510, Klajn 2002: 240–241].

Jednym z nich, prefiks *na-*, jest jednym z najbardziej produktywnych nie tylko w serbskiej, ale w ogóle w słowiańskiej derywacji czasownikowej. Może on wskazywać np. na:

1. wykonanie czynności zrealizowanej w dużym stopniu [Babić 1986: 497], a sam czasownik w tym wypadku jest zwrotny (por. np.: *naigrati se* vt ‘nagrać się, nabawić się’, *naplivati se* vt ‘napływać się’);
2. przemieszczeniu się w kierunku wierzchniej części danego lokalizatora. Przemieszczeniu temu towarzyszy świadoma lub nieświadoma postawa sprawcy czynności [Krupianka 1979: 27] (por.: *naskočiti* vt ‘naskoczyć’);

Ivan Klajn w swojej pracy *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo. Slanganje i prefiksacija* [Klajn 2002: 257–259] klasyfikuje i charakteryzuje następujące znaczenia prefiksu *na-*:

- (1) У просторном значењу предлога на овај префикс долази у многобројним прелазним глаголима као навући, нам(ј)естити, натаћи, насадити, набити (...). Ови глаголи траже допуну на с акузативом (навући на нешто и сл).
 - (а) исту рекцију (на + акуз.) имају и навести, нат(ј)ерати, нагнати, па и неки глаголи који немају везе с кретањем, као научити (се), навићи (се), навадити (се) и сл.
 - (б) случајни контакт с неком препреком на путу означавају непрелазни глаголи наићи, нагазити, нелет(ј)ети (...) и сл. Блиски њима по значењу, али без допуне с предлогом на, јесу прелазни глаголи напипати, нањушити (...) и сл.
 - (в) радњу НА некој површини означавају и глаголи као написати, нашкрабати (...) нацртати, насликати (...) али пошто не спадају у глаголе кретања, могу добити само на + локатив као необавезну допуну (...).
 - (г) нагло кретање већег броја живих бића значе (...) нагрнути, нахрупити, као и навалити у једном од својих значења.
- (2) Започету или само мањим делом остварену радњу означавају начети, начути, нагристи (...) и сл. (...).
 - (а) радњу остварену у приличној мери означавају (како изгледа само прелазни) глаголи набрати, накупити (...) напећи (...) и сл. Њима можемо додати и повратне глаголе као намучити се,

напатити се (...) и сл. (треба запазити да су ови глаголи повратни и у облику без префикса).

(б) Јачу сативност, у смислу „до миле воље”, „до крајњих граница”, изражавају глаголи који тек уз додатак префикса постају повратни (...): наспавати се, нажив(ј)ети се, најести се (...).

(3) Само функцију перфективизације префикс обавља у наквасити, нахранити, наљутити, научити (...) и многим другим прелазним глаголима. Доста је и повратних (насмејати/-ијати се, насм[иј]ешити се, нашалити се (...), а знатно мање непрелазних (нашкодити, настрадати [...])².

Serbski lingwista uważa też, że poza taką klasyfikacją powinny pozostać czasowniki, w których zmiana znaczenia w odniesieniu do czasownika podstawowego jest zupełnie nieprzewidywalna, a to z kolei implikuje niedefiniowalność znaczenia prefiksu (por. np.: *наставити*, *набавити*, *наплатити*, *напасту* itp.) [Klajn 2002: 258–259].

Jeśli chodzi o serbskie czasowniki potoczne derywowane prefiksem *na-* to truizmem byłoby stwierdzenie, że podlegają one tym samym regułom derywacyjnym, co czasowniki

- 2 [w oryginale i tłumaczeniu na język polski podkreślenia moje – R.B]. W znaczeniu przestrzennym przyjmów ten prefiks dodawany jest do wielu czasownikach przechodnich, jak *навућу* ‘wciągnąć, nawlec’, *нам(ј)естити* ‘ustawić, umieścić, urządzić, nastawić, wstawić’, *натаћу* ‘natkać, naciągnąć, nasunąć, napakować, nadziać’, *насадити* ‘posadzić, zasadzić, nasadzić’, *набити* ‘nabić, nasadzić, napchać, wbić’ (...). Czasowniki te potrzebują dopełnienia *na-* w akuzatywie (*навућу на нешто* ‘nawlec na coś’ itp.). (A) identyczną rekcję (*na* + akuz.) posiadają *навестити* ‘doprowadzić, nawlec, przytoczyć’, *нам(ј)епамити* ‘napędzić, popędzić, zmusić, przynaglić’, *нагнати* ‘nagnać, napędzić, zapędzić, zmusić’, jak też pewne czasowniki nie posiadające związku z ruchem, jak *научити (се)* ‘nauczyć się’, *навићу (се)* ‘przywyknąć, przyzwyczaić (się), nabrać przyzwyczajenia’, *навадити (се)* ‘przywyknąć do czegoś, przyzwyczaić się’ itp. (B) przypadkowy kontakt z jakąś przeszkodą na drodze oznaczają czasowniki nieprzechodnie *наућу* ‘znaleźć’, *нагазити* ‘nadepnąć’, *нелет(ј)ету* ‘nalecieć’ (...) itp. Według znaczenia bliskie im, ale bez dopełnienia za pomocą przyimka są czasowniki przechodnie *напунати* ‘namacać, domacać się’, *нањушити* ‘wywęszyć, zwietrzyć, zwąchać, wytropić’ (...) itp. (C) czynność *NA* jakiejś płaszczyźnie oznaczają też czasowniki takie, jak *написати* ‘napisać’, *нашкрабати* ‘naskrobać’ (...) *нацртати* ‘naszkicować’, *насликати* ‘namalować’ (...) ale ponieważ nie zaliczane są do czasowników ruchu mogą one posiadać tylko *na* + lokatyw jako nieobowiązkowe dopełnienie (...). (d) nagły ruch większej liczby istot żywych oznaczają (...) *нагрудити* ‘nagromadzić, natłoczyć się, tłumnie się pchać, nagarnąć’, *нахрунути* ‘wtargnąć, zaskoczyć kogoś’, jak i *навалити* ‘1/ napaść, zaatakować, wpaść; 2/ narzucić, nałożyć’ w jednym ze swoich znaczeń. (2) Czynność zapoczątkowaną lub tylko w mniejszej części wykonaną oznaczają *начети* ‘zacząć, zapoczątkować’, *начути* ‘nauczyć’, *нагрусити* ‘nadgryźć’ (...) itp. (...). (A) Czynność wykonaną w odpowiedniej mierze oznaczają (wydaje się tylko przechodnie) czasowniki *набрати* ‘nazbierać, nabrać, nagromadzić’, *накупити* ‘nabrać, zebrać, nagromadzić’ (...), *напећу* ‘napiec’ (...) itp. Do nich możemy dodać także czasowniki zwrotne *намучити се* ‘namęczyć się’, *напатити се* ‘namęczyć się’ (...) itp. (należy zauważyć, że czasowniki są zwrotne również w formie bez prefiksu). (B) Silniejszą satywność, w sensie ‘ile się chce, do woli’, ‘do granic możliwości’, wyrażają czasowniki, które dopiero w wyniku dodania do nich prefiksu stają się zwrotnymi (...): *наспавати се* ‘naspać się’, *нажив(ј)ету се* ‘nażyć się’, *најесту се* ‘najeść się’ (...). (3) Funkcję perfektywizacji prefiks [*na-* – R.B.] posiada w *наквасити* ‘namoczyć, zmoczyć, zwilżyć’, *нахранити* ‘pożywić, nakarmić’, *наљутити* ‘rozgniewać, zirytować kogoś’, *научити* ‘nauczyć, przyzwyczaić’ (...) i w wielu innych czasownikach przechodnich. Sporo jest też [czasowników – R.B] zwrotnych (*насмејати/-ујати се* ‘roześmiać się, uśmieć się’, *насм[иј]ешити се* ‘uśmiechnąć się’, *нашалити се* ‘zażartować, pożartować, nażartować się’ (...), a znacznie mniej nieprzechodnich (*нашкодити* ‘zaszkodzić’, *настрадати* ‘wpaść, wyjść na czymś źle, ponieść szkodę’ [...])).

należące do zasobu standardowej odmiany języka. Derywacja odbywa się w ten sam sposób, a różnica polega jedynie w użyciu. Dlatego więc opis znaczeń prefiksu *na-* zaproponowany przez I. Klajna można odnieść również do tej części zasobu leksykalnego języka serbskiego z zaznaczeniem, że poza zapożyczeniami (możemy mówić wówczas o zapożyczeniach morfemowych do słownictwa żargonowego / potocznego) wszystkie pozostałe posiadają swoje sekundarne znaczenie żargonowe / potoczne. Możemy sądzić, że we współczesnym języku serbskim, podobnie jak w innych językach występują

... dwie podstawowe grupy jednostek potocznych (...). Do pierwszej grupy należą wyrazy wyspecjalizowane do użycia wyłącznie w mowie potocznej w swoim podstawowym i jedynym użyciu. Druga grupa zaś obejmuje jednostki, które zaliczają się do potocyzmów poprzez niektóre ze swych znaczeń, oraz poprzez znaczenie przenośne [Sotirov – Mostowska – Mokrzycka 2011: 10].

Przyjrzyjmy się więc serbskim czasownikom żargonowym / potocznym posiadającym prefiks *na-*³. W takim oglądzie możemy uwzględnić znaczenie samego prefiksu, a także (już po procesie derywacji) wielość znaczeń w ramach tego samego rdzenia. Nie należy zapominać także o leksemach użytych w znaczeniu przenośnym, powstałym przez metaforę i metonimię. Zapożyczenia semantyczne ze względu na podobieństwo kształtu bądź działania są również widoczne. W ramach łączliwości z formami rodzimymi i zapożyczonymi możemy spotkać się z np. z następującymi formami:

1. Zapożyczenia morfemowe, por. np:

nabudžiti vt ‘pojačati, frizirati makinu, abortovati, ali i ugraditi jače komponente u komp, staviti moćniju konfiguraciju; ugraditi silikone, dati po stajlingu, namuniti se, biti fenserica’
 < *budžiti* vi ‘činiti većim i boljim nego što jeste’ (z tur. *buç* i *bucu* ‘laska, gruby kij’
 (*Laptop nabudžiti tako što uvek možete dodati rama ili veći hard*⁴);

naflekati se vt ‘napiti se, opiti se’

3 Użyte w pracy czasowniki z prefiksem *na-* wyekscerpowano i zdefiniowano za: Imami 2007; Gerzić – Gerzić 2002; Gerzić 2012; Andrić 2005; Ćirković 2011.

4 Vukajlija *www* (dostęp 07.05.2016).

< *flekati se* vi ‘pravdati se, izgovarati se’ (z niem. der *Fleck* ‘plama, skaza, zaciek’);

nafurati se vt 1. ‘nahodati se, napešačiti se (*młodz.*)’; 2. ‘intravenozno ubrizgati drogu (*nark.*)’

< *furati* vi (wiele znaczeń, por. np.: 1. ‘zabavljati se (s devojkom ili mladićem)’; 2. ‘ići, kretati se’; 3. ‘nositi’;

4. ‘praktikovati, sprovoditi’; 5. ‘delovati (droga [*nark.*])’; 6. ‘hodati, brzo ići, trčati’; 7. ‘bežati’; 8. ‘voziti se, prevoziti se nekim prevoznim sredstvom [*žarg.*]’⁵) < *fura*?⁶ f ‘*reg. arch.* ‘prevoz putnika ili tereta uz novčanu nadoknadu’ (z niem. die *Fuhre*)⁷;

narihtati vt ‘podesiti, poravnati’ (dostosować, dokładnie dopasować, wyrównać)

< *rihtati* vi ‘ravnati, podešavati, složiti, poravnati, naviti’ [(z niem. *richten* ‘równać’ (wyrównywać, dostosowywać)];

(*Pripremite uveče toplomer i to tako što ćete ga “narihtati” da pokazuje temperaturu koja je ispod 35 stepeni*⁸);

naštrebati vt ‘naučiti napamet’ (*ucz., młodz.*)

< *štrebati* vi ‘stalno, odnosno naporno učiti (*ucz., stud.*)’ (z niem. *streben* ‘trudzić się, być pilnym’) itp.

2. Formacije rodzime, por. np.:

nacrtati vi *iron.* ‘objasniti’

< *crtati* vi ‘rysować, kreślić’

(treba da mi nacrtáš! = treba preciznije da mi objasniš!);

nacrtati se vt 1. ‘upadljivo stajati u nekom mestu’; 2. ‘pojaviti se na nekom mestu’

5 Znaczenie ósme za: Rečnik 2007: 1451.

6 Za: Klajn – Šipka 2008: 1369.

7 Ibidem.

8 Zdravaiprava www (dostęp 07.05.2016).

< *crtati* vi ‘rysować, kreślić’
(*da se nacртаš!* = *da te vidim!*);

naježiti se vt ‘silno se oduševiti’
< *jež* ‘kratka oštra fryzura, kratka fryzura sa želatiniranim pramenovima kose’ (*naježiti se od sreće* = biti vrlo srećan);

napevati vt ‘govoriti, obećavati (*młodz.*)’
< *pevati* vi ‘potkazivati [donosić, denuncjować]’;

natrtiti vt 1. ‘vršiti obljubu’; 2. ‘vršiti obljubu odostrag’; 3/ ‘nauczyć rozumu’
< *trtiti* vi ‘obljublјivati’ (*obsc.*)
(*Jednom ću te gadno natrtiti!* = jednog dana ću te naučiti pameti!);

navariti se vt ‘drogirati se (hašišom ili marihuanom)’. Ale *navariti se kod nekoga na gajbu* = doći u nečiji stan ili kuću (*młodz.*)
< *variti* vi 1. ‘pripalјivati cigaretu za cigaretom’; 2. ‘pušiti marihuanu’; 3. ‘podnositi’;

napržiti vt 1. ‘ostrastiti’; 2. ‘oduševiti’; 3. ‘silno poželeti’, ale tež: 4. ‘podstaći (nekoga) da veruje u nešto što nije istina (...)’;
5. *napržiti na disk* = snimiti materijal (na CD ili DVD)
< *pržiti* vi ‘wiele znaczeń, ale tež: 1. ‘lagati, zavarovati, obmanјivati’; 2. ‘ubeđivati’; 3. ‘mamiti’; 4. ‘podizati nekom raspoloženje’;
5. ‘nasnimati na CD ili DVD’ – pierwotne znaczenie ‘parzyć’
(*Batić je kiselo prihvatilo izvinjenje i objašnjenje da su ga „napržili”*);

napržiti se vt ‘preterano se oduševiti’
< *pržiti se* (na) ‘preterano se oduševlјavati’
(*napržio se na tebe!* = zaljubio se u tebe!) itp.

Przedstawione powyżej przykłady wskazują na produktywność prefiksu *na-* i na możliwość łączliwości z tematami zarówno rodzimymi, jak i zapożyczonymi.

Wykaz skrótów:

arch.	archaicznie
iron.	ironicznie
młodz.	żargon młodzieżowy
nark.	żargon narkomanów
obsc.	obscenicznie
reg.	regionalnie
stud.	studencko
ucz.	uczniowsko
vi	aspekt niedokonany
vt	aspekt dokonany
żarg.	żargonowo

BIBLIOGRAFIA

- Andrić 2005:** Andrić D., *Rečnik žargona. Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči i zraza. Drugo, znatno dopunjeno izdanje*, Zepter Book World 2005.
- Babić 1986:** Babić S., *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU – Globus, Zagreb 1986.
- Ćirković 2011:** Ćirković S.C., *Rečnik urbane svakodnevnice. Maske/kulise pred licem vremena*, HESPERIAedu, Beograd 2011.
- Gerzić – Gerzić 2002:** Gerzić B., Gerzić N., *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Istar, Beograd 2002.
- Gerzić 2012:** Gerzić B., *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i zraza)*, SA, Beograd 2012.
- Giermak-Zielińska 1979:** Giermak-Zielińska T., *Polskie czasowniki przedrostkowe o znaczeniu przestrzennym i ich odpowiedniki w języku francuskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979.
- Imami 2007:** Imami P., *Beogradski frajerski rečnik. III dopunjeno izdanje*, NNK International, Beograd 2007.
- Klajn – Šipka 2008:** Klajn, I.; Šipka, M., *Veliki rečnik stranih reči i zraza. Treće dopunjeno i ispravljeno izdanje*. Novi Sad: Prometej, 2008.
- Klajn 2002:** Klajn I., *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo. Slaganje i prefiksacija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Institut za srpski jezik SANU, Beograd 2002.
- Krupianka 1979: Krupianka A., *Czasowniki z przedrostkami przestrzennymi w polszczyźnie XVIII wieku*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Prace Wydziału Filozoficzno-Filologicznego 27/2, Warszawa – Poznań – Toruń 1979.
- Rečnik 2007:** *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica Srpska, 2007.
- Sotirov – Mostowska – Mokrzycka 2011:** Sotirov P., Mostowska M., Mokrzycka A., *Bułgarsko-polski słownik leksyki potocznej*, T. I (A-J), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.
- Vukajlija www:** *Kako nabudžiti laptop? – Vukajlija. Rečnik slenga*, <vukajlija.com/forum/teme/61784-kako-nabudžiti-laptop> (dostęp: 07.05.2016).
- Zdravaiprava www:** *Izmerite temperaturu i proverite rad štitne žlezde. – Zdrava&prava*, <www.zdravaiprava.com/3386-2/> (dostęp: 07.05.2016).

АНАЛИЗ ОШИБОК УЧАЩИХСЯ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА НОСИТЕЛЕЙ УКРАИНСКО-РУССКОГО БИЛИНГВИЗМА

EMIL CHRÓL

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ANALYSIS OF LINGUISTIC ERRORS MADE BY POLISH LANGUAGE LEARNERS WITH UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUALISM. The article offers a sociolinguistic study of Ukrainian-Polish bilingualism with Russian diglossia. The author analyses this specific type of bilingualism on the basis of ten students' essays and the errors contained in them, revealing the typical reasons behind those errors. In the conclusion part, the author makes suggestions on how to teach Polish language in order to avoid such mistakes.

Keywords: Ukrainian-Polish bilingualism, diglossia, linguistic errors, linguistic interference, code switching.

В настоящее время наблюдается интенсификация процессов украинско-польского межэтнического взаимодействия, которая проявляется в возникновении и распространению украинско-польского билингвизма [Арутюнов 2016]. Причины такого процесса видны в последних событиях на территории Украины: майдановские события, конфликт российско-украинский, кризис и др. С ними неразделимо связана нужда поиска лучшей работы за границей (в том случае в Польше), а также приобретения европейского диплома и образования, которые считаются преимуществом в поисках работы в Европе. Эти языковые и общественные процессы имеют связь с проблематикой настоящей статьи.

Объект, цель и исследовательский материал

Объектом нашего исследования являются ошибки носителей украинско-русского билингвизма с диглоссией, учащихся польского языка. Целью является определение сущности и причин, а также квалификация этих ошибок. Мы считаем, что

такой анализ ошибок вместе с советами, разработанными на основе наблюдений над украинскими группами, изучающими польский язык, имеет большое практическое значение, потому, что будет полезен как для учащихся, так и для лиц, начинающих преподавание польского языка группам лиц с украинско-польским билингвизмом с русской диглоссией.

Языковым материалом нашей работы являются ошибки группы десяти студентов из Украины, изучающих польский язык, в эссе на тему *Мое хобби. Как провожу свободное время*, написанных на польском языке. Подопытная группа студентов получает в Польше второе высшее образование, и польский язык, на разных уровнях, знали до приезда в Польшу из ознакомительных курсов в их альма-матер, а также из подготовительных курсов к экзамену на языковой сертификат или только к собеседованию и вступительному конкурсу в университет в Польше.

Украинская языковая ситуация

Общепринятым является факт, что неоспоримой реальностью языковой ситуации в Украине вот уже на протяжении нескольких веков является наличие массового украинско-русского двуязычия [Крутий 2016]. Все студентки подопытной группы обладают вышеупомянутым двуязычием. По нашему мнению, это двуязычие перешло в диглоссию, так как все студентки употребляют как украинский, так и русский язык на таком же уровне в **отдельных** коммуникативных ситуациях и с разными собеседниками.

Факт получения знаний о польском языке в украинских высших учебных заведениях очень важен и находит свое отражение в процессе изучения языка и будет подробно проанализирован в дальнейшей части доклада.

1. Термины

Прежде чем перейти к анализу языковой ситуации, считаем целенаправленным кратко объяснить и уточнить самые важные термины, так как их толкование во многих источниках отличается.

Во-первых, здесь принимаем, что термины *билингвизм* и *двуязычие* являются синонимичными¹. Что касается термина *диглоссия*, принимаем дефиницию Н. Б. Бахтина и Е. В. Головки, которые диглоссию описывают следующим образом: *коренные*

1 Согласно мнению таких ученых как Н. Л. Шамне и А. Н. Шовгенин, А. Д. Швейцер и Л. Б. Никольский [Швейцер – Никольский 1978: 112]. Дефиницию двуязычия и билингвизма находим в работах: Щерба 1958: 29, Вайнрайх 1979: 22, Розенталь – Теленкова 1985: 41.

жители рассматривают родной язык как язык бытового общения, традиционной хозяйственной деятельности, реже – школьного обучения, а государственный язык – как язык для всевозможных видов общения с внешним по отношению к общине миром [Бахтин – Головкин 2004: 121].²

Важно для настоящего исследования то, что недостаточное владение двумя близкородственными языками может предполагать развитие смешанной речи и высокую степень интерференции, а в результате образование полуязычия.³ У некоторых лиц из подопытной группы наблюдается такой же глубоко смешанный вариант польской речи, однако это лишь языковые интерференции в начальном этапе обучения.

2. Характеристика подопытной группы

Проведенный нами анализ базируется на ошибках, найденных в эссе, о которых речь шла раньше. Необходимо еще раз подчеркнуть, что все девушки знают польский язык на среднем уровне, а украинский и русский на самом высоком. Русский или украинский язык они выбирают в зависимости от разной речевой ситуации. В итоге, имеем дело с украинско-русским билингвизмом с диглоссией и формирующимся украинско-польским билингвизмом. Последний (украинско-польский билингвизм) в зависимости от разных критериев можно определять, как: поздний (приобретенный), вертикальный, пока у некоторых из них, выразительно несбалансированный или субординативный (о типах билингвизма см. Серова 2016: 45).

3. Анализ ошибок

3.1. Самые распространенные ошибки вызывают интерференции с украинским или русским языком, так как студентки предполагая, что эти языки близкородственные с польским, не задумываются и выбирают наугад, по их мнению, самые подходящие варианты слов. Именно потому они допускают в своей речи множество селективных ошибок, и разного вида заимствований, кальки (от словообразовательных, семантических, фразеологических, по полукальки и ложные кальки), ложные друзья переводчика, а в их речи наблюдаем смешение языков и кодов (code switching). Сейчас

2 Как известно, автором дефиниции классической диглосной ситуации является Ч. Фергюсон, конечно эта дефиниция во времени изменилась и, например, некоторые ученые утверждают, что можно о ней говорить в случае, когда владелец языка кроме литературной формы знает и какой-то территориальный диалект, причем две эти формы четко разграничены и употребляются независимо друг от друга [Джельова 2014: 119].

3 Например, как трясанка (русский и белорусский) или суржик (русский и украинский) [Кожемякина 2006: 33].

подробно разберемся в вышесказанном, используя ошибки, найденные, в эссе студентов и проанализировав их. Будем сначала указывать формы, написанные студентами, затем в скобках указывать украинское, либо русское слово, на основе которого было образовано неправильное (ошибочное) польское слово и слово, которое должно было быть употреблено.

To twór Ann (твор – utwór); *miał smak i pomysły* (смак – gust); *nawiązywania społeczeństwu / tu pomysłów* (нав'язувати / навязывать – narzucać); *najwięcej ulubiam* (улюбляти – lubić, найбільш / наиболее (najwięcej) – najbardziej); *zadowolennia* (задоволення – zadowolenia); *wieliku relaksację* (велику релаксацію – duży relaks); *wyprawa sportowa* (вправи – ćwiczenia); *dzień minął nie za darmo* (день прошел не даром / день пройшов не дарма – dzień minął nie na darmo); *jestem wdomu* (я вдома – jestem w domu); *czytannia książek* (читання книг – czytanie książek); *nabrydnie* (набридне – nabrzydnie); *talant* (талант – talent); *szkoły malarczej* (школа малярська – szkoła malarska); *ekzemplarów* (екземплярів / экзemplаров – egzemplarzy); *chodziła bardzo akuratnie i łowić* (здесь также выступает явление ложного дуга переводчика, должно быть: ostrożnie – осторожно, а вместо того находим акуратно – starannie; ловити – łapać, слова которые в украинском языке имеют нужное значение, однако в польском значат нечто другое); *zapisywaj* (зберігай – zapisuj, наступило калькирование украинского суффикса повелительного наклонения – ай); *usna częścią* (устна частина – ustna część); *idecie* (йдете – idziecie); *czytaj książkę* (читати книгу – czytaj książkę, здесь наблюдается перенос падежной формы); *dzieje* (діє – działa); *wewnętrzny* (внутрішній – wewnętrzny); *to pytania* (питання – pytanie); *nie mam jakichś* (якихось – jakichś); *hra* (гра – gra); *bo ludzi które* (люди которые – ludzie którzy); *głęboko* (глубоко – głęboko); *zostaję się wdomu* (остаюсь вдома – zostaję w domu: здесь наблюдаем смешение кодов, и в слове *wdomu* остается правильная польская падежная форма; в слове *zostaję się* (остаюсь) частица -сь переносится в польскую речь в виде *się*, то же самое в: *obserwują się zmiany* – наблюдаются); *ruchał wonsami* (рухав вусами – ruszał wąsami).

3.2. Есть также ряд интерференций в грамматической системе, где происходит перенос категории рода с украинского на польское имя существительное, что отображается в употреблении неправильной формы рода прилагательного в сочетании с существительным именем, например, *ważną problemą* (ważnym problemem); *nowy imperium* (nowe imperium); *odnowiony imperium* (odnowione imperium); *silny centrum* (silne centrum); *ściśły kontrol* (ściśła kontrola); *czerwony buciki* (czerwone buciki). Или перенос образца словообразования наречия с украинского / русского языка на польский, например, *wspaniało*; *potrzebno* (відмінно, потрібно – wspaniale, potrzebnie). А также характерная ошибка типа: *będę robiłam*; *będę myłam się*; *będę jechałam*; *będę*

szłam (będę robiła, będę myła się, będę jechała, będę szła) или *ty mnie potrzebny; żeby ty nie chorował* (ты мне нужен; чтобы ты не болел – ты jesteś mi potrzebny; żebyś ty nie chorował), которая выражается в употреблении личного глагола вместо причастия / опущению глагольной связки, которое характерно для русского синтаксиса. Немалую группу составляют ошибки с калькированием падежной формы, например, *zbierać rosę; wiesz rosę; położyć pod poduszkę* и т.п. (собирать росу; класть под подушку – *zbierać / wlejesz rosę; położyć pod poduszkę*; кстати, само слово *wiesz* образовано на допущении, что в польском языке выступает буква *ě*: *влѣш*).

3.3. Ошибки с неправильным написанием слов с согласными *l, ł, w* являются самыми частыми посреди ошибок, связанных со звуковой системой. Так как в украинском и русском языке нет буквы *ł*, наблюдаются затруднения с различением этих букв, и не различением пар звуков, например, *l–ł, ł–l, ł–w, w–ł*. Например, пара: *błędne* (błędne); *młodym* (młodym); *uważało* (uważało); *własnyj* (własny); *ideal* (ideał); *falszywych* (fałszywych); *posłuchać* (posłuchać); пара *ł–l*: *siłnych* (silnych); *zadowolenie* (zadowolenie); пара *ł–w*: *zawsze* (zawsze); *łatwo* (łatwo); *uczciły* (uczciwy); *była* (bywa); *użyła* (używa); пара *w–ł*: *dodawał* (dodał); *kiełbasę* (kiełbasę). Конечно, во многих примерах можно увидеть, между прочим, кальку, например, в последнем: *ковбаса – kiełbasa* или *власний – własny*.

3.4. Можно смело рассуждать, что ошибки, связанные с носовыми гласными *ą, ę*, вызваны овладением польским языком с помощью преподавателей, также изучающих неродной язык вне естественной среды, отсюда студенты запомнили чуждый польскому языку акцент и плохое произношение звуков, которые перенесли и на письменную речь. Наблюдается также, что в речи студенток выступают ошибки, вызванные влиянием украинско–русского двуязычия, а также укреплением ошибок некорректного обучения и ошибок самих преподавателей, у которых могут появляться индивидуальные реализации польского языка [ср. Абрамова 2012: 13]. Используя метод интервью, мы узнали, что украинские преподаватели предложили произношение носовых гласных *ą* и *ę* как [om], [on] и [em], [en]. Приводим примеры ошибок такого типа: *bendziesz, dzienki, dzienkuje, w wienkszości* и т.д. А также связанных с, как предполагаем, индивидуальной реализацией звуков: *c, ć, cz; s, ś, sz*: *ćwicie* (ćwicze); *chczałam* (chciałam); *jeście* (jeszcze); *przecież* (przecież); *wszystcy* (wszyscy); *szpośród* (spośród); *swierzim* (świeżym); *gdybysz* (gdybyś); *mówiś* (mówisz); *ciężke* (ciężkie) и т.д. В эту группу ошибок входят также – связанные с переносом звука [‘e] (который присущий для буквы русской *е* или украинской *є*), который мягкий, йотированный на польскую гласную *e* и реализуются в польских словах, например, *ciężke* (ciężkie),

в которых студентки не замечают пропуска гласной *i*, так как, по их мнению, функцию смягчения согласного выполняет уже, неприущая польскому языку, гласная *e*.

Однако ошибки, связанные с носовыми гласными присущи не только людям, приобретавшим польский язык как второй. В последнее время в польской молодежной среде, а даже и в телевидении, наблюдается такие же ошибки, как у студенток с подопытной группы. В результате, в ситуации языкового контакта [Гавранек 1972: 95] чужестранцы слышат в разговоре с поляками вообще не носовые гласные. Оттуда допущение, что их в польском языке нет, а вышеперечисленные ошибочные формы произношения принимают как правильные.

Заключение

В заключении, хотелось бы поделиться несколькими советами, выработанными в практике обучения польского языка, которые помогут избежать похожих ошибок в речи.

Уже после анализа представленного выше материала в статье, понимаем, что большинство ошибок в речи лиц с первым языком украинским (с русской диглоссией) и вторым приобретенным польским, вызвано неблагоприятным опытом обучения основ при помощи преподавателя, для которого польский язык не является первым языком и в речи которого много ошибок, прежде всего связанных с произношением звуков. А также слишком большой уверенностью, что эти языки очень похожи друг на друга – отсюда кальки и др. Во-первых, практика показывает, что первым делом необходимо указать на разницу между польской буквой *ł* и украинской *в*, прежде всего, в глаголах, например, *robił* – *робив*. Не различение этих букв и звуков исходит из отсутствия *ł* в украинском (и русском) языке и вызывает множество затруднений в речи.

Во-вторых, необходимо указать на разницу между гласными этих языков. В украинском и русском есть йотированные гласные, которых нет в польском языке. Студентам сложно привыкнуть к тому, что, например, польская буква *e* не соответствует русской *е* или украинской *є* и пропускают букву *i*, будучи уверенным или бессознательно, что согласный смягчен уже буквой *e*, например, *ciężke*, *wielke*, *nizke* и т.д.

В-третьих, в польском языке есть другой набор шипящих и потому подлежат они объяснению и упражнениям.

Необходимо также с самого начала обучения подчеркнуть, что в польском языке остались носовые гласные и как правильно их произносить и записывать, дабы избежать, например, таких форм слов: *idem* (*idę*), *łazienkem* (*łazienkę*), *renkem* (*kękę*) и т.д.

Следующим шагом, надо узнать какие украинские или русские фразеологизмы и словосочетания студенты употребляют в своей речи, и предложить им польские

варианты данных единиц в польской речи. Это позволит избежать фразеологических калек.

Наконец, ошибки грамматической системы. Поскольку в данных языках находится много похожих слов, нужно обратить их внимание на то, что в ряд таких слов может отличаться категорией рода, например, *silny centrum* (*silne centrum*), а также значением, в случае межъязыковой омонимии (*false friend*), например, *zatrąty* (*wydatki*). У некоторых студентов могут появиться затруднения с синтаксисом, и будут ставить слова в преправильном, с точки зрения польского, а в правильном с точки зрения украинского или русского языка, падеже. Потому необходимы упражнения с учетом данной проблемы.

Последним отличием между данными языками, о котором, скажем, является правописание прописных и строчных букв. Ошибки с написанием их встречаются также среди пользователей, для которых это первый язык, потому нужно изучить эту тему со справочником, однако среди подопытной группы наблюдались ошибки несвойственные польскому языку, например, слово *Media*, которое было написанное прописной буквой аналогично со СМІ или ЗМІ.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Абрамова 2012:** Абрамова, И. Е.; Ананьина, А. В.; Шишмолина, Е. П. Искусственный билингвизм: социолингвистический подход. В: *Университеты в образовательном пространстве региона: опыт, традиции и инновации*. Петрозаводск, 2012, 13–17.
- Арутюнов 2016:** Арутюнов, С. А. Билингвизм и бикультурализм. – *Этнографическое обозрение*, № 2, 1978, 3–14, <http://journal.iea.ras.ru/archive/1970s/1978/1978_2_Arutunov.pdf> (доступ: 08.05.2016).
- Бахтин – Головкин 2004:** Бахтин, Н. Б.; Головкин, Е. В. *Социолингвистика и социология: Учебное пособие*. Санкт–Петербург, 2004.
- Вайнрайх 1979:** Вайнрайх, У. *Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования*. Пер. Ю. А. Жлуктенко. Киев, 1979.
- Гавранек 1972:** Гавранек, Б. К проблематике смешения языков. В: *Новое в лингвистике*. Москва, 1972, 94–111.
- Джеллова 2014:** Джеллова, А. С. Синергетичний підхід при дослідженні на міжсистемних мовних взаємодіях білінгвізму, діглосії, інтерференції. – *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Випуск III, 2014, 109–122.
- Кожемякина 2006:** Кожемякина, В. А.; Колесник, Н. Г.; Крючкова, Т. Б.; Парфенова, О. С.; Трушкова, Ю. В. *Словарь социолингвистических терминов*. Москва, 2006.

- Крутий 2016:** Крутий, К. Украинско-русский суржик или языковой феномен в детской речи? В: *Теория и методика обучения русскому языку дошкольников в условиях полилингвизма*. Запорожье, 2012, 42–51, <www.ird.npu.edu.ua/files/krytiy.pdf> (доступ: 08.05.2016).
- Розенталь – Теленкова 1985:** Розенталь, Д.Э.; Теленкова, М. А. *Словарь-справочник лингвистических терминов*. Москва, 1985.
- Серова 2016:** Серова, Т. С. Сбалансированный билингвизм и механизм языкового переключения в устной переводческой деятельности в условиях диалога языков и культур. – *Язык и культура*, пг 4 (12), 2010, 44–56, <cyberleninka.ru/article/n/sbalansirovannyi-bilingvizm-i-mehanizm-yazykovogo-pereklyucheniya-v-ustnoy-perevodcheskoy-deyatelnosti-v-usloviyah-dialoga-yazykov-i> (доступ: 08.05.2016).
- Шамне – Шовгенин 2008:** Шамне, Н. Л.; Шовгенин, А. Н. Теоретические основы изучения языковых контактов. – *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 2: Языкознание, пг 1, 2008, 72–77.
- Швейцер – Никольский 1978:** Швейцер, А. Д.; Никольский, Л. Б. *Введение в социолингвистику (для институтов и факультетов иностранных языков)*. Москва, 1978.
- Щерба 1958:** Щерба, Л. В. *Избранные работы по языкознанию и фонетике*. Ленинград, 1958.

**POLESIE – RODOPY
DWIE ARCHAICZNE SŁOWIAŃSKIE
WYSPY JĘZYKOWE I KULTUROWE**

MIĘDZYNARODOWY PROJEKT BADAWCZY DWIE ARCHAICZNE SŁOWIAŃSKIE WYSPY JĘZYKOWE I KULTUROWE: POLESIE I RODOPY

FELIKS CZYŻEWSKI, PETAR SOTIROV,
AGNIESZKA DUDEK-SZUMIGAJ

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Projekt związany jest z badaniami i promowaniem dwóch regionów europejskich – Polesia i Rodopów. Zainteresowanie tymi regionami i przystąpienie do wspólnych badań zdaje się uzasadnione z wielu powodów. Obydwa regiony są podobne pod względem swojej lokalizacji – obejmują one tereny przynależące do różnych państw. Polesie leży na terenach pogranicznych między Polską, Ukrainą i Białorusią, Rodopy zaś – to pasmo górskie na Bałkanach na pograniczu między Bułgarią a Grecją, między dolinami rzek Mesta i Marica.

Wspomniane dwa europejskie regiony uważane są wśród naukowców sławistów za unikalne pod względem występujących tutaj zjawisk językowo-kulturowych. Obydwa regiony zamieszkiwane były bardzo wcześnie przez Słowian i wiele cech języka i kultury tutejszej ludności prezentuje bardzo archaiczny stan słowiańskiego języka i kultury.

Konserwacja języka i kultury na Polesiu i Rodopach ma różne powody i podstawy. Rodopy, które zostały zaludnione przez Słowian już w VI wieku, odróżniają się bardzo specyficzną lokalizacją (pograniczne pasmo górskie) i historią. Miały miejsce tutaj ważne wydarzenia historyczne, które w dużym stopniu również przyczyniły się do językowo-kulturowej konserwacji. Na przykład podczas panowania osmańskiego (XIV–XIX w.) toczyła się tutaj ostra walka między chrześcijaństwem a islamem. W jej wyniku część mieszkańców regionu uległa islamizacji. Konserwacja archaicznych cech w języku i kulturze chrześcijańskiej ludności terenu odzwierciedla jej dążenie do zachowania tożsamości chrześcijańskiej. Teren Rodopów prezentuje szereg archaicznych cech w zakresie języka, szczególnie zjawiska o charakterze dialektologii, onomastyki i etnolingwistyki, oraz w dziedzinie folkloru, które podkreślano już w licznych publikacjach.

Polesie, które w świetle badań naukowych uznawane jest przez znaczą część naukowców za prakolebkę Słowiańszczyzny, również stanowi niezwykle ważny obiekt dociekań

naukowych. Badania na tym obszarze Słowiańszczyzny szczególnie intensywnie i zarazem kompleksowo, z zastosowaniem jednolitej metody, prowadzone są od lat 60. XX w. przez zespół moskiewski pod kierunkiem Nikity Tołstoja, następnie Swietłany Tołstojowej. Wyniki i metoda szkoły moskiewskiej znane są w środowisku lubelskim, a podjęta przed kilku laty zespół etnolingwistyczny przy Wydziale Humanistycznym UMCS nawiązuje do doświadczeń etnolingwistów wschodniosłowiańskich i polskich wyniesionych z prac nad *Atlasem kultury i języka pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego*. Obecnie, wychodząc z określonego doświadczenia metodyki prac nad problemami pogranicza językowego, pragniemy zainicjować prowadzenia kolejnych badań nad Polesiem równolegle i w zestawieniu z drugim archaicznym obszarem słowiańskim – Rodopy na pograniczu bułgarsko-greckim.

Mimo licznych badań naukowych przeprowadzonych na terenach Polesia i Rodopów nadal duża część problematyki języka i kultury tych regionów jest nie prześwietlona. Zasługuje na uwagę również fakt, iż większa część dotychczasowych badań wykonywana była przez jednonarodowe zespoły badawcze, prezentujące tylko jedno państwo, a wyniki nie były zestawiane, porównywane lub konfrontowane. Dotyczy to przede wszystkim badań Rodopów. Przystąpienie Bułgarii do Unii Europejskiej daje możliwość naprawienia tego problemu.

Jako uzasadnienie proponowanego projektu można wysunąć jeszcze fakt, iż wyniki badań nad odrębnymi słowiańskimi obszarami prezentującymi archaiczne zjawiska językowo-kulturowe też nie były konfrontowane między sobą, a taka konfrontacja miałaby ważne znaczenie dla rekonstrukcji języka i kultury najstarszych Słowian. W związku z tym uważamy za stosowne przystąpienie do badań porównawczych na terenach Polesia i Rodopów.

Wreszcie trzeba podkreślić, iż wspomniane regiony, mimo że prezentują archaiczne i unikatowe słowiańskie zjawiska językowe i kulturowe, są w niewystarczającym stopniu promowane i znane w szerszym gronie mieszkańców Europy i świata. Dlatego projekt przewiduje nie tylko badania, ale również rozpowszechnienie wyników przeprowadzonych badań za pomocą techniki tradycyjnej i wirtualnej.

Obiektem badawczym projektu są zjawiska o charakterze językowym i kulturowym na obszarach regionów Polesia i Rodopów. Pod uwagę przy badaniach brana jest problematyka etnolingwistyczna (ludowe nazwy elementów bytu i kultury, np. nazwy narzędzi, świąt, obrzędów, roślin, zwierząt i inne), dialektologiczna (badania nad najbardziej archaicznymi cechami zachowanymi w gwarach Polesia i Rodopów), onomastyczna (badania słowiańskiej warstwy antroponimicznej, toponimicznej i zoonimicznej), socjolingwistyczna (badania sytuacji językowej na terenach Polesia i Rodopów w aspekcie diachronicznym i synchronicznym).

Projekt ma charakter referencyjno-badawczy, dlatego część jego celów ma znamiona popularyzatorskie, druga zaś związana jest z pracą naukowo-badawczą. Projekt przewiduje realizację następujących zamierzeń:

1. Ujawnienie i zarejestrowanie najbardziej archaicznych słowiańskich zjawisk językowych i kulturowych zachowanych na „wyspach” Polesie i Rodopy w celu ich ochrony (ekologia lingwistyczno-kulturowa);
2. Rozpowszechnienie wyników badań, prezentacja ich w postaci książek, albumów, filmów, produktów techniki wirtualnej, pokazanie zbadanych zjawisk jako językowego i kulturowego dziedzictwa Słowian, promocja Polesia i Rodopów jako archaicznych wysp słowiańskiego języka i kultury;
3. Skonfrontowanie wyników badań dokonanych na terenie Polesia z wynikami badań na terenie Rodopów w celu wyciągnięcia wniosków dotyczących stanu języka i kultury Prasłowian.

Przeprowadzone badania i ich wyniki lingwistyczne i ekstralingwistyczne stanowić będą, jak sądzimy, przyczynek do wiedzy w zakresie rekonstrukcji kultury duchowej Prasłowian. Pozyskane materiały zgromadzone zostaną w zbiorach kartoteki Instytutu Filologii Słowiańskiej i utrwalone na elektronicznych nośnikach (baza danych).

Projekt ma powiązania z aktualnie prowadzonymi w Polsce (UMCS) i ośrodkach zagranicznych (Uniwersytet Brzeski, Uniwersytet Wołyński, Uniwersytet Pławdiwski – filia w Smolan) badaniami w zakresie etnolingwistyki. Realizowane dotychczas zadania badawcze, m.in. prace nad *Atlasem etnolingwistycznym Pobuża*¹, mają ważne znaczenie w rozwiązywaniu problemów teoretycznych, jak i w zakresie ustalenia metodyki badań terenowych.

Od roku 2010 wyniki prac prezentowane są na posiedzeniach zespołów międzynarodowych i planowanych konferencjach w Polsce i w Bułgarii oraz w postaci artykułów naukowych opublikowane są w wydawnictwach krajowych i zagranicznych. Głównym realizatorem projektu są pracownicy Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Polska) we współpracy z przedstawicielami Filii Uniwersytetu Pławdiwskiego w Smolyanie (Bułgaria), Trackiego Uniwersytetu Demokryta w Komotini (Grecja) i Uniwersytetu im. A. S. Puszkina w Brześciu (Białoruś).

¹ Zob. Jan Adamowski, Jerzy Bartmiński, Feliks Czyżewski, *Atlas etnolingwistyczny Pobuża (projekt)*, [w:] *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim*, red. Feliks Czyżewski. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2001 (Seria Wydawnicza Lubelskiego Konwersatorium *Pogranicze*; t. 3).; również Michał Sajewicz, *Koncepcja Atlasu etnolingwistycznego Pobuża*. – *Acta Polono-Ruthenica* 1, red. A. Bartoszewicz, Olsztyn: Wydawnictwo WSP w Olsztynie, 1996, 325–332.

NAZWISKA MOTYWOWANE IMIONAMI CHRZEŚCIJAŃSKIMI W INSKRYPCJACH NAGROBNYCH NA CMENTARZU W CHEŁMIE

MARCIN KOJDER

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

SURNAMES MOTIVATED BY CHRISTIAN NAMES IN TOMBSTONE INSCRIPTIONS IN THE CEMETERY IN CHELM. The paper analyses surnames motivated by Christian forenames in tombstone inscriptions in the cemetery in Chełm. The studied inscriptions date back to the 19th century and extend to modern times (the limiting dates being 1865 and 2006). 466 attestations of surnames motivated by Christian forenames were collected from Chełm's cemetery inscriptions. They were written in Polish (Roman script), Ukrainian and Russian (in different varieties of the Cyrillic script). The analysed surnames are motivated by 87 Christian forenames, including 85 male and 2 female forenames.

Keywords: surname, Christian forenames, the Polish – Eastern Slavic borderland, tombstone inscription.

Teren pograniczny między Wieprzem i Bugiem już w okresie plemiennym i wczesnopaństwowym był niejednorodny pod względem etnicznym. Zamieszkiwany był zarówno przez plemiona polskie jak i ruskie, stanowiąc dość szeroką strefę kontaktów między nimi [Kojder 2014a: 10]. W wyniku wielowiekowego współistnienia dwóch etnosów, ziemie stanowiące historyczne pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie były w przeszłości terenem styku dwóch kręgów kulturowych: wschodniosłowiańskiego z bizantyjską tradycją chrześcijańską i cyrylicznym alfabetem oraz zachodniosłowiańskiego z rzymskokatolicką religią, łacińskim alfabetem i językiem. W rezultacie przynależności administracyjnej i państwowej (m.in. przemianowanie chełmskiej diecezji prawosławnej na diecezję greckokatolicką po podpisaniu unii brzeskiej), od połowy XVI w. na badanym terenie funkcjonowała łacińska tradycja kancelaryjna. Od XIX w., w wyniku przyłączenia do Królestwa Kongresowego, a po 1832 jako części składowej Imperium Rosyjskiego, na badanym terytorium funkcjonowała

administracja carska, z rosyjskim językiem kancelaryjnym i rosyjskim alfabetem (przed reformą) [Kojder 2014b: 204].

Podstawę materiałową artykułu stanowią nazwiska występujące w inskrypcjach nagrobnych na cmentarzu w Chełmie. Opracowane inskrypcje datowane są na trzy stulecia, od XIX do XXI wieku (daty graniczne to 1865 r i 2006 r.).

Na terenie Pobuża, jako terytorium od wieków zamieszkiwanego zarówno przez ludność zachodniosłowiańską (polską), jak i wschodniosłowiańską (ruską), należącą do dwóch odmiennych kręgów kulturowych, funkcjonowały dwa kanony imiennicze:

Zarówno Kościół rzymskokatolicki, jak i Kościoły wschodnie wykorzystywały te same imiona chrześcijańskie, jednak inne były szlaki przejmowania ich do języków narodowych. Język polski przejmował je drogą zapożyczeń łacińskich oraz z języków zachodnioeuropejskich lub języka czeskiego, zaś język ruski poprzez zapożyczenia greckie i liturgiczny język staro-cerkiewno-słowiański. Należy zwrócić uwagę, że imiona kanonu wschodniego już wcześniej uległy sławizacji na gruncie południowosłowiańskim. W wyniku tych procesów, każdy z języków wytworzył własne, typowe odmiany fonetyczne imion, np.: *Bazyli // Wasyl, Hawryło // Gabriel, Grzegorz // Hryhorij, Jan // Iwan, Ławrentij // Wawrzyniec, Tomasz // Choma, Paweł // Pawło, Piotr // Petro*. [Kojder 2014a: 28].

Badane terytorium jako obszar pograniczny i etnicznie zróżnicowany jest wyjątkowo interesujące dla onomasty. Interpretacja zjawisk językowych na terenach pogranicznych niesie ze sobą określone trudności, bowiem w badaniach należy uwzględnić nie tylko stronę lingwistyczną, ale w równym stopniu uwarunkowania ekstralingwistyczne, np. historyczno-polityczne, społeczno-ekonomiczne, etniczne i wyznaniowe [Por.: Czyżewski – Gala 1993, Warchoń 1993]. *Pogranicze (...) jest bardzo złożone i nie poddaje się tak jednoznacznym uogólnieniom. (...) Cmentarz jako znak kultury dokumentuje najlepiej tę złożoność* [Czyżewski 2013: VIII].

Zróżnicowanie etniczne miało wpływ na wytworzenie się specyficznej sytuacji wyznaniowej. Ludność polska przyjęła chrześcijaństwo w obrządku łacińskim, zaś ruska – w obrządku wschodnim. Po unii brzeskiej znaczna część wiernych cerkwi prawosławnej przeszła do kościoła greckokatolickiego, a cerkiew prawosławna zachowała tylko swoje główne ośrodki [Czyżewski 2013: XVI]. Zmiana nastąpiła po likwidacji kościoła greckokatolickiego przez władze carskie w 1875 r. W 1876 r. w powiecie chełmskim cerkiew prawosławna liczyła 32903 wyznawców, Kościół katolicki – 31337, ponadto odnotowano 9214 protestantów (była to głównie mniejszość niemiecka) i 8731 izraelitów [SGKP: 556]. Tenże *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1880) tak charakteryzuje sytuację etniczno-społeczną ówczesnego powiatu chełmskiego:

Ludność tutejsza co do pochodzenia składa się z Rusinów, stanowiących klasę włościan i Polaków (więksi właściciele, urzędnicy, rzemieślnicy). Lud mówi narzeczem małopolskim (tak zwanem chachłackim) z wielką przymieszką polskich wyrazów. Ciemny, biedny, nieradny lecz uczciwy i trzeźwy. W r. 1876 ogólna ludność wynosiła 81869 dusz; w tej liczbie 514 szlachty, 78 drobnej szlachty, 1116 kupców i przemysłowców, zresztą włościanie i drobni mieszczanie [SKGP: 556].

Oba żywioły etniczne od stuleci współistniały i wytworzyły stan wspólnoty przy jednoczesnym zachowaniu odrębności języka i wyznania. Obok nich osobliwą grupę osadniczą stanowili Rosjanie. Obecność tej narodowości była uwarunkowana historycznie i wiązała się z zaborem. Rosyjskie osadnictwo było w znacznej mierze powiązane z administracją państwową, kościelną, oświatową i wojskową, dlatego Rosjan cechowała okresowość i obcość. Z tego względu pozostawali oni poza polsko-ruską wspólnotą etniczną [Czyżewski 2013: X]. Złożona struktura etniczno-wyznaniowa badanego terenu ma odbicie w systemie onimicznym – nie tylko antroponimicznym, będącym przedmiotem niniejszych rozważań, ale również toponimicznym. Funkcjonowanie różnych kategorii onimów na terenach niejednorodnych etnicznie od lat znajduje się w sferze zainteresowań naukowych językoznawców, zarówno na płaszczyźnie historycznej, jak i współczesnej.

Analizie poddano 446 inskrypcji zawierających nazwiska, w których podstawach zidentyfikowano imiona chrześcijańskie w formie pełnej lub w różnych wariantach.

Nazwiska motywowane imionami chrześcijańskimi tworzą wewnętrznie zróżnicowany zbiór onimów. Różnorodność ta spowodowana jest różnymi typami derywacji, co niesie ze sobą zróżnicowanie formalne – występowanie różnych typowych formantów słowotwórczych lub ich brak. Występują tu nazwiska równe imionom, będące efektem transonimiacji¹ [Cieślikowa 1990: 5, 200–201], znaczną grupę stanowią patronimika odimienne tworzone za pomocą typowych formantów: *-owicz//ewicz*, *-uk//czuk*, *-ik//yk*, *-ak*, *-ek*, *-ow//ew*, *-ówna*, *-ec*, *-oń*.

Do analizowanego materiału włączono również nazwiska z formantem *-ski*, w podstawie których zidentyfikowano formę imienia chrześcijańskiego. Formant *-ski*, pierwotnie tworzący nazwiska o charakterze odmiejscowym, na pewnym etapie rozwoju uległ pełnej strukturalizacji, stając się wzorcem formalnym tworzenia nazwisk od nazwisk już istniejących w miejscowych wspólnotach komunikatywnych [por. Sieradzki 2013: 60]. W tym przypadku mogły to być nazwiska odimienne (równe imionom) lub funkcjonujące już patronimika odimienne. Bez wątpienia większość nazwisk w tej grupie jest nazwiskami

1 Ewa Wolnicz-Pawłowska włącza tego typu nazwiska do formacji patronimicznych [Wolnicz-Pawłowska 1978, Wolnicz-Pawłowska – Szulowska 1998].

odmiejscowymi nie tylko formalnie (z uwagi na tworzący je formant) ale i de facto – są motywowane nazwami miejscowymi posiadającymi imienną podstawę (patronimicznymi, rodowymi, dzierżawczymi – wg klasyfikacji semantycznej W. Taszyckiego [Taszycki 1946, 1–18], a więc interesujące nas imię chrześcijańskie obecne jest w łańcuchu derywacyjnym [por. Sieradzki 2013: 58].

Materiał podano w układzie gniazdowym, w którym hasłem głównym jest imię w postaci kanonicznej polskiej i wschodniosłowiańskiej (ruskiej, ukraińskiej) w oparciu o ogólnodostępne prace [Malec 1994, Tichoniuk 2000, Скрипник – Дзятківська 1996, Трійняк 2005].

Materiał egzemplifikacyjny pogrupowany jest odpowiednio do formy motywującego imienia (formy podstawowej imienia lub derywatów) z możliwymi modyfikacjami fonetycznymi typowymi dla gwar funkcjonujących na wschodniej Lubelszczyźnie oraz formalnych wykładników nazwiskotwórczych (typowych formantów patronimicznych lub formantu *-ski*). Nazwiska feminatywne na *-ska* włączone są do grupy nazwisk na *-ski* (jako derywaty paradygmatyczne tych nazwisk). W gnieździe znajduje się materiał dowodowy z zachowaniem formy zapisu z inskrypcji wraz z podaną frekwencją (brak podanej frekwencji oznacza pojedyncze potwierdzenie) oraz lokalizacją chronologiczną. W przypadku braku daty śmierci z powodu zatarcia lub formy inskrypcji, lokalizacja jest opuszczona. W każdym hasle podana jest motywacja, tj. imię chrześcijańskie w postaci pełnej lub wariantu (formy hipokorystycznej).

Abram, Abraham // Авраам

ABRAMCZESKI 1906: Abram [Malec 1994, 175]

ABRAMOWICZ (4) 1964, 1969, 1995 : Abram [Malec 1994, 175]

Adam // Адам

ADAMCZEWSKI 1975 **ADAMCZEWSKA** 1981: Adam [Malec 1994, 177]

ADAMCZUK (11) 1926, 1941, 1944, 1952, 1978, 1983, 1985, 1985, 1990, 1990, 1992:

Adam [Malec 1994, 177]

ADAMCZYK (5) 1985, 1985, 1989, 1997, 2004: Adam [Malec 1994, 177]

ADAMSKI (3) 1942, 1952, 1955 **ADAMSKA** (2) 1941 1972: Adam [Malec 1994, 177]

ADAMSON 1938: Adam [Malec 1994, 177]

Agaton // Агафон

APONIUK (2) 1984, 1996: Апон [Трійняк 2005, 20]

Aleksy, Oleksy // Алексій, Олекса

OLEKSIEJCZUK (5) 1957, 2002: Oleksiej [SHNOB: I, 270]

OLEKSIEJUK 2000: Oleksiej [SHNOB: I, 270]

OLESZCZUK (2) 1967, 1969: Oleszko [Malec 1994, 180]

Andrzej // Андрей, Андрій

JĘDRZEJEWSKI (7) 1967, 1975, 1976, 1985, 1991, 2002 JĘDRZEJEWSKA (5) 1943, 1975, 1997, 2002: Jędrzej [Malec 1994, 184]

Antoni // Антон, Антін

ANTONIUK (2) 1959, 1966 АНТОНІУК 1856: Anton [Трійняк 2005, 37]

August

AUGUSTOWSKI (3) 1939, 1941, 1941 AUGUSTOWSKA (2) 1935, 1975: August [Malec 1994, 189]

AUGUŚCIUK 1902: August [Malec 1994, 189]

Bartłomiej // Варфоломей, Варфоломій

BARTOSIAK (2) 1977, 1984: Bartosz [Malec 1994, 195]

BARTOSZ: Bartosz [Malec 1994, 195]

BARTOSZUK 1981: Bartosz [Malec 1994, 195]

Bazyli // Васілій, Василь

WASYŃCZUK (6) 1935, 1935, 1940, 1941, 1945, 1945: Waseńko [SHNOB, II, 162]

WASIJCZUK 1951: Wasij [Трійняк 2005, 62]

WASILEWSKI (2) 1972, 1988 WASILEWSKA (3) 1902, 1973, 1987: Wasil [AHNOB, II, 162]

WASILJEW 1965: Wasil [AHNOB, II, 162]

WASYLUK (4) 1950, 1972, 2003, 2003: Wasyl [AHNOB, II, 162]

WASZKIEWICZ (2) 1967, 1974: Waszko [Malec 1994: 337]

Bernard // Бернард

BERNACIAK (3) 1974, 1987, 2004: Bernat [Malec 1994: 199]

BIERNACKI 1971 BIERNACKA 1975 :Biernat [Malec 1994: 199]

Błażej // Власій

BŁASZCZUK (4) 1965, 1972, 1978, 1980: Błażko [Malec 1994: 200]

Bogdan // Богдан i od imion złożonych typu Bogusław

BOGUSIEWICZ (4) 1972, 1972, 1985, 1985: Bogusz [SHNOB: I, 35]

BOGUS-PRZEORSKA 1983: Bogusz [SHNOB: I, 35]

BOGUSZEWSKA 1921: Bogusz [SHNOB I:, 35]

Borys // Борис

BORYS 1974: Borys [Malec 1994: 201]

Charłanty // Харламий, Харламп

CHARŁAMOW 1972 **ХАРЛАМОВЪ** 1925: Charłam [Трійняк 2005: 399]

Charyton // Хритон

CHACIA (2) 1971: Chacz [Tichoniuk 2000: 78]

Cyryl // Кирило

KURYŁO (3) 1951, 1961, 1997: Kuryło [Трійняк 2005: 174]

Damijan // Дем'ян

DEMIANOWICZ 1957: Demian [Malec 1994: 206]

DEMIĄNCZUK 1960: Demian [Malec 1994: 206]

Daniel // Данііл, Данило

DANIELCZUK (3) 2003: Daniel [Malec 1994: 206]

DANILUK (2) 2001: Daniło [Malec 1994: 206]

Dawid // Давид

DAWIDZIUK (3) 1936: Dawid [Malec 1994: 207]

Dominik // Домінік

ДОМАНЧУК 1959: Doman [Malec 1994: 206]

DOMINCZUK 1955: Domin [Malec 1994: 208]

Dorot // Дорофій

DOROSZ (2) 1923, 1998: Dorosz [Malec 1994: 209]

DOROSZEWSKA 1972: Dorosz [Malec 1994: 209]

Dymitr // Дми́ри́й, Дмитро

GMITRUKÓWNA 1945: Gmitr [Трійняк 2005: 108]

MITKIEWICZ 1955: Mitko [Malec 1994: 210]

Elias / Ілля, Ілля

ILCZUK 2001: Ilko [Трійняк 2005: 152]

Eudokia // Евдокия, Євдокія

DUNIEC (5) 1970, 1974, 1976, 1985: Dunia [Трійняк 2005: 121]

Filip // Пилип

FILIPOWICZ (2) 1973, 1982: Filip [Malec 1994: 216]

ФИЛИПPOB 1967 ФИЛИПPOBЪ 1934: Filip [Malec 1994: 216]

PILIPCZUK (6) 1933, 1935, 1944, 1955, 1970, 1998 ПИЛИПЧУК 1940: Pytup
[Malec 1994: 216]

Flor // Флор

FLORUK (2) 1969, 1977: Flor [Трійняк 2005: 392]

Galaktion // Галактіон

HALEJ 1969: Hal [Malec 1994: 231]

Gaweł // Гавел

GAWLIKOWSKA 1920: Gawlik [Malec 1994: 221]

Gawrzyjał, Gabriel // Гавриил, Гаврило

GABRYEL – GABRYELEW (2) 1959, 1978: Gabriel [Malec 1994: 222]

CHAWRAJ (2) 1974, 1996: Hawryło [Malec 1994: 222]

Gerasym // Гарасми

GIERASIMIUK (3) 1983, 1987, 1989: Gierasim [Malec 1994: 223]

HERASIMIUK (2) 1974, 1983: Herasim [Трійняк 2005: 83]

Grzegorz // Григорій

GRICAJ 1948 ГРИЦАЙ 1943: Gricaj [Трійняк 2005: 94]

GRYC (2) 1976, 1985: Gryc [Трійняк 2005: 94]

GRYGORUK 1962: Grygor [Malec 1994: 229]
GRYNASIUK (5) 1919, 1920, 1920, 1963, 1971: Gryń [Malec 1994: 229]
GRZEGORCZYK 1973: Grzegorz [Malec 1994: 229]
GRELIK (5) 1946, 1955, 1965, 1995: Grzel [Malec 1994: 229]
GRZELAK (2) 1983, 1987: Grzel [Malec 1994: 229]

Норына // Горина

УРИН: Uryna [Malec 1994: 366]

Hur, Guriusz // Гурий, Гурій

HURKO (4) 1979, 1994, 2001: Hurko [Malec 1994: 336]

Ignacy, Inac // Игнатий, Ігнатій

GNACIUK 1976 [Трійняк 2005: 90]

IGNATIUK (3) 1982, 2004 [Трійняк 2005: 90]

Izajasz // Ісая

SAJECKI 1986 **SAJECKA** 1999: Saj [Malec 1994: 239]

SZAJOWSKA 1993: Saj [Malec 1994: 239]

SZAJUK (2) 1971 :Saj [Malec 1994, 239]

Jakub // Яков, Яків

JAKUBIEC (2) 1977, 1991: Jakub [Malec 1994: 240]

JAKUBOWSKI (2) 1985 **JAKUBOWSKA** (2) 1975: Jakub [Malec 1994: 240]

JOKISZ (5) 1939, 1947, 1960, 2000, 2006: Jokisz [Malec 1994: 242]

KUSIAK (2) 1973 **KUSIAK-ŻUREK:** Kus [Malec 1994: 242]

KUSIO (2) 1973, 1973: Kus [Malec 1994: 242]

Jan // Іван

ИВАЦЕВИЧ 1916: Iwac

IWANICKA (2) 1979, 1981: Iwan

IWAŃCZUK (2) 1989: Iwan

IWASZKIEWICZ (2) 1962, 1963 **ИВАШКЕВИЧ** 1902: Iwaszko

JASZUK (2) 1945, 1953: Jach [Malec 1994: 242]

JANCZYKOWSKI 1972: Janczyk [Malec 1994: 242]

JANECZEK 1973: Janek [Malec 1994: 242]

JAŃCZUK (2) 1985: Janko [Malec 1994: 242]

JASZCZUK (2): Jaszko [Malec 1994: 243]

JONCZYK 1979: Joń [Malec 1994: 246]

Jeremiasz // Єремія, Ярема

WEREMA (2) 1972, 1995: Werema [Трійняк 2005: 417]

WEREMCZUK (2) 2000: Weremko [Трійняк 2005: 417]

WEREMKO (2) 1978, 1994: Weremko [Трійняк 2005: 417]

Jermoła // Ермолай, Єрмолай

JARMOSZYŃSKI 1936 **JARMOSZYŃSKA (2)** 1962, 1988: Jarosz [Трійняк 2005: 134]

Jeronim // Ієронім

JARESZCZUK: Jarosz [Malec 1994: 251]

JAROCKI 1920 **JAROCKA, JAROCKA-GAŁA** 2003: Jarosz [Malec 1994: 251]

JAROSZ (4) 1974, 1989: Jarosz [Malec 1994: 251]

JAROSZCZUK (3) 1945, 1953, 1969: Jarosz [Malec 1994: 251]

JAROSZEK (3) 1974, 1993: Jarosz [Malec 1994: 251]

JAROSZEWICZ: Jarosz [Malec 1994: 251]

Jerzy // Юрій

JURCZUK (2) 1944, 1957: Jurko [Malec 1994: 253]

JURCZYKOWSKA 1973: Jurko [Malec 1994: 253]

Joachim // Яким

JAKIMIUK (2) 1934, 1966: Jakim [Malec 1994: 254]

Józef // Йосип, Осип

JOSZCZUK (2) 1939, 1977: Joszko [Malec 1994: 253]

JUSKIEWICZ 1936: Jusko [Трійняк 2005: 161]

JUSZCZUK (3) 1993: Jusko [Трійняк 2005: 161]

JÓŹWIAK (2) 1972, 1994: Józef [Malec 1994: 253]

Kalikst, Kalikstrat // Калістрат

KALISZUK (6) 1934, 1952, 1956, 1962, 1974, 1979: Kalisz [Malec 1994: 257]

Karp // Карпо

KARPOŚ (4) 1966, 1966, 1980, 1994: Karpoś [Трійняк 2005: 167]

Kasper // Гаспар

KASPEREK (2) 1986, 1989: Kasper [Malec 1994: 258]

Klemens // Климент, Клим

KLIMIUK (3): Klimko [Malec 1994: 254]

Konrad // Кіндрат

КОНЦЕВИЧЬ 1910: Конс [Malec 1994: 262]

Konstantyn // Костянтин, Кость

KOŚCIUK: Kość [Трійняк 2005: 181]

KOŚĆ (2) 1919, 1940: Kość [Трійняк 2005: 181]

Kornel // Корнелій

KORNELUK (4) 1935, 1951, 1960, 1969: Kornel [Malec 1994: 262]

КОРНЬЕВЬ 1915: Korniej [Трійняк 2005: 181]

Koźma // Кузьма

KUŹMA (5) 1929, 1969, 1970, 1985, 1985: Kuźma [Трійняк 2005: 185]

KUŹMICZ 1980 **КУЗЬМИЧЬ** 1906: Kuźma [Трійняк 2005: 185]

Leon // Лев, Левко

LEWCZUK (2) 1944, 1969 **ЛЕВЧУК** 1970 **ЛЕВЧУКЪ** 1947: Lewko [Malec 1994: 270]

LEWICKI 1967 **LEWICKA (2)** 1956, 1967: Lew [Malec 1994: 270]

LEWKOWICZ (4) 1934, 1934, 1963, 1990: Lewko [Malec 1994: 270]

Łukasz // Лука

ŁUCYSZYN (2) 1971, 1973: Łucz [Malec 1994: 273]

ŁUCZKOWSKA 1920: Łuczko [Трійняк 2005: 198]

ŁUKASIK (3) 1944, 1978, 1990: Łukasz [Malec 1994: 273]

Maciej // Матвій

MASIEWICZ (2) 1983: Mach [Malec 1994: 276]

MACIEJEWSKI 1981 **MACIEJEWSKA** 1994: Maciej [Malec 1994: 276]
MACIUCHIEWICZ 1927: Maciuch [Malec 1994: 276]
MADEJ: Madej [Malec 1994: 275]
MATUSZEWSKI 1992 **MATUSZEWSKA** 2000: Matusz [Malec 1994: 275]
MATYSIAK 1970: Matys [Malec 1994: 275]

Makar, Mękarz // Макар

MAKAROŚ (2) 1978: Makar [Malec 1994: 284]

Malachiasz, Małofiej // Малахія, Малафій

MALESZA (3) 1953, 1991: Malesza [Malec 1994: 277]

Mamant // Мамант

MAMONTOV 1938, 1958: Mamont [Трійняк 2005: 208]

Maniło, Emanuel // Мануйло, Мануїл

MAŃKO (3) 1945, 1949, 1968: Mańko [Malec 1994: 278]

Marcin // Мартин

MARCYNIUŁ: Marcin [Malec 1994: 279]

Marek // Марко

MARCZUK (5) 1957, 1958, 1961, 1972, 1985: Marko [Трійняк 2005: 216]

MARKIEWICZ (4) 1938, 1950: Marko [Трійняк 2005: 216]

Melecjusz, Mełenty // Мелетій, Мелентій

MELECHOWICZ 1936: Melech [Malec 1994: 283]

Michał // Михайло

MISIEC (3) 1977, 1977: Misz [SHNOB: I, 245]

MISZURA (2) 1955, 1980: Misz [SHNOB: I, 245]

MICHAŁOWSKI 1968 **MICHAŁOWSKA** 1983: Michał [Malec 1994: 289]

MISZCZUK (4) 1945, 1974, 1990, 1993: Miszko [Malec 1994: 290]

Mikołaj // Микола

MIKOŁAJCZYK 1928: Mikołaj [Malec 1994: 287]

Miron // Мирон

MIRONIUK (3) 1944, 1989, 1996: Miron [Трійняк 2005: 233]

MIRONOW 1973: Miron [Трійняк 2005: 233]

Naum // Наум

NAUMÓW (2) 1985: Naum [Трійняк 2005: 247]

Nestor // Нестір, Нестор

NESTOROWICZ (2) 1965, 1996: Nestor [Malec 1994: 294]

Ochrym // Охрім, Єфрем

OXPEMEHKO (2) 1905, 1908: Ochrem [Malec 1994: 296]

Ofanasyj // Панас

ОПЕНКО 1905: Opeńko [Malec 1994: 297]

PANASIUK (4) 1942, 1961, 1978: Panas [Трійняк 2005: 292]

Onysym // Онисим, Онисько

ONYSZKO (2) 1984, 1985: Onyszko [Malec 1994: 299]

Paweł // Павло

PACZOSA (2) 1982, 1986: Paczko [Malec 1994: 304]

PASEK (3) 1972, 1980: Paszko [Malec 1994: 304]

PASZCZUK (2) 1962, 1973: Paszko [Malec 1994: 304]

ПАСКЕВИЧЪ 1898: Paszko [Malec 1994: 304]

PAWELEC (3) 1959, 1988: Paweł [Malec 1994: 304]

PAWEŁEK (2) 1997, 2004: Pawełek [Malec 1994: 304]

PAWLUCZUK: Pawło [Malec 1994: 304]

PAWŁOWSKI 1957 PAWŁOWSKA (2) 1946, 1956: Paweł [Malec 1994: 304]

Piotr // Петро

PIECH (2) 1994, 1995: Piech [Malec 1994: 308]

PIETRYCZUK (2) 1949, 1951: Pietryk [Malec 1994: 308]

PIETRASZEWSKA 1990: Pietrasz [Malec 1994: 308]

PIETRASZUK (2) 1997, 2001: Piertasz [Malec 1994: 308]

Prochor // Прохор

PROCHOR (2) 1942, 1971: Prochor [Трійняк 2005: 304]

Prokor // Прокіп, Прокопій

PROKOPIAK (2) 1972, 2001: Prokor [Трійняк 2005: 304]

PROKOPIUK (3) 1966, 1974: Prokor [Трійняк 2005: 304]

Roman // Роман

ROMANIUK 1984 РОМАНЮК (2) 1935, 1942: Roman [Malec 1994: 317]

Sebastian // Севастян, Севастіан

SOBOŃ (2) 1970, 1983: Sobek [Malec 1994: 322]

Sopron // Софрон, Сопрон

SUPRYNOWICZ (2) 1945, 1951 СУПРИНОВИЧЬ 1933: Supryn [Malec 1994: 232]

Stanisław // Станіслав, Стасій

STACHNIUK 1999: Stachno [Трійняк 2005: 357]

STANKIEWICZ 1972: Stanko [SHNOB: II, III]

STASIUK (3) 1963, 1977, 1977: Stas [Трійняк 2005: 347]

Stefan // Степан

STEFANIAK (2) 1975, 1988: Stefan [Malec 1994: 325]

STEFAŃSKI 1926 STEFAŃSKA 1952: Stefan [Malec 1994: 325]

Szymon // Симеон, Семен

SEMENIUK (3) 1930, 1992, 1993: Semen [Malec 1994: 327]

SIENKIEWICZ: Sienko [Malec 1994: 327]

Taras // Тарас

TARASIUK 1995 JEZIERSKA-TARASIUK 1988: Taras [Malec 1994: 328]

Teodor // Федір

CHOTKOWSKI 1972: Chotko [Трійняк 2005: 378]

FEDON 1925: Fedon [Трійняк 2005: 375]

FEDORYN: Fetor [Трійняк 2005: 374]

Tomasz // Хома

CHOMIK (3) 1967, 1974: Chomik [Malec 1994: 333]

CHOMIUK 1971: Choma [Malec 1994: 333]

TOMASZCZUK (2) 1939, 1963: Tomasz [Malec 1994: 333]

TOMCZYK (2) 1992: Tomko [Malec 1994: 333]

Wakuła // Вакула

WAKUŁA (2) 1945, 1973: Wakuła [Malec 1994: 337]

WALECZEK (2) 1992, 1993: Walko [Malec 1994: 338]

WALCZUK 1965: Walko [Malec 1994: 338]

Wawrzyniec // Лаврентій, Лаврій

WAWRYNIUK 1974: Wawrzyn [Трійняк 2005: 188]

Wiara // Віра

WIRA 1995: Wira [Трійняк 2005: 69]

Wojciech // Войтех

WOJTALUK 1926: Wojtal [Malec 1994: 345]

WOJTCZAK 1998: Wojtek [Malec 1994: 345]

Zachariasz // Захар, Захарій

ZAŃ (4) 1952, 1959, 1995: Zań [Malec 1994: 346]

ZIŃCZUK 1956: Zińko [Трійняк 2005: 140]

Zygmunt // Сигізмунд

ZYGMUNT 1945: Zygmunt [Malec 1994: 347]

Zdecydowana większość imion stanowiących podstawę motywacyjną badanych nazwisk ma pochodzenie chrześcijańskie. Uznaje się, że okresem, w którym imiona chrześcijańskie ostatecznie zwyciężyły z tradycyjnymi imionami słowiańskimi jest przełom XV i XVI wieku. W kościele łacińskim decydującym czynnikiem były tu postanowienia Soboru Trydenckiego (1545–1563), nakazującego nadawanie na chrzcie imion świętych. Jednak, mimo silnego i długotrwałego procesu wypierania imion słowiańskich przez imiona chrześcijańskie, pewna ilość tych pierwszych zachowała się w słowiańskiej tradycji imienniczej. Były to głównie imiona słowiańskich świętych i błogosławionych [Malec 1994: 6,

Wolnicz-Pawłowska 1993: 29, Kojder 2014a: 27]. Również w badanym materiale zarejestrowane zostały trzy imiona słowiańskie. Są to imiona męskie: *Bogdan*, *Borys* i *Wojciech*.

Nazwiska wydobyte z inskrypcji nagrobnych z cmentarza w Chełmie motywowane są przez 87 imion chrześcijańskich, w tym 85 imion męskich i dwa imiona żeńskie: *Agrypina* / *Horyna* i *Wiara* / *Wira*. Najwięcej nazwisk zostało utworzonych od imienia *Jan*/*Іван* (10), kolejne to *Paweł*/*Павло* (8), *Grzegorz*/*Григоріу* (7), *Bazyli*/*Василь* (6), *Jeronim*/*Ієронім* (6), *Maciej*/*Мамбіу* (6), *Adam* (5), *Jakub*/*Яків* (5), *Michał*/*Михайло* (4). Po 3 nazwiska motywowane są imionami *Aleksy*/*Олекса*, *Bartłomiej*/*Барфоломіу*, *Bogdan*/*Богдан*, *Daniel*/*Данило*, *Filip*/*Пилуп*, *Izajasz*/*Ісая*, *Jermiasz*/*Ярема*, *Józef*/*Йосуп*, *Leon*/*Лев*, *Łukasz*/*Лука*. Inne stały się podstawą motywacyjną dwóch lub pojedynczych nazwisk.

Wśród analizowanych nazwisk identyfikujemy 29 nazwisk równych imionom w postaci pełnej lub derywatów, 28 imion męskich: *Bartosz*, *Bogus*, *Borys*, *Kuryło*, *Dorosz*, *Gabryel*, *Gricaj* / *Грицай*, *Gryc*, *Hurko*, *Jokisz*, *Werema*, *Weremko*, *Jarosz*, *Karpoś*, *Kość*, *Kuźma*, *Madej*, *Malesza*, *Małysz*, *Mańko*, *Openko*, *Onyszko*, *Pawełek*, *Piech*, *Prochor*, *Chomik*, *Wakuła*, *Zań*, *Zygmunt* oraz 1 imię żeńskie: *Wira*. Pozostała, znaczna większość nazwisk tworzona jest za pomocą typowych formantów patronimicznych lub formantu *-ski*.

Złożona sytuacja etniczno-wyznaniowa ma swoje odbicie w grafii inskrypcji. Wśród badanych napisów, oprócz inskrypcji zapisanych w języku polskim odnajdujemy zapisy cyryliczne w języku ukraińskim: *Доманчук*, *Урин*, *Охременко*, *Опенко*, a także zapisy równoległe polskie i cyryliczne: *Antoniuk* // *Антонюк*, *Charłatow* // *Харламовъ*, *Pilipczuk* // *Пилупчук*, *Gricaj* // *Грицай*, *Iwaszkiewicz* // *Ивашкевич*, *Lewczuk* // *Левчук* // *Левчукъ*, *Romaniuk* // *Романюк*, *Suprynowicz* // *Суприновичъ*. Taka sytuacja jest typowa dla terenu pogranicza, na którym funkcjonowały dwa systemy językowe i dwie tradycje piśmiennicze. Dodatkowo może świadczyć to o ciągłości nazwisk w okresie po II wojnie światowej, kiedy inskrypcje cyryliczne dość szybko zanikały i zostały zastąpione przez zapisy w języku polskim. Sytuacja taka spowodowana była uznaniem przez miejscową ludność oficjalnego, państwowego statusu języka polskiego. Rezygnacja z języka ukraińskiego spowodowana była również konfliktem ukraińsko-polskim w latach 1942–43 oraz powojennymi przesiedleniami ludności ukraińskiej do ZSRR w ramach akcji repatriacyjnej oraz na tereny północnej i zachodniej Polski w ramach Akcji *Wisła*.

BIBLIOGRAFIA

- Cieślíkowa 1990:** Cieślíkowa, A. *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990.
- Czyżewski 2013:** Czyżewski, F. *Antroponimia pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych. Część 1, Słownik nazwisk*. Lublin, 2013.
- Czyżewski – Gala 1993:** Czyżewski, F.; Gala, S. Zagadnienie pogranicza językowego na przykładzie nazwisk włodawskich. W: *Rozprawy Slawistyczne 7. Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych*. Red. S. Warchoł. Lublin, 1993, 113–136.
- Kojder 2014a:** Kojder, M. *Antroponimia historyczna starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku*. Lublin, 2014.
- Kojder 2014b:** Kojder, M. Imiona męskie w inskrypcjach nagrobnych wybranych cmentarzy wschodniej Lubelszczyzny. W: *Cmentarze po obu stronach Bugu*. Red. H. Arkuszyn, F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj. Włodawa–Lublin, 2014, 203–214.
- Malec 1994:** Malec, M. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków, 1994.
- SGKP:** *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Tom 1. Red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, B. Walewski. Warszawa, 1880.
- SHNOB:** *Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny*. T. I–II. Red. Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz. Białystok, 1998.
- Sieradzki 2013:** A. Sieradzki, *Poznańskie derywaty nazwiskowe XVI–XVIII wieku*. Poznań, 2013.
- Taszycki 1946:** Taszycki, W. Słowiańskie nazwy miejscowe (ustalenie podziału). – *Prace Komisji Językowej PAU*, nr 29, 1946, 185–189.
- Warchoł 1993:** Warchoł, S. Specyfika gwar mieszanych i przejściowych na terenach etnicznie zróżnicowanych. W: *Rozprawy Slawistyczne 6. Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich*. Red. S. Warchoł. Lublin, 1993, 349–354.
- Wolnicz-Pawłowska 1978:** Wolnicz-Pawłowska, E. *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*. Wrocław, 1978.
- Wolnicz-Pawłowska – Szulowska 1998:** Wolnicz-Pawłowska, E.; Szulowska, W. *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich*. Warszawa, 1998.
- Wolnicz-Pawłowska 1993:** Wolnicz-Pawłowska, E. *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX wiek)*. Warszawa, 1993.
- Скрипник – Дзятківська 1996:** Скрипник, Л. Г.; Дзятківська, Н. П. *Власні імена людей*. Київ, 1996.
- Трійняк 2005:** Трійняк, І. І. *Словник українських імен*. Київ, 2005.

СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИЯТ ПЛАСТ В ОЙКОНИМИ ОТ ЮЖНИТЕ РОДОПИ (КСАНТИЙСКО, ГЮМЮРДЖИНСКО, СОФЛИЙСКО И ДИМОТИШКО)

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA

*Uniwersytet Łódzki im. Pałaja Hilendarskiego
– Filia w Smolanie*

THE SLAVO-BULGARIAN LAYER IN OIKONYMS FROM THE SOUTHERN RHODOPES (THE REGIONS OF XANTHI, KOMOTINI, SOUFLI AND DIDYMOTICHO). The paper examines oikonyms from 163 villages and neighbourhoods in the Southern Rhodope region. Although most of the local names have been turcicised through administrative measures, the Slavo-Bulgarian layer in these oikonyms is still considerable.

Keywords: oikonyms, Balkan onomastics, Rhodope mountain.

Предмет на изследване са ойконимите на 163 села и махали в Южните Родопи – 82 в Ксантийско (Кс.), 56 в Гюмюрджинско (Гюм.), 10 в Софлийско (Соф.) и 15 в Димотишко (Дим.). Селищните имена (СелИ) са ексцерпирани от няколко източника [Антонова-Василева – Митринов 2011; Канев 1975; Кокас и кол. 2003; Митринов 2011; Митринов 2014; Гайдаджиева 2015], затова при част от ойконимите са дадени по няколко варианта, а някои от названията са уточнявани на терен. Редица селища имат успоредни названия – българско и турско, българско и гръцко или турско и гръцко. Целта е да се направи етимологична, словообразователна и семантична характеристика на събрания корпус от селищни имена. Някои от селищата вече не съществуват, но старите им имена са останали в писмените източници и в паметта на преселниците, а населението на отделни селища, особено в Гюмюрджинско, се е потурчило, като вече общува само на турски език [Митринов 2011: 54]. Както отбелязва Ив. Гайдаджиева, голяма част от селищните имена в Западна Тракия са турцизирани по административен път, въпреки че в областта са живели плътни маси българи християни и българи мохамедани, но независимо от повсеместната

турцизация, на която е била подложена ойконимичната система, в проучвания район са запазени СелИ от славянски произход, които са доказателство за трайно българско присъствие в Беломорието [Гайдаджиева 2015: 90]. Още патриарх Кирил прави заключението, че в районите, където турското езиково влияние е слабо, е запазена в голяма степен топонимия от домашен, български произход. Освен това, в българския език на родопските българомохамедани няма гръцки думи от църковно-култовата християнска практика, но само български [КПБ 1960: 4].

От гледна точка на произхода, селищните имена могат да се разделят на две основни групи: с домашен и с чужд произход (предимно от турски). Съотношението между домашните и чуждите СелИ в Ксантийско е 50–50%, в Гюмюрджинско – 15–85%, а в Софлийско и Димотишко – 22–78%. Както се вижда, най-висок е процентът на ойконимите с домашен произход в Ксантийско (половината от целия корпус селищни имена), а най-нисък – в Гюмюрджинско, където турцизирането на имената е било и продължава да бъде най-силно. Голяма част от СелИ с чужд произход са *побългарени* чрез типичните за българското словообразуване наставки (вж. по-долу).

Интерес преди всичко представляват ойконимите с домашен произход:

- от старинни, по-нови и редки диалектни думи: Бѧра (от бѧра ‘малка рекичка; поток, вада; застояла вода, локва’) – дн. Стиригма, Кс.; Брусѧва (от брус ‘специален камък за точене на ножове и други сечива’) – дн. Василика¹, Кс.; Гѧброво (от гѧбър) – дн. Калитеа, Кс.; Дѧльово (от дол) – дн. Акреос, Кс.; Качѧлково (от качулка) – дн. Корифи Микис, Кс.; Ковѧчевица / Ковачовица² (от ковач) – мах. на Исѧорен, дн. Орео, Кс.; Козлѧвец (от козел) – дн. Кранѧа, Кс.; Кочѧна / Кочѧно (от кочина ‘свинарник’ или от коч) – дн. Котино, Кс.; Круша – дн. Ахладия, Кс. и Крушево / Крушово – дн. Коримвос, Дим. (от круша); Лезѧцко (от гл. лежа³) – дн. Куцомитис, Кс.; Лѧтница (от диал. лѧтница ‘лятна рѧж (която се сее напролет)’ – дн. Ано Кира и Оаси, Кс.; Люлка (от люлка) – дн. Еора, Кс.; Пѧшевик / Пѧшувик (от пѧша) – дн. Пахни, Кс.; Планинѧна⁴ (от планина) – дн. Диаспарто, Кс.; Поповица (от поп) – дн. мах. на Орео; Прахѧва / Прахово (от прах) – дн. Прахова, Кс.; Припек (от припек) – дн. Рахи, Кс.; Присѧйката (от диал. присѧйка – присѧе ‘място,

1 Гръцките названия на селищата са по данни от изследването на В. Трайков [Трайков 1946; вж. и Митринов 2011].

2 По данни на патриарх Кирил Ковачевица е махала на Исѧорен, а Ан. Разбойников посочва Ковачовица като село в Ксантийско.

3 Вж. Митринов 2014: 117.

4 Записано от Г. Митринов при теренно проучване [Митринов 2014: 117].

- изложено на слънце, на припек, противоп. на усое) – дн. Сила, Кс.; Пу̀лево (от гл. *пуля се* или от ЛИ Пульо) – дн. Приони, Кс.; Садневица / Садновица / Саднювица / Саднево (от *садя, садене* или *садина* ‘трева *Andropogon ischaetum*’⁵) – дн. Кикнос, Кс.; Самакòф махале / Самокòф махале (от *самоков* ‘приспособление, движено от водна сила за обработка на желязо’⁶) – мах. на Ксанти; Сланвè (от *слана*) – дн. Ливади, Кс.; Сливовица (от *слива*) – дн. Хамило, Гюм.; Чермен (‘червен’) – дн. Орменио, Дим.; Чука – дн. Иморада, Кс. и Цука, Гюм.; Широка поляна / Широко(то) – дн. Сироко, Кс.; Шумàк⁷ (от *шума*) – дн. Кокинопоро, Гюм.;
- от старинни лични имена или прякори: Базàйково / Босойково / Басойково⁸ (вероятно от ЛИ Басайко / Босойко⁹) – дн. Мантена, Кс.; Братàнково (от ЛИ Братан, Братанко) – дн. Горгона, Кс.; Вълкàново (от ЛИ Вълкан) – дн. Емонио, Кс.; Генчоолар (от ЛИ Генчо) – Гюм.; Гердеме / Гердима = Кьоръ-Димо (от ЛИ Димо – Пр Сляп Димо) – дн. Кардамос, Гюм.; Йованова / Иваново – дн. Йанохорио, Кс. и Юванджели – дн. Фолеа, Гюм. (от ЛИ Юван, Йован, Йово); Мемково / Менково (от ЛИ Мемко или Менко) – дн. Медуса, Кс.; Пèва (Пеева – срв. Пева Стояна, Пеева Стояна – от ЛИ Пейо) – дн. Плайа, Кс.; Пу̀лево (възможно от ЛИ Пульо) – дн. Приони, Кс.; Руса / Русица (ЛИ Руса и Росица) – дн. Руса, Дим.;
 - други: Чермен – 1. осетинско име със значение ‘мек, добродушен, но огнен, пламенен’; 2. славянско име – *чермный* ‘червен’ (*Чермен* – художествен филм, Грузия, 1970 год.; действието протича в едно от селата в Осетия през XVII век) – дн. Орменио, Дим.

При някои двусъставни СелИ едната съставка е с домашен, а другата с чужд произход: Голям Дервент и Малък Дервент (от *голям* или *малък* и тур. *dervent* от пер. *derbent* ‘проход’) – дн. Мега Дерио и Микро Дерио, Соф.; Горна Кърмахала (от *горен,-а* и тур. *kır mahalle* ‘махала в поле, равнина’) – дн. Ано Кира, Кс.; Горна Лъджа, Средна Лъджа и Долна Лъджа (от *горен,-а, среден,-а* или *долен,-а* и тур. *ılıca* ‘топла минерална баня или

5 Вж. Гайдаджиева 2015: 82.

6 Вж. Митринов 2014: 117.

7 Записано от Г. Митринов при теренно проучване [Митринов 2014: 116].

8 Става дума за едно селище – в различните източници: Базайково и Базова махала [Разбойников 1946: 71], Басайково [ПК 1960: 101] и Басойково [Митринов 2011: 54].

9 Образувани от ЛИ Бàсо или Бòсо [вж. Илчев 1969: 65, 85].

топъл минерален извор') – дн. Ано Термес, Месес Термес и Като Термес, Кс.; Караагач-Чермен (от тур. *karaağaç* 'бряст – *Ulmus*' и *чермен* 'червен') – дн. Птелеа / Фтеля, Дим.

Редица селища имат две успоредни названия – от чужд и от домашен произход, например: Айваджик / Алваджик (от тур. *ayva* 'дюля') = Дунйе (диал. *дуня* 'дюля') – дн. Ливас, Кс.; Бăладжа¹⁰ (от тур. *bal* 'мед', *balcı* 'пчелар') = Байлища (от *бай*, *байло*) – дн. Мелитена, Гюм.; Горна Кърмахала (вж. по-горе) = Лѐтница (от *летен*) – дн. Ано Кира, Кс.; Горна Лъджа (вж. по-горе) = Нагорне махале (от *(на)горна махала*) – дн. Ано Термес, Кс.; Гьокчѐ бунар (тур. *gökçe* 'небесносин; красив, изящен' и диал. *бунар* от *boupar* 'кладенец, герен') = Салинища / Салища / Солища (от *сол*) – дн. Главки, Кс.; Егнила / Агнилана (от *агне* / *ягне*, диал. *ягнило* 'обагнените наведнџ агнета') = Енгин Алан (тур. *engine* 'широк, обширен', *alan* 'поле; горска поляна') – дн. Алма, Кс.; Енѝкѝой (от тур. *yenі* 'нов, -а, -о' и *köy* 'село') = Кръстополе (от *крѣст* и *поле*) – дн. Ставруполи, Кс.; Енѝкѝой (от тур. *yenі* 'нов, -а, -о' и *köy* 'село') = Янѝкево / Янево (от ЛИ Яни, Янѝо) – Гюм., Козлукѝойска общ.; Исьѝрен / Ясьѝрен (от тур. *uas* 'скръб, печал' и *ören* 'развалина, руина') = Обряшене, Брещене (от *бряст*) – дн. Орео, Кс.; Козлуджа¹¹ (от пер. *koz* 'орех') = Орехово – дн. Котили, Кс.; Лъджа (от тур. *ılıca* 'топла минерална баня или топъл минерален извор') = Баня – дн. Термес, Кс.; Отманерѝ / Отмѝн Вирѝн / Отмѝн Урѝн (Отман Йѝрен – от *otoman* 'османски, турски' и *ören* 'развалина, руина') = Старо(но) село – Еранос, Кс.; Руса / Русица = Рушенлар (от ЛИ *Рушѝн* със значение 'блясък') – дн. Руса, Дим.; Сливовица (от *слива*) = Саланджак (тур. *salıncak* 'люлка') – Хамило, Гюм.; Чай махала / Чай махле (тур. *çay* 'река') = Рѝка – дн. Ревма, Кс.

От словообразователна гледна точка интерес представляват славянобългарските наставки с апелативна функция (претърпели онимизация), адекватните наставки и наставките с топонимична функция.

А. Наставки с апелативна функция:

-ак: Шумѝк (Кокинопоро, Гюм.);

-еѝ, -ов-еѝ: Козлѝвец (Кранѝа, Кс.);

-ик: Пѝшевик / Пѝшувик (Пахни, Кс.);

-иѝа: Салинища / Салища / Солища (Главки, Кс.);

-ка (стб. -ѝка): Люлка (Еора, Кс.); Присѝйката (Сила, Кс.);

10 В. Гайдаджиева посочва Бăладжа като друго име на Братанково, Ксантийско, позовавайки се на изследването на патриарх Кирил (Гайдаджиева 2015: 101; ПК 1960: 27).

11 Козлуджа е старото име и на с. Орешец (Хасковско), на гр. Суворово (Варненско), както и име на село в Румѝния (окръг Кюстенджа, Северна Добруджа).

-ло (-ило): Егнила / Агнилана – от диал. *ягнило* (Алма, Кс.);

-че: Зюмбюлче (Зумбуле, Кс.).

Б. Адективни наставки:

-ен (< -ънъ): Горна Кърмахала (Ано Кира, Кс.); Горна Лъджа, Средна Лъджа и Долна Лъджа (Ано Термес, Месес Термес и Като Термес); Дълно (Талис, Гюм.);

-ов (-ев): Брусòва (Василика, Кс.); Базайково / Базова махала / Басайково / Басойково (Мантена, Кс.); Братанково (Горгона, Кс.); Вълканово (Емонио, Кс.); Габрово (Калитеа, Кс.); Дòльово (Акреос, Кс.); Дургутево (Дургутио, Кс.); Йованова / Иваново (Йанохорио, Кс.); Качулково (Корифи Микис, Кс.); Крушево / Крушово (Коримвос, Дим.); Мемково / Менково (Медуса, Кс.); Мусово (Миртиски, Гюм.); Мустафчево / Мутафчово (Мики, Кс.); Партòкова / Портòкова (Порта, Кс.); Пèва (Плайа, Кс.); Полисково (Полискио, Кс.); Прахòва / Прахово (Прахова, Кс.); Пулево (Приони, Кс.); Саднево (Кикнос, Кс.); Синиково (Сатре, Кс.); Теотоково (Теотокос, Кс.); Тилкиево (Тригуно, Кс.); Хебилево / Ебийлюву / Абйлюву (Хлой, Гюм.); Челебиевата махала; Янйкево / Янево;

-ок: Широка поляна / Широко(то) (Сироко, Кс.);

-ск- (< -ъск-): Стаматаско / Стаматоско (Саматио, Кс.);

-цк- в м. -ск-: Дурецка махала (Потамохорио, Кс.); Лезацко (Куцомитис, Кс.); Тюлюцка / Тулуцка (Диафоро, Кс.).

В. Наставки с топонимична функция:

-ене: Обряшене / Брещене и Брещене (Орео, Кс.);

-ина: Кочина / Кочино (Котино, Кс.); Сараджина / Саранджина (Саракини, Гюм.);

-ица (-н-ица, -ев-ица, -ов-ица): Байлица (Мелитена, Гюм.); Ковачевица / Ковачовица и Поповица (мах. на Орео, Кс.); Лётница (Ано Кира, Кс.) и Лётница (Оаси, Кс.); Русица (Руса, Дим.); Садневица / Садновица / Саднювица (Кикнос, Кс.); Сливовица (Хамило, Гюм.);

-ци / -це: Джуванце / Жуванце (Котани, Кс.); Сафтòвци / Софтовци (мах. на Горгона, Кс.).

Членувани: Агнилана (Алма, Кс.), Долапан (Сминти, Кс.), Къра (Кира, Кс.), Планино̀на (Диаспарто, Кс.), Присòйката (Сила, Кс.), Староно село (Отманерй, Кс.), Челебиевата махала, Широ̀кото.

Както се вижда, повечето от посочените примери са селищни имена от Ксантйско, в които най-добре са запазени както славянобългарските наставки, така и старите български основи.

Традиционно селищните названия от семантична гледна точка се разделят на четири групи¹²: физикогеографски, културно-исторически, посесивни и вторични.

А. Физикогеографски (земеписни) селищни имена:

- СелИ от географски термини и природни явления: Бара, Дòльово, Планинòна, Сланвè, Чука;
- СелИ по различни признаци, пространствени белези, отношение към други обекти: Голям Дервент, Горна Лъджа, Долна Лъджа, Караагач-Чермен, Малък Дервент, Прахòва / Прахово, Припек, Присòйката, Средна Лъджа, Широка поляна / Широко(то);
- СелИ, свързани с растителност: Габрово, Дунйе, Круша, Крушево / Крушово, Лèтница, Сливовица, Шумàк;
- СелИ, свързани с животни: Козлòвец, Кочина.

Б. Културно-исторически селищни имена:

- СелИ, свързани с бита и с човешка дейност: Брусòва, Качùлково, Ковàчевица / Ковачовица, Поповица, Самакòф махале / Самокòф махале, Люлка;
- СелИ, свързани с религиозни вярвания и култови обекти – всички са с гръцки и/или турски произход (Ахрян махале, Аязма, Башклисе, Караклисе, Манастир, Теке, Теке дере, Теотоково, Хаджи Верен, Хаджилар).

В. Посесивни селищни имена:

- СелИ от ЛИ, РИ и Пр: Базàйково / Басàйково / Басойково, Братанково, Вълканово, Генчоолар, Гердима = Кьоръ-Димо, Йованова / Иваново, Мемково / Менково, Пева, Пùлево, Руса / Русица, Юванджели, Янйкево / Янево;
- СелИ от етноними – само с турски произход (Каракурджали, Отманерй).

Г. Вторични селищни имена – имена на махали по имената на местности или други СелИ: Брусòва (махала), Челебиевата махала.

На базата на анализирания ойконимичен материал могат да се направят някои основни изводи:

- 1) Славянобългарският пласт в старата ойконимична система на Южните Родопи е значителен (особено в Ксантийско), въпреки че повечето селищни имена са турцизирани по административен път, аналогично на селищните имена в Средните Родопи [вж. Каневска-Николова и кол. 2015], както и изобщо в Западна Тракия.
- 2) Редица селища, имащи две успоредни названия – от чужд и от домашен

12 Вж. Чолева-Димитрова 2002; Каневска-Николова и кол. 2015; Гайдаджиева 2015 и др.

произход, са с еднакво значение (Козлуджа = Орехово, Лъджа = Баня, Чай махала / Чай махле = Ряка).

- 3) От славянобългарските наставки най-широко застъпени са адективната наставка -ов (-ев) и наставките с топонимична функция -ица (-ев-ица, -ов-ица) и -ци / -це.
- 4) Най-голяма е групата на физикогеографските (земеписните) селищни имена с домашен произход, както и посесивните ойконими от лични имена и прякори, което потвърждава направените изводи за съотношението между отделните семантични групи в ойконимичната система в Смолянско [Каневска-Николова и кол. 2015: 30].

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова-Василева – Митринов 2011:** Антонова-Василева, Л.; Митринов, Г. *Речник на българските говори в Южните Родопи, Драмско и Сярско*. София, 2011.
- Гайдаджиева 2015:** Гайдаджиева, Ив. *Местните имена в Западна (Беломорска) Тракия*. Пловдив, 2015.
- Илчев 1969:** Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София, 1969.
- Канев 1975:** Канев, К. *Миналото на село Момчиловци, Смолянско*. София, 1975.
- Каневска-Николова и кол. 2015:** Каневска-Николова, Ел.; Кръстанов, В.; Петрова, М.; Михайлов, М.; Томова, Н.; Ламбова, М. *Селищни имена от Смолянско*. Смолян, 2015.
- Кокас и кол. 2003:** Κόκκας, Ν.; Κωνσταντινίδης, Ν.; Μεχμετάλη, Ρ. *Τα Πομακοχώρια της Θράκης*. Εκδοσεις Οδυσσεας. Αθήνα, 2003.
- Митринов 2011:** Митринов, Г. *Южнородопските български говори в Ксантийско и Гюмюрджинско*. София, 2011.
- Митринов 2014:** Митринов, Г. *Български селищни имена от Южните Родопи*. В: *Изследователски хоризонти на българската лингвистика*. Ред. А. Чолева-Димитрова. София, 2014, 115–123.
- КПБ 1960:** Кирил Патриарх Български. *Българомохамедански селища в Южни Родопи (Ксантийско и Гюмюрджинско)*. София, 1960.
- Разбойников 1946:** Разбойников, Ан. *Земеписните имена в Западна Тракия и българското ѝ население*. – *Балкански преглед*, кн. 6, 1946 (год. I), 70–76.
- Трайков 1946:** Трайков, В. *Населените места в Тракия и Македония под гръцка власт*. София, 1946.
- Чолева-Димитрова 2002:** Чолева-Димитрова, А. *Селищни имена от Югозападна България*. София – Москва, 2002.

ДОКУМЕНТАЛНИТЕ СВИДЕТЕЛСТВА В СМОЛЯНСКИЯ АРХИВ – СКРИЖАЛИ НА ПАМЕТТА ЗА РОДОПИТЕ¹

RUSALENA PENDZHEKOVA-HRISTEVA

*Uniwersytet Płowski im. Paisja Hilendarskiego
– Filia w Smolanie*

DOCUMENTARY EVIDENCE IN THE SMOLYAN STATE ARCHIVES – TESTIMONIES OF THE MEMORY OF THE RHODOPES. The paper presents the most valuable archival resources stored in the Smolyan State Archives. They are an important corpus of historical sources that can be successfully implemented in research in various areas – history, linguistics, literature, etc. The author overviews the main types of documents in the Smolyan State Archives, focusing on the personal archives of prominent linguists. Special attention is drawn to the personal archival fund of Peter Pamporov whose work had been closely connected to Poland.

Keywords: State Archive Smolyan, documentary evidence, Rhodopes, archive group, Petar Pamporov.

Смолянският архив притежава едни от най-богатите информационни ресурси сред регионалните исторически архиви в България. Документалните свидетелства, съхранени в него, са особено ценна изворова база за историята на Родопите, но същевременно са и значим елемент от националната историческа памет. Именно затова и темата на настоящата статия е посветена на важността на документалните свидетелства, комплектувани и запазени в Държавен архив (ДА) – Смолян, като корпус от архивни извори, които могат да бъдат използвани успешно в изследователската работа на разнородни групи от специалисти – историци, езиковеди и пр.

В този аспект ще бъдат посочени кратки сведения за историята, параметрите и документалния състав на архивните документи, намиращи се в Смолянския архив.

¹ Статията е част от изследване по проект на ПУ, Филиал – Смолян, финансиран от НПД при ПУ Паусий Хилендарски, договор НИ15ФС017.

Също така ще бъдат представени уникалните и особено ценни документи, както и най-значимите лични и учреденски фондове, запазени в ДА – Смолян, с оглед възможностите за по-пълноценното им използване като исторически извори за различни изследователски цели.

История и организация на ДА – Смолян

Както е известно, институционализирането на архивите в България става с Указ №515 от 10 октомври 1951 г. на Президиума на Народното събрание, а с Постановление 344 на Министерския съвет се регламентира изграждането на мрежата от българските архиви, като се урежда тяхната организация, функции и профили².

Смолянският архив е един от новите архиви, създадени във връзка с новото административно-териториално делене. Неговото начало е положено на 3 януари 1963 г., като част от Окръжен народен съвет – Смолян. В следващите години, а и до сега институционалните преустройства на архивната система засягат пряко архива в гр. Смолян. Такива се правят през 1978 г., 1993 г., 2000 г., 2010 г. Последната промяна в статута му е от 2012 г. и на този етап е отдел *Държавен архив* към *Дирекция регионален архив* – Пловдив. Понастоящем във връзка със Законопроекта за изменение и допълнение (ЗИД) на Закона на националния архивен фонд (ЗНАФ) предстоят нови промени и реструктурирания в архивната система, които вероятно ще променят статута на съответните исторически архиви в системата на Държавна агенция архиви (ДАА), в това число и на Смолянския архив. Независимо обаче от различните преустройства, архивът в гр. Смолян ще запази своето специфично място в духовното пространство на Родопите и ще продължи да изпълнява ролята си на медиатор при осъществяването на различните видове интелектуални комуникации, посредством документалните свидетелства, които съхранява, опазва и предоставя за използване.

Параметри и документален състав на архивните ресурси в ДА – Смолян

Според своя профил, Смолянският архив комплектува документи на институции, действащи на територията на областта, както и на личности от Родопския регион.

Параметрите на документалното наследство на Държавен архив – Смолян са в сравнително широки времеви и видови граници. В него се съхраняват документи на различен носител: хартиени, фото-, фоно-, кино-, аудиовизуални и електронни документи. Видовото им разнообразие е в рамките на разнородните по вид официални и лични документи, а в хронологично отношение обхващат периода от началото на

2 Вж. Нейкова 2007: 219–224.

XVII век до днес. По последни отчетни данни общата фондова наличност на ДА – Смолян възлиза на 1701,15 л.м. или 2692 фонда (269 лични; 1744 учрежденски и 678 от фондовия масив на ОК на БКП) със 183 615 архивни единици, 1513 частични постъпления и 1181 спомена³. Посочените факти са карасноречиво доказателство за документалното богатство на Смолянския архив, който очаква своите изследователи.

Уникални и особено ценни документи

Най-ранният писмен документ на хартиена основа, съхранен в архива в град Смолян, датира от 1615 г. Документът е на османотурски език и представлява разписка за платен данък *джизие* от жителите на с. Чокманово⁴. Най-ранният печатен документ пък е книгата на Вергилий *Буколики* от 1809 г. с черевен печат от личната библиотека на Наполеон Бонапарт⁵. Сред най-ранните фотодокументи е снимка на Васил Левски от 1862 г. в униформа на Първа българска легия⁶. Първият регистриран в архива фонозапис е от 1970 г. Първият приет кинофилм е от 1961 г. и е посветен на Първия национален събор-надпяване на Рожен, а първият регистриран телефилм постъпва през 1972 г. и е от откриването на паметника на Дичо Петров. Първият видеозапис, комплектуван в архива, е от 1988 г. и е заснет по повод Национално съвещание на държавните архиви в Пампорово и откриването на новореконструираната сграда на архива в Смолян⁷.

Особено важно е да се подчертае, че сред регионалните архиви Смолянският архив притежава най-богатата колекция от османотурски документи – ок. 10 000. Това е обяснимо с факта, че земи от Родопската област продължават да бъдат част от Османската империя до Първата Балканска война (1912 г.). Тези документи са комплектувани по различни начини: документи, предоставени като лични дарения; откупени документи; документи, набавени чрез специални археографски експедиции в Родопския регион; от вакъфски библиотеки; случайно открити документи в изоставени сгради или постъпили в архива след попадането им за вторични суровини. Темпоралните параметри на османотурските документи в ДА – Смолян се очертават в периода от началото на XVII в. до средата на XX в. Лингвистичната характеристика на документите сочи арабографична писменост на османотурски език.

3 Вж. Начева 2013: 9.

4 ДА – Смолян, Ф. 415К, оп. 23, а.е. 50, л. 1.

5 Пак там, Ф. 428К, оп. 1, а.е. 45; Пенджекова-Христева 2014: 275–284.

6 Пак там, Ф. 444К, оп.1, а.е.16, л. 1.

7 Начева 2013: 8.

Графологичните особености представят както ръкописни документи, така и печатни. Използваният писмовен материал е хартия с наличието на различни водни знаци – постамент с цветя, кинжал, три луни и др. Интересен е фактът, че част от наличните документи свидетелстват за ползването на османотурския език в пределите на българската държава дори след официалната замяна през 1928 г. от Кемал Ататюрк в Турция на арабицата с латиница. Най-късните документи с подобна употреба са от средата на XX век. Вниманието заслужава и въпросът за използването на османотурските документи в ДА – Смолян като исторически извор за локалната история на Средните Родопи. Съхранените документи са различни по вид – фермани, съдебни и данъчни документи, имотни и лични документи, и пр⁸. Като цяло тези документи са преди всичко издадени от провинциалната османска администрация и отразяват вътрешните социално-икономически и правни отношения в Османската империя. Голям брой от тях са незначителни като съдържание, но в същото време дават интересни данни за събития, отношения, нрави, обичаи, покупко-продажби на имоти, наименования на селища и местности. Документите във връзка с данъчното облагане отразяват данъчната система в натурално и парично изражение. Други документи съдържат сведения за поминъка, развитието на занаятите, бита на родопчани и дават възможност да се направят етнографски и демографски проучвания. Значителен брой документи могат да се използват също и при лингвистични проучвания (анторпонимни и топонимични)⁹.

Лични архивни фондове в ДА – Смолян

Трябва да отбелжим, че едни от най-ценните постъпления в Смолянския архив са свързани с комплектуването на архивни фондове от личен произход. В последните десетилетия, с развитието и популяризирането на микроисторията, често в центъра на вниманието на изследователите се оказва личността на човека, който е непосредствен участник в историческите събития на своето време. В този смисъл документите от личните архиви като свързващо звено между миналото и съвременността стават особено ценни като исторически свидетелства. Сведенията, съдържащи се в тях, всъщност предоставят уникална информация и за социума като цяло. Поради това документите от личните фондове с основание се считат за сравнително най-информативната група исторически извори.

8 Вж. Нейкова – Пенджекова-Христева 2014: 58–59; 471–489.

9 Вж. Пенджекова 2012: 448–456.

Извороведското значение на архивните фондове от личен произход, въпреки присъщата им изначална субективност, е безспорно. Първо, те съществено допълват и обогатяват официалните документи, предоставяйки възможност на изследователите да разкрият в дълбочина хуманните аспекти на изучаваните явления. Второ – дават възможност да се избегне обезличаването на историческите процеси. Личните архивни фондове, в най-общ смисъл, позволяват да се реконструират индивидуалните възгледи и отношението на фондообразувателя към съответните събития. Освен това, фондовете от личен произход служат нерядко и като импулс за насочването към нови изследователски проблеми¹⁰. Именно затова архивните фондове от личен произход, съхранени в ДА – Смолян, заслужават особено внимание като изворова база.

През 1963 г. е приет първият личен фонд в ДА – Смолян – този на краеоведа и учителя Георги Тодоров Дорков от гр. Смолян. Личните, семейни и родови фондове, съхранени в ДА – Смолян, са 269 бр¹¹. В ДА – Смолян са комплектувани архивни фондове на представители на различни професионални елитарни прослойки: духовници, учители, лекари, военни, общественици, адвокати, архитекти, журналисти, фотографи, краеведи и др. Сред най-значимите архивни фондове са тези на екзарх Стефан, Калин Найденов, полк. Владимир Серафимов, Стою Шишков, Васил Дечев, Крум Савов, Христо Попконстантинов, Константи Чилингиров, Петър Пампоров, проф. Константин Чилов, доц. Стайко Кабасанов, д-р Анастас Саламбашев и др.

Всяка една от споменатите личности заслужава специален интерес от страна на изследователите. Трябва да отбележа, че като млад изследовател имах уникалния шанс да попадна на останалия извън вниманието на изследователите богат личен архивен фонд на екзарх Стефан, съхранен в ДА – Смолян. Впоследствие темата за екзарх Стефан за мен се превърна в творческа съдба, което ми позволи да бъда един от първите изследователи на личността и делото му след демократичните промени в България от 1989 г.¹² Мисловното ми пътуване през съхранените късчета памет за духовника се превърна не само в опит за подреждане на пъзела за него, а и в съпреживяване на драмата на изборите на един живот, видян през калейдоскопа на запазените архивни свидетелства¹³.

¹⁰ Пенджекова-Христева 2015: 10–12.

¹¹ Начева 2013: 6–7.

¹² За екзарх Стефан вж. и документалния сборник *Екзарх Стефан I Български* [Любенова 2003].

¹³ Пенджекова-Христева 2015: 3–9.

Специално внимание заслужава и архивният фонд на една личност, тясно свързана с Полша – Петър Пампоров (1894–1983)¹⁴. По стечение на обстоятелствата той има множество възможности да пътува из Европа във връзка с инициативи на Вегетарианските дружества, на Есперантските организации и на Всемирното бяло братство. Редовен делегат е на почти всички международни конгреси на споменатите движения.

По обективни причини Полша е страната, която П. Пампоров посещава често и в която пребивава дълго. Първото му посещение е свързано с участие в XXIII Международен есперантски конгрес (1–8 август 1931 г.) в гр. Краков. Именно тогава е поканен да изнесе лекции пред полската общественост за ползата от есперанто, за трезвеността, вегетарианството, здравословния начин на живот, туризма и взаимното разбирателство между народите. С особена любов по време на лекциите си запознава своите слушатели с философията на Бялото братство. Много от лекциите му са посветени на темата за красотите на България като страна на розата и гроздето.

През 1936 и 1937 г. Пампоров отново е в Полша, където изнася много сказки и основава кръжок на Всемирното бяло братство. В гр. Познан участва в Първия конгрес по окултизъм, организиран от Дружеството на приятелите на духовните науки. Той е поканен да изнесе лекции за ролята и мисията на славянството в света, за мястото на България в световната култура и за същността на философията на Бялото братство и неговия идеолог П. Дънов. Тези лекции са преведени на полски език и днес се намират в архива му. От тях е видно, че Пампоров проявява интерес към група полски мислители (Аугуст Чешковски, Анджей Товянски, Адам Мицкевич, Юлиуш Словацки, Зигмунт Крашински и др.), които са обединени от идеята за особена мисия на полския народ и славянството за обновление на света и промяна към добро. Пампоров е убеден, че бъдещето принадлежи на славянството и че именно то може да даде много повече на човечеството. На 28 септември 1936 г. П. Пампоров е определен за референт на българската секция към Дружеството на младите славяни във Варшава. През 1959 г. за последен път посещава Полша за участие в XLIV юбилеен световен конгрес на есперантистите във Варшава по случай стогодишнината от рождението на д-р Заменхоф. В периода 1931–1978 г. П. Пампоров поддържа кореспонденция с полските си приятели, която е посветена на три основни теми: есперанто; философията на Дънов; любовна тематика. Най-активните му кореспонденти са Еугениуш Яшкевич (първият преводач на Дънов на полски), Юзеф Хобот (издател), студентът по фармация Карол, Юзеф Гужик (сладкар, който финансира

¹⁴ ДА – Смолян, Ф. 698.

почти всички пътувания на Пампоров в Полша), Хелена Лопуска, Мария Конечина, Анелка Вашико, Ванда Бачинска, Валентина Хорашкевич и Халина Смоларска¹⁵.

Внимание като изворова база за лингвистични изследвания заслужават и архивните фондове на доц. Стайко Кабасанов (1906–1977)¹⁶, д-р Анастас Саламбашев (1911–1981)¹⁷, Стефан Калайджиев (1911–1990)¹⁸ и Тодор Струнчевски (1900–1976)¹⁹. В тези фондове се съдържат изключително ценни материали, свързани с творческата и научната им дейност – чернови и варианти на различни диалектоложки и лексикографски изследвания за населени места в Родопите; събирани пословици, поговорки, песни и пр.; кореспонденция и снимки. Именно тези материали свидетелстват за творческата и научната лаборатория на изследователите лингвисти и биха могли да послужат като ценна изворова база не само за реконструиране на биографиите им, но и за специализирани диалектоложки, социолингвистични и лексикографски изследвания.

Учрежденски архивни фондове в ДА – Смолян

Първите регистрирани учреденски фондове в ДА – Смолян са тези на *Погранична училищна инспекция*, Пашмакли (за периода преди 1944 г.), а от новия период – *Околийско агрономство*, Девин. Учреденските фондове, включително и тези от бившия окръжен партиен архив, в ДА – Смолян са 2 423 бр.²⁰ Тези документи, съдържат разнообразни сведения за административно-териториалното устройство, социално-икономическото, обществено-попитическото и културно-просветното развитие на Родопския регион. Анализът на комплектуваното документално богатство по райони показва, че от Девинския район най-пълно в документите е отразено развитието на трудово-горските кооперации в Смолянско. От Златоградския район интерес представляват архивните свидетелства, свързани с тютюнопроизводството и просветното дело. Документите, отнасящи се за Маданския и Рудоземския край, свидетелстват за първите геоложки проучвания, минното дело и изграждането на Родопския минен басейн. От Чепеларско-Лъкинския район са запазени ценни материали за кооперативното движение и горовладелските кооперации. Като цяло

¹⁵ Спасова 2004: 181–196.

¹⁶ ДА – Смолян, Ф. 1272; Пенджекова – Карамфилова 2001: 61–63.

¹⁷ Пак там, Ф. 907.

¹⁸ Пак там, Ф. 936.

¹⁹ Пак там, Ф. 971.

²⁰ Начева 2013: 10–11.

учрежденските фондове представят институционализираната история на Средните Родопи в относително пълния ѝ облик от различни по вид и характер учреждения.

* * *

Предвид глобалните трансформации, свързани с дигитализацията на традиционните ресурси на архивите, ДА – Смолян е един от българските архиви, които са въвели изцяло в електронен формат своите справочници от вида пътеводители и описи, и са дигитализирали определените приоритетно за тази цел документи. Това позволява на заинтересуваните потребители на ретроспективна информация бързо и лесно да правят своите справки и да намират интересуващите ги документи²¹. По този начин е възможно по-пълноценното използване на документалните ресурси на Смолянския архив не само за тясно научни цели, но и за интересите на гражданите и обществото като цяло.

БИБЛИОГРАФИЯ

ДА – Смолян, Ф. 415К.

ДА – Смолян, Ф. 428К.

ДА – Смолян, Ф. 444К.

ДА – Смолян, Ф. 907.

ДА – Смолян, Ф. 936.

ДА – Смолян, Ф. 971.

ДА – Смолян, Ф. 698.

ДА – Смолян, Ф. 1272.

Информационна система на държавните архиви (ИСДА) –

<<http://212.122.187.196:84/PublicInfo.aspx>> (достъп: 07.09.2016)

Любенова 2003: Любенова, Л.; Спасов, Л.; Пенджекова, Р.; Карамфилова, П. [съст.]. *Екзарх Стефан I Български. Документален сборник*. София, 2003.

Начева 2013: Начева, З. *50 години Държавен архив – Смолян*. Смолян, 2013.

Нейкова 2007: Нейкова, А. *Архиви и общество*. София, 2007.

Нейкова – Пенджекова-Христева 2014: Нейкова, А.; Пенджекова-Христева, Р. *Архивите във виртуалното пространство*. София, 2014.

Пенджекова – Карамфилова 2001: Пенджекова, Р.; Карамфилова, П. Преглед на архивния фонд на Стайко Кабасанов, съхраняван в ДА – Смолян. В: *Сборник доклади от научна*

²¹ Вж. Информационна система на държавните архиви (ИСДА).

конференция "Обучението по български език в началото на XXI век", 7-8 юни 2001 г., Смолян, 2001, 61-63.

Пенджекова-Христева 2014: Пенджекова-Христева, Р. Пътят на една книга от библиотеката на Наполеон Бонапарт до Смолянския архив. В: *Европа между революции и реформи*. В. Търново, 2014, 275–284.

Пенджекова-Христева 2015: Пенджекова-Христева, Р. *Непознатият екзарх Стефан (Идейни аспекти и биоархивни измерения)*. Смолян, 2015.

Спасова 2004: Спасова, Й. Полша в неговия живот. В: *Пътят към светлината. Документален очерк за Петър Георгиев Пампоров – учител, есперантист, последовател на Петър Дънов. Ръкописи и документи от личния му архив, спомени за него.* Смолян, 2004, 181–196.

РЕМЁСЛА И ПРОМЫСЛЫ ЖИТЕЛЕЙ БЕЛОРУССКОГО ЗАПАДНОГО ПОЛЕСЬЯ В 20–30-Е ГОДЫ XX В.

LARISA LAVREENKO

Państwowy Uniwersytet im. A. S. Puszkina w Brześciu

CRAFTS AND TRADES IN THE BELARUSIAN WESTERN POLESIE REGION IN THE 1920'S AND 1930'S. The article offers an overview of the main crafts and folk trades of the western Belarusian Polesie region in the early 20th century. The article notes that Polesie folk crafts and trades of that period were aimed primarily at meeting the needs of the local population, particularly in rural areas. The most common skilled trades were specifically associated with the use of cheap local raw materials.

Keywords: craft, trade, workshops, building, pottery, weaving, embroidery.

До начала XX в. ремесла и промыслы являлись основной формой промышленного производства и играли существенную роль в жизни белорусского народа. Постепенное развитие промышленного производства в скором времени вытеснило ремесло и промыслы на второе место. Однако их существование было экономически оправданно и имело важное социально-культурное значение для западнобелорусских земель.

Наибольшее распространение народные промыслы получили на территории Полесья. В качестве основной причины, содействующей распространению народных промыслов на территории Полесья, Я. Орынжина называла слабо развитую сеть транспортной коммуникации. В результате этого крестьянин вынужден был самостоятельно изготавливать товары первой необходимости – предметы домашнего обихода, посуду, одежду, обувь, сани, возы, сельскохозяйственный и ремесленный инвентарь. И чем дальше он находился от путей сообщения, тем больше и разнообразнее была экономическая независимость народных промыслов. Примитивные инструменты позволяли изготавливать незначительное количество товаров – для удовлетворения собственных

нужд или для соседа, очень редко излишки вывозились на торги и местные ярмарки [Огунзyna 1927: 14].

Для развития народных ремёсел и промыслов в межвоенный период действовали специально организованные общества. На территории Полесского воеводства в 1925 г. было создано Полесское общество народных промыслов. Организаторы данного общества понимали, что развитие промыслов и ремёсел имело важное социально-экономическое значение для белорусского западного Полесья. Интерес к полесским народным промыслам проявляли и местные польские власти, а также местная и польская интеллигенция. Интересу местных властей содействовала политика Министерства промышленности и торговли Польши. Отдел народных промыслов ежегодно требовал от местных властей отчётов о состоянии народных промыслов и ремёсел в гминах, выставках, организованных мастерских по обучению ремеслу. Помимо этого, деятельность местных властей по поддержанию промыслов и ремёсел должна была содействовать укреплению авторитета правительственных властей и органов местного самоуправления [Лабачэўская 1998: 200–201].

Наиболее распространённым промыслом на территории белорусского западного Полесья было гончарство. Существовало как народное сельское гончарство, так и профессиональное гончарное ремесленное производство, налаженное в местечках и городах. Для сельского народного гончарства было характерно использование традиционных методов изготовления посуды, т.е. ручным способом без использования гончарного круга. На приготовление глины тратилась много времени, мешалась она руками или ногами. Примитивные печи не позволяли тщательно обжечь изделие, поэтому стоимость такого товара была низкой. Зачастую глиняные изделия в большинстве своём были *жжёными*, а не обожжёнными. Таким способом изготовленный товар шёл исключительно в обиход деревни. Гончарным промыслом занимались в основном в свободное от сельскохозяйственных работ время. Гончарами были как мужчины, так и женщины. В большинстве своём гончарным промыслом могли заниматься целые поколения [Огунзyna 1927: 43, 51]. В среде профессиональных гончаров народное сельское гончарство получило название *горшкалёны*, а их изделия – *лепяки* [Лабачэўская 1998: 226]. Профессиональные же гончары в своей работе использовали специальные горны для обжига посуды. Произведённые ими товары были более разнообразными по форме. Для западнобелорусского гончарства были характерны классические формы – кувшины, миски, слойки. Так же встречались кувшины с узкими горловинами для масла; горшки, напоминающие по форме толстые урны; два глиняных горшка, соединённых ручкой [Огунзyna 1927: 60].

Известными центрами гончарства на территории Полесского воеводства в 20–30-е гг. XX в. были местечко Городная Столинского повета и Пружаны. Местечко Городная – единственный центр производства белоглиняной керамики в Полесском воеводстве. В местечке насчитывалось 219 семей, которые занимались гончарным промыслом [ГАБО Д. 443: 23]. Наиболее распространённым здесь было изготовление горшков, мисок, обычных и эмалированных ваз. Эмалированные изделия по своим качественным характеристикам были намного выше обычных, но данный способ обработки керамических изделий был слабо распространён среди городнянских гончаров. В местечке им занималось только 18 семей. Главная причина – дороговизна материала, который употреблялся при изделии поливы. Следовательно, не каждый сельский гончар мог приобрести материал для изделия поливы. В качестве ещё одной причины необходимо отметить тот факт, что готовые горшки обменивались в основном на зерно, которое шло на удовлетворение нужд гончара и его семьи [Лаўрэнка 2013: 80]. Гончарные изделия из местечка Городная реализовывались не только в окрестностях, но и в Белостоке, Львове, Варшаве, Люблине, где гончары имели свои постоянные места. На территории Полесского воеводства глиняную посуду изготавливали ещё и в Дивине Кобринского повета. В конце 1930-х гг. в Пружанах насчитывалось 38 гончаров, в Ружанах эта цифра колебалась от 14 до 20 человек [Hołubowicz 1950: 14].

Гончарные центры Полесья были взяты под опеку Варшавским обществом. Новогрудский сеймик, который был заинтересован в развитии гончарства в Пружанах, построил образцовую печь для гончаров при одной из общественных школ. В Пружанской профессиональной школе были организованы курсы по производству игрушек. Благодаря деятельности организации помощи народным промыслам в 30-е гг. вырос спрос на полесские изделия из глины в Польше. Данные товары можно было приобрести в магазинах базаров народных промыслов в Бресте, Пинске, Новогрудке. Керамические изделия, произведённые в местечке Городная и Пружанах, в Варшаве можно было купить в магазине Варшавского общества помощи народным промыслам [Лабачэўская 1998: 203–204, 230–232].

Ещё одним промыслом, получившим широкое распространение на западнобелорусских землях, было ткачество. В 20–30-е гг. XX в. ткачество существовало в виде домашнего промысла. Большую часть его продукции составляли льняные ткани, которые широко использовались в повседневном быте крестьян. На Полесье для пошива одежды и белья почти всё сельское население использовало ткани собственного производства, ввиду дороговизны аналогичного привозного товара. Определить, сколько времени уходило у ткачих на работу, точно невозможно, но, в основном, 90 дней зимой и 14 летом [Огунзупа 1927: 19]. Таким образом, средний рабочий год в ткацком

промысле состоял из 100 дней. За этот период на одну ткачиху приходилось от 20 до 50 м готовой льняной ткани шириной не более 70 см. Цена на полотно колебалась в зависимости от местности и в среднем составляла 1 злотый 50 грошей за метр [Orynżyna 1927: 19–20]. В 20-е гг. в городах наблюдался рост производства декоративных тканей, которые были важной составляющей убранства жилого помещения. Однако учитывая их дороговизну, акцент всё же делался на дешёвые сельские ткани. В 1935–1936 гг. спрос на данный вид ткани постепенно начнёт снижаться в связи с широким развитием фабричного производства по переработке льна.

Наиболее распространёнными изделиями ткацкого промысла были полотенца, скатерти, полотна для одежды, покрывала, ковры. Широкую популярность приобрели и узорчатые пояса, основная часть которых производилась на Виленщине и Новогрудчине. В Брестском повете наибольшее количество производимого сукна в 1927 г. приходилось на Олтуш (1423 м); в Дрогичинском – на Бездеж (1144 м), Одрижин (1000), Хомск (977); Коссовском – Пески (600); Лунинецком – Ленин (4630), Кожан-Городок – (1575), Лунинец – (1345); Кобринском – Дивин (860), Рогозно (800), Новосёлки (896), Подолесье (878); Пинском – Загородно (1523); Пружанском – Городечно (1045), Носки (720); Столинском – Радчицк (1217) [Orynżyna 1927: 28–29].

На территории Полесья в 20–30-х гг. XX в. широкое развитие получил и вышивной промысел. В сёлах Брестского, Кобринского и Дрогичинского поветов довольно широко использовались традиционные народные строи, украшенные вышивками. Ведущее место в данном промысле занимала техника вышивки *крестиком* и растительные орнаменты [Лабачэўская 1998: 276].

Первыми, кто обратил внимание на полесскую вышивку, были американские баптисты. *Общество друзей (Society of Friends)* в больших количествах экспортировало в Америку полесскую крестьянскую вышивку в виде скатертей и салфеток, украшенных вышитыми каёмками. Одновременно с *Обществом друзей* на территории Полесья свою деятельность развернул Комитет помощи польским восточным окраинам (Komitet Pomocy Polskim Kresom Wschodnim), организовавший в Дрогичинском и Кобринском поветах 32 своих представительства, которые делали заказы у ткачих на полотно и вышивку. Данному Комитету помощи польским восточным окраинам во главе с Я. Крахельской в результате проведённых исследований удалось выявить специфические черты, характерные для полесской вышивки (архаические орнаменты, строгие геометрические кресты, ромбы, углы). За счёт данной организации был создан вышивальный центр в Карловичах (Дрогичинский повет). В 1925 г. 723 человека поставляли полотна и вышитые изделия в Комитет, среди них 404 вышивальщицы Дрогичинского повета и 319 – Кобринского [Orynżyna 1937: 80–82].

Большое внимание ткачеству уделяло и Общество помощи народным промыслам в Бресте. Общество субсидировало различные мероприятия, направленные на развитие народных промыслов. Так, в 1925 г. в Бресте прошла Полесская выставка промыслов и рукоделия. Аналогичная выставка была организована и в Кобрине. Наибольшее значение общество отводило развитию вышивального промысла. Одним из наиболее богатых районов на Полесье, где ярко отражены традиции народного искусства в тканях, одежде и вышивке, была Кобринщина. В Кобрине был создан отдел Полесского общества помощи, который в своё время организовал 6-недельные передвижные курсы по ткацкому ремеслу [Лабачэўская 1998: 204]. Попечительство Полесского школьного округа через общество помощи народным промыслам провело курсы ткачества в Бресте, а также годичный курс ткачества в Кобрине. После ухода из Общества Я. Крахельской, которая выступала за сохранение самобытной народной культуры жителей Полесья, процесс изготовления полесской вышивки, поставляемой в местечки, постепенно вырождался и становился всё более механизированным. В связи с этим ещё один важный этап в развитии вышивального промысла связан с именем Э. Плутынской, которая с 1934 г. начала работу по возрождению полесской вышивки в Страдичах, Прилуках и Малорите [Огуньзна 1937: 82].

Более слабо на территории Полесского воеводства представлены промыслы по плетению сетей, верёвок, деревообрабатывающие промыслы. Плетением сетей занимались преимущественно на берегах рек и озёр. Несмотря на то, что на Полесье по сравнению с другими западнобелорусскими территориями было широко развито рыболовство, сети на рыбу и раков изготавливались в небольших количествах. Данный промысел сосредотачивался в основном в Лунинецком и Сарненском поветах [Огуньзна 1927: 32–33].

Развитие промысла по изготовлению верёвок зависело от количества местного сырья и встречалось только в отдельных поветах. На Полесье данный промысел был известен в Брестском, Дрогичинском, Лунинецком, Кобринском, Сарненском и Столинском поветах. В целом по воеводству в нём было занято 4 193 человека. Изготавливались верёвки только для удовлетворения собственных нужд. Очень редко излишки реализовывались на местных ярмарках и базарах. По мнению Я. Орынжиной, данный промысел существовал только благодаря плохому сообщению, которое затрудняло привоз в отдалённые местности уже готовой фабричной продукции.

Среди промыслов, относящихся к деревообработке, необходимо выделить промыслы по изготовлению возов, саней, колёс, корзин, деревянных башмаков, бочек и т.д. Народные деревообрабатывающие промыслы на Полесье развивались в Коссовском, Лунинецком, Кобринском, Пружанском, Пинском и Столинском поветах [Огуньзна

1927: 32, 40]. Промысел по изготовлению корзин в Полесском воеводстве был достаточно примитивным и также осуществлялся в свободное от сельскохозяйственных работ время. Корзины изготавливались из зелёной и очищенной лозы. На продажу шла незначительная часть изделий. Данный вид промысла существовал в отдельных местностях Брестского, Дрогичинского, Лунинецкого, Кобринского, Пинского, Столинского, Пружанского поветах. Деревянные башмаки и лапти изготавливались из липовой кары. Изготовлением лаптей занималась каждая семья, носили их ежедневно. Башмаки крестьяне обували только «от святого воскресения». На Полесье изготовление деревянных башмаков получило развитие в Хорской, Столинской, Радчицкой и Березовской гминах Столинского повета. Всего по воеводству в данном промысле было занято 10 089 человек [Ogrynzyna 1927: 40–42].

Ремесло было представлено небольшими мастерскими. Все ремесленные специальности объединялись в 7 групп: текстильную, обработки дерева, кожевенную, металлообработки, строительную, продовольственную и сферы услуг. В текстильной группе ведущее место занимало ткачество, в группе металлообработки – кровельные и слесарные мастерские. В продовольственной группе большинство составляли кондитеры, пекари и мясники. Сфера услуг была представлена фотографами и парикмахерами. На территории Полесского воеводства в 1932 г. количество ремесленных мастерских составляло 9962, из них 1856 мастерских находилось в Бресте. На строительную группу приходилось 655 мастерских, на группу обработки дерева – 2078, текстильную – 1835, обработки металла – 1646, пищевую (продовольственную) – 1375, кожевенную – 2057, сферы услуг – 316 [Sprawozdanie 1933: 18; ГАБО Д. 761: 6–7]. Из выше указанных данных можно сделать вывод, что наиболее многочисленными на территории Полесского воеводства были группа по обработке дерева, кожевенная и текстильная группы.

В Полесском воеводстве имелись целые специализированные ремесленные пункты. Так, например, в Давид-Городке ремесленниками-кожевниками производилась обувь для верховой езды, офицерские сапоги и ремни. Часть произведённой продукции шла в армейские подразделения, а остальное – на экспорт. В Ивацевичах существовал столярный кооператив.

На протяжении всего исследуемого периода существенных изменений в профессиональной структуре ремесла не происходило. Ведущими ремесленными профессиями были портные, сапожники, столяры, плотники, кузнецы, слесари. В 30-е гг. XX в. значительно возросла численность ремесленников строительной группы за счёт спроса на плотников и каменщиков, преимущественно в городах. В этот период значительное строительство развернули польские воинские подразделения. В строительстве военных объектов принимали участие местные ремесленники [ГАБО Д. 386: 16–17].

Важная роль в ремесле отводилась евреям. Согласно данным по поветам Полесского воеводства, в 1929 г. в Коссовском повете насчитывалось 95 мастерских принадлежавших ремесленникам-христианам и 272 – ремесленникам-евреям, в Пружанском – соответственно 10 и 227, Пинском – 193 и 245, Дрогичинском – 39 и 256, Кобринском – 76 и 543, Камень-Каширском – 29 и 138, Столинском – 211 и 949, Лунинецком – 40 и 434, Сарненском – 74 и 464, Брестском – 143 и 1027 [ГАБО Д.760, 1–14]. Ремесленники-евреи монополизировали наиболее прибыльные специальности. Евреи составляли большинство в Полесском воеводстве среди плотников, мясников (80%), пекарей (90%), маляров (96%), столяров (от общего количества) и каменщиков (112 из 163 ремесленных мастерских) [Лаўрэнка 2013: 79–80].

Таким образом, полесские народные промыслы и ремёсла в 20–30-е гг. XX в. были направлены в основном на удовлетворение нужд местного населения, в первую очередь сельского, только незначительная часть их изделий шла на продажу за границу. Среди народных промыслов широкое развитие получили гончарство и ткачество, которые, не похожи на народные промыслы центральной Польши, представляли огромную художественную ценность благодаря своей выраженной архаичности. Наиболее распространёнными ремесленными специальностями были специальности, связанные в основном с использованием дешёвого местного сырья, среди них необходимо выделить профессию столяра, плотника, портного, сапожника и др.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Hołubowicz 1950:** Hołubowicz, W. *Gancarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*. Toruń, 1950.
- Orynżyna 1927:** Orynżyna, J. *Przemysł ludowy w województwach: wileńskim, nowogródzkim, poleskim i wołyńskim*. Warszawa, 1927.
- Orynżyna 1937:** Orynżyna, J. *Przemysł ludowy w Polsce*. Warszawa, 1937.
- Sprawozdanie 1933:** *Sprawozdanie Izby rzemieślniczej w Brześciu nad Bugiem o stanie gospodarczym rzemiosła w roku 1932*. Brześć nad Bugiem, 1933.
- ГАБО 386:** Государственный архив Брестской области (далее – ГАБО), Ф. 1. Оп. 1. Д. 386.
- ГАБО 443:** ГАБО, Ф. 1. Оп. 1. Д. 443.
- ГАБО 760:** ГАБО, Ф. 1. Оп. 1. Д. 760.
- ГАБО 761:** ГАБО, Ф. 1. Оп. 1. Д. 761.
- Лабачэўская 1998:** Лабачэўская, В.А. *Зберагаючы самабытнасць: з гісторыі народнага мастацтва і промыслаў Беларусі*. Мінск, 1998.
- Лаўрэнка 2013:** Лаўрэнка, Л.В. Развіццё рамяства і рамеснай вытворчасці на захаднебеларускіх землях у 1921–1939 гадах. – *Вестник Полоцкого государственного университета*. Серия А. Гуманитарные науки, № 1/2013, 77–82.

RECENZJE : PRZEGLĄDY : SPRAWOZDANIA

REVIEWS : NOTICES : REPORTS

НОВ ПОГЛЕД ВЪРХУ МЕЖДУСЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИКОВИ КОНТАКТИ

ILIANA GENEW-PUHALEWA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Елена Крейчова. *Славянският Вавилон. За интерференцията между славянските езици*. София: Парадигма, 2016, 105 стр.

Новоизлязлата монография на Елена Крейчова носи метафоричното заглавие *Славянският Вавилон*, с което, препращайки към библейското сказание за възникването и същевременно объркването на езиците, щрихира образа на съвременния междуславянски езиков контакт. Предмет на изследване в книгата е интерференцията между славянските езици (така звучи и нейното подзаглавие), и в частност езиковият трансфер между българския и чешкия език. От позицията на дългогодишен преподавател по практически български език в Масариковия университет в Бърно и действащ преводач на художествена и специализирана литература, авторката мотивира изследователския си избор, определяйки интерференцията като *явление, което съпътства още първите крачки в обучението по чужд език, и се проявява особено силно, когато чуждият е генетично близък с първия език* (с. 59). Така замислено, изследването носи потенциални ползи преди всичко за глотодидактиката и професионалната подготовка на преводачи – както в теоретичен, така и в практически план.

Монографията включва предговор, 8 глави, заключение и богата библиография. Неголемият обем на публикацията е нейно достойнство, произтичащо от умението на Е. Крейчова да представя тези проблеми сбито, с акцент върху най-същественото.

Предговорът ситуира изследването в широк езиковедски контекст – в контекста на психолингвистиката, приложната лингвистика и езиковата прагматика.

Освен това авторката си служи и с утвърдени постановки и методи на съпоставителната лингвистика, дериватологията и морфологията.

В първия раздел се постулират основните понятия (респ. термини) на изследването: *първи език, втори език, усвояване на първия / втория език*. Изтъкват се разликите при усвояването на първия и на втория език (и на всеки следващ чужд), а също така ролята на първия език в процеса на обучението. В хронологична последователност се проследява еволюцията на възгледите по този въпрос в рамките на различните направления в лингвистиката (с. 10–12). Особено внимание е посветено на фундаменталното за труда понятие *интерференция*, като са синтезирани съществуващите концепции за него както в англоезичната литература, така и в славянското езикознание, за периода от 20-те години на XX век (в работите на И. Епщайн и А. Мейе) до днес (с. 16 и сл.). Интерференцията се разглежда като сложно езиково явление и респективно като многоаспектен лингвистичен проблем. За неговото изучаване Е. Крейчова смята за необходимо да хвърли светлина върху понятието трансфер, върху видовете трансфер и видовете интерференция. Последната може да бъде междуезикова и вътрешноезикова, явна и скрита, проактивна и ретроактивна, статична и динамична (с. 18 и сл.). Разисквайки проблема за интерференцията според проявите ѝ на различните езикови нива (фонологично, лексикално, граматично), авторката въвежда понятието *интерферентна грешка*, като се позовава на добилия популярност в съпоставителното езикознание метод *анализ на грешките* (англ. *error analysis*).

Проблемът за т.нар. лъжливи приятели на преводача (тук *неверни приятели на преводача*) се явява централен за изследването и на него е посветен един раздел. Авторката изтъква, че въпреки наличието на множество разработки (цитирани в библиографията), все още липсва обзорен труд, който да изучава въпроса в *мултиезичен славистичен план* (с. 35). В рамките на няколко подраздела Е. Крайчова дава своя принос за обогатяването на лингвистичното знание в тази област, като разисква семантичния аспект на подвеждащите езикови единици с оглед на явленията полисемия, омонимия и паронимия.

При по-нататъшното изучаване на проблема в дълбочина авторският избор на Е. Крейчова пада върху въпроса за деривацията на деятелни съществителни имена в контекста на езиковата интерференция между българския и чешкия език. Вниманието на авторката е насочено към определени словообразователни форманти в чешкия език, които имат свои етимологични еквиваленти в български (*-tel, -č, -ce, -es, -nik, -čí-ak, -or / -(á)tor, -ant, -ent, -l* и съответно *-ap, -ач, -ец, -ник, -тел, -атор, -ант / -ент, -льо, -ла*). *Потенциалните проблемни зони* (с. 51), са подложени на конфронтативен анализ, в който се отчита критерият продуктивност / непродуктивност на

Друга област от занае, която Е. Кръжков разглежда като поле за избор на музика

В работе рассмотрены вопросы “математического анализа” на примере анализа ζ -функции

Интерес пространств и топологический подход из монографии С. Сассенджем Дэ

ОРИГИНАЛНО И НАВРЕМЕННО ЛЕКСИКОГРАФСКО ИЗДАНИЕ

PETAR SOTIROV

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Елена Крейчова, Надежда Сталянова, Олга Сорока. *Кратък тематичен речник на българския, чешкия, полския и украинския език*. София: Парадигма, 2016, 156 стр.

Създаването на двуезични и особено на многоезични тематични речници не е често явление в славянската лексикографска практика. Затова публикуването на *Кратък тематичен речник на българския, чешкия, полския и украинския език* с авторки Е. Крейчова, Н. Сталянова и О. Сорока заслужава похвала и пропагандиране на постижението. Това издание запълва една сериозна празнина в славистичната лексикографска практика, която едва в последните години беше отчасти компенсирана с издаването на няколко двуезични тематични речници, засягащи българския, словашкия, украинския и чешкия език. Предлагащото издание включва паралелен материал от четири славянски езика, което му придава особена оригиналност, постигната благодарение на положените усилия от страна на авторския колектив, съставен от утвърдени имена от областта на лексикографията и на методиката на преподаването на чужд език.

Според авторките целта на тематичния речник е да подпомага процеса на обучението по чужд език на студентите слависти, но прегледът на съдържанието показва, че постигнатото далеч надхвърля предварително определеното предназначение. Основание за това твърдение е фактът, че включеният в речника езиков материал от 21 тематични области, който е представен в много прегледен вид, представлява изключително удобна база за многостранни съпоставителни научни изследвания. Така например сравняването на езиковите изрази в отделните езици дава потвърждение за общата им славянска принадлежност, като същевременно показва

и някои национални специфики, например при заемането от чужди езици или в областта на езиковите представи на отделните народи. Във връзка с това може да се забележи по-осезателното присъствие на гръцка и ориентална лексика в българския език, на немски заемки в полския език, асиметрия при роднинските названия между различните езици и пр.

От гледна точка на методиката на чуждоезиковото обучение съдържанието на речника не поражда никакви възражения. Включените в него тематични групи са определени въз основа на лексикалния материал на учебници по български език като чужд, които предвиждат постигането на равнище A1 – B1 от европейската езикова рамка. По този начин в обсега на внимание са се оказали следните тематични групи: *Дом, Семейство, Време (астрономическо и метеорологично), Свободно време и забавления, Работа, Образование и просвета, Човешко тяло и здраве, Храни и хранене, Градът и селото, Комуникация, Търговия и услуги, Транспорт и пътуване, Изкуство и култура, Държава и общество, Икономика, Вяра и религия, Земята, Растения, Животни, Околна среда и екология, Вселената*. При представянето на езиковия материал за изходен е приет българският език, затова най-напред са подадени българските думи и изрази, а след това последователно са посочени техните съответствия в чешкия, полския и украинския език. В някои от случаите са посочени и примери за употреба. Преводните еквиваленти са съвсем точни, при това похвално е старанието на авторките да се съобразят с етнокултурните специфики при търсенето на подходящото преводно съответствие.

Изработването на *Кратък тематичен речник на българския, чешкия, полския и украинския език* с автори Е. Крейчова, Н. Стаянова и О. Сорока и неговото публикуване от издателство *Парадигма* е едно полезно, оригинално, навременно и затова особено похвално начинение, което заслужава да бъде посочено като пример и с това да се насърчи подготвянето на бъдещи подобни издания. Предложеното издание притежава всички черти на сериозен лексикографски труд и полезно дидактично помагало и затова със сигурност ще намери положителен отзвук сред широк кръг потребители – не само сред преподавателите и изучаващите славянски език като чужд, но и сред специалистите лексикографи, изследователите от областта на славянското съпоставително езикознание, както и сред всички любители на хуманитарните занимания.

ТРИНАДЕСЕТИ МЕЖДУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧНИ ЧЕТЕНИЯ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ И МНОГОЕЗИЧИЕ (21-23 АПРИЛ 2016, СОФИЯ)

ELENA DARADANOVA

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

В периода 21–23 април 2016 г. в Софийския университет Св. Климент Охридски се проведеха *Тринадесетите международни славистични четения* на тема *Мултикултурализъм и многоезичие*, които осъществиха поредната среща на научни школи, изследователски интереси и интерпретативни гледни точки в областта на славистичната наука¹. В рамките на конференцията се организира и юбилейна научна сесия *Морфология, синтаксис, прагматика* в чест на 75-годишнината на проф. дфн Руселина Ницолова.

Международният научен форум на Факултета по славянски филологии възниква като инициатива на катедрите по славянски литератури и славянско езикознание през 1992 г. и в последвалите години постепенно прерасна в един от най-представителните международни научни форуми както за факултета, така и в страната. Славистичната проблематика изгради основата на динамичен диалог с други области на научното знание и практиката. И през тази година четенията предложиха тема, чиято актуалност доведе в залите на университета голям брой участници с разностранни научни интереси. Така и това издание на научния форум продължи традицията да поставя във фокуса проблематики, предизвикващи научния интерес на широк кръг специалисти слависти. Тематичната хронология на форума е показателна за тази тенденция. Първите славистични четения през 1992 г. са посветени на 170-тата годишнина от издаването на първата научна граматика на старобългарския език *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris...* (1822) от Йозеф Добровски, а проведените в периода 1994–2014 г. научни конференции поставят следните

¹ Конференцията бе финансирана от Фонд Научни изследвания на СУ Св. Климент Охридски.

Освен издигнатите досега форуми в блога и редина са били като примери

През последните четири издания на форума се наблюдава ясно покачване

Избранията тема на Тривадеветното съвещание е: КОИТЕ СЪЩОСТИ ИЛИ

В работата на конференцията взеха участие общо сто сесемдесет и пет ученици

Руселина Ницолова – шестдесет учени от България, Германия, Италия, Русия, Канада и Сърбия. Българските участници представиха всички водещи научни институции: Софийски университет *Св. Климент Охридски*, Пловдивски университет *Паисий Хилендарски*, Великотърновски университет *Св. св. Кирил и Методий*, Югозападен университет *Неофит Рилски*, Шуменски университет *Епископ Константин Преславски*, Институт по български език, Институт по литература, Институт по балканистика и Институт по етнология и фолклористика на Българска академия на науките. Чуждестранната славистика бе представена от пет национални академии на науките и от четиридесет и три университета и института. Освен учени от водещи научни институции от България и чужбина, с доклади се включиха тридесет и четирима докторанти, магистри и студенти, за част от които това беше първо участие на научен форум.

Тринадесетите славистични четения бяха открити от Декана на Факултета по славянски филологии доц. д-р Бойко Пенчев. От името на ректорското ръководство на университета участниците във форума бяха поздравени от заместник-ректора на Софийския университет проф. д-р Ренета Божанкова.

В рамките на пленарното заседание председателят на Международния комитет на славистите проф. Бошко Сувайджич от Университета в Белград представи в доклада си *Књижевна тематика XVI Међународног конгреса слависта у Београду 2018 године* основните тематични области на предстоящия международен славистичен конгрес в Белград. В заседанието участие взеха проф. Максим Стаменов от Института за български език при БАН с доклад на тема *Някои особености на културната специфика на традиционното многоезичие и мултикултурализъм в България*, проф. Сава Дамянов от Университета в Нови Сад с доклада *Да ли постоји (национална) књижевност?*, а проф. Найда Иванова от Софийския университет предложи на вниманието на аудиторията темата *Поли- и монолингвизъм при формирането и функционирането на славянобългарския и славяносръбския книжовноезиков тип от последните десетилетия на XVIII до средата на XIX в.*

Работата на конференцията продължи и в следващите два дни. Изложените тези предложиха интересни гледни точки, провокираха дискусии и същевременно очертаха актуални тенденции в националните научни дискурси. Обговорени бяха националните специфики на славянските езикови идиоми от гледна точка на граматиката, словобразуването и прагматиката. Тенденциите в съвременния език бяха положени в полето на междуезиковия диалог и обгледани през призмата на социолингвистиката и етнолингвистиката.

•

СТРЪМНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПЪТЕКИ КЪМ МОДЕРНОСТТА

KAMEN RIKEV

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Национална конференция *Началата на българската модерност. Революционни идеи и всекидневни практики*. Регионален исторически музей – Русе, 26–27 октомври 2016 г.

На 26 и 27 ноември Регионалният исторически музей в Русе бе домакин на научната конференция *Началата на българската модерност. Революционни идеи и всекидневни практики*, посветена на редица ключови за националната история годишнини: 150 г. от откриването на железопътната линия Русе – Варна, 150 г. от организирането на Тайния български централен комитет в Букурещ, 150 г. от създаването на читалище *Зора* в Русе, 150 г. от първото театрално представление в Русе, 150 г. от рождението на естествоизпитателя Васил Ковачев, 145 г. от създаването на Русенския революционен комитет, 140 г. от Априлското въстание, 140 г. от първия музей в Русе и 50 години от откриване на Националния музей на транспорта в Русе.

Зала *Александър I* на Русенския музей събра учени и обществени дейци, изследващи зараждането на модерността в различни аспекти на българския живот от втората половина на XIX и началото на XX век. Неслучайно преобладаващата част от докладите бе свързана с града, изиграл първостепенна роля за навлизането на Новото време по българските земи.

Предвид разностранните професионални интереси на участниците и обхвата на дискутирания материал, форумът доказа ефективността на интердисциплинарните научни срещи, при които историци, културолози, фолклористи, музейни и архивни работници проблематизираха от специфични ъгли усвояването и адаптирането на европейската модерност към българските нужди и условия. Всички доклади

съдържаха явно или негласно послание за нестихваща популярност, но и за недостатъчна проученост на темата в научния и публичния живот.

Въвеждащият доклад на научния ръководител на конференцията проф. д-р Красимира Даскалова – *За началата на българската модерност* – зададе общата рамка на последвалите заседания: критичен поглед към миналото с непрестанен ангажимент към самобитните търсения и интерпретации на модерната идентичност, отличаващи българския опит от историческия и кулурен развой на други нации. Перспективата *минало – настояще*, в която миналото обхваща зората на родната модерност и епохата на социализма, а настоящето узаконява неизбежен скепсис, но и множество предизвикателства, бе силно отчетлива в докладите на проф. д-р Николай Ненов, директор на Русенския музей и организатор на конференцията – *Линията на Модерността. Образи и послания в Националния музей на транспорта в Русе*, доц. д-р Ана Лулева (Институт за етнология и фолклористика на БАН) – *Благотворителност, образование, грижа – женските дружества в модерна България*, д-р Григор Григоров (ИЕФЕМ – БАН) – *Церемониални употреби на националното знаме: символика и функции*, Искрен Великов (РИМ – Русе) – *Музеи, посветени на националното Възраждане – география и типология*, Хачик Лебикян (РИМ – Русе) – *Модерността в летеброеето (модерното летеброее). 100 години от въвеждането на Григорианския календар в България*, Николай Чакъров (Средно училище Фридрих Шилер – Русе) – *Методически бележки върху уроците за Априлското въстание в българските учебници по история (1980–2016 г.)*. Презентацията *Бръснарското ножче срещу бръснача* на Румен Кузов от русенското сдружение *Ретро арт* онагледя не само навлизането на модерността в родния бит, но и един от нейните куриози – произвежданите преди Втората световна война ножчета *В. Левски* на фирмата Солинген с лика на революционера.

Част от докладите настояваха върху паметта за личности и събития от миналото, чиято липса може да бъде тълкувана като белег на модерността: Красимир Кънчев (Клуб Русчуклии) – *Иваница Ангелов – еволюцията на революционера през призмата на модерността*, доц. д-р Атанас Колев (Русенски университет Ангел Кънчев) – *Жертва на модерността ли е паметта за бележитите русенци, гаснеща между скромно признание и тежка забрава*, Крум Гергицов (Драматичен театър Сава Огнянов – Русе) – *Театралните представления в Русе през Възраждането – корени на любовта и омразата в българските театрални страсти*. Нови факти към живота на емблематични, макар позабравени дейци от втората половина на XIX век, представиха д-р Радослав Спасов (СУ Св. Климент Охридски) – *Развитието на църковното движение през погледа на британската дипломация в Русе*, Стефка

Маринова (Държавен архив – Русе) – *Кредитирането на стопанските инициативи на предприемчивите русенци, отразено в търговския тефтер на Марин Янакиев (70-те години на XIX в.)*, д-р Камен Риков (Люблински университет Мария Кюри-Склодовска) – *Две непознати илюстрации от Хенрик Дембицки с българска тематика*.

Русенският акцент в конференцията бе най-виден в докладите на д-р Веселина Антонова (Държавен архив – Русе) – *Участието на членовете на възрожденското читалище „Зора“ във възстановяване на българската държавност*, Иван Марков (Клуб Русчуклии) – *Бележки към генеалогията на копривщенския възрожденски род Доганови и тяхната русенска връзка*, Теодора Бакърджиева (РИМ – Русе) – *Вилаетският вестник „Дунав“ – проводник на ново, модерно отношение към здравето (1865–1877)*, Мариана Димитрова (РИМ – Русе) – *Русенското пристанище – от кога било до кога нула*, Искра Тодорова (РИМ – Русе) – *Русе и модерността*, Десислава Тихолова (РИМ – Русе) – *В началото бе музиката!*, Ренета Рошкева (РИМ – Русе) – *Приносът на училище „Христо Ботев“ за развитието на спорта в Русе*, както и в два доклада – на Мая Кубратова и Венцеслав Петков от РИМ – Русе – върху хербарийните и спиртно-формалиновите колекции на изтъкнатия ботаник и зоолог Васил Ковачев (1866–1926). Преображенията в икономиката и бита в другия край на линията Русе – Варна синтезира Татяна Щерева (РИМ – Варна) с доклада *Ролята на първата железница в България за стопанското развитие на Варна и в живота на варненци през втората половина на XIX в.*

Сред безспорните достойнства на конференцията бяха както разнообразието от ракурси към модерността, така и извличането на забравени факти и документи от държавните, музейните, училищните архиви и вилаетския вестник *Дунав* (1865–1877). Форумът бе съпроводен от откриването на изложбата *Свети Димитрий Басарбовски – светец на два народа* на Музея на Софийския университет, на което д-р Радослав Спасов, автор на едноименната триезична (на български, румънски и английски) книга с исторически извори за светеца¹, разказа за българско-румънското сътрудничество при популяризирането на слабо известния български подвижник, покровител на Букурещ, и култовите места, свързани с него.

1 Спасов, Радослав; Хинковски, Симеон. *Свети Димитрий Басарбовски – светец на два народа. Сборник с документи XV–XIX век*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2014, 120 стр.

IN MEMORIAM
PROFESOR MICHAŁ ŁESIÓW
(3.05.1928 – 15.07.2016)

MATEUSZ JASTRZĘBSKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

W dniu 15 lipca 2016 roku odszedł od nas prof. dr hab. Michał Łesiów – znakomity naukowiec, świetny nauczyciel akademicki, wychowawca kilku pokoleń młodych ludzi, a nade wszystko niezwykle ciepły człowiek porozumienia i dialogu, zwłaszcza dialogu polsko-ukraińskiego.

Profesor Michał Łesiów był od ponad 60 lat nierozdzielnie związany z Lublinem i dwoma lubelskimi uniwersytetami – Uniwersytetem Marii Curie-Skłodowskiej i Katolickim Uniwersytetem Lubelskim. Przez wiele lat współpracował także z Wyższym Seminarium Duchownym w Lublinie, prowadząc tam zajęcia dla kleryków wyznania greckokatolickiego. W Lublinie podjął w 1950 roku studia na filologii polskiej KUL, które ukończył w 1955 roku. Po rocznym pobycie na stażu naukowym w Instytucie Językoznawstwa PAN w Krakowie powraca do Lublina w 1956 roku, by rozpocząć pracę w Katedrze Języka Polskiego UMCS. Od tego momentu, przez 52 lata, jest nieprzerwanie związany z tą lubelską uczelnią, pełniąc różne funkcje – kierownika Zakładu Filologii Rosyjskiej (później Zakładu Języka Rosyjskiego oraz Zakładu Filologii Ukraińskiej), dyrektora Instytutu Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej oraz Dziekana Wydziału Humanistycznego (w latach 1981–1984).

Profesor Michał Łesiów urodził się 3 maja 1928 roku we wsi Huta Stara w powiecie buczańskim na Tarnopolszczyźnie. Tu uczęszczał do miejscowej szkoły podstawowej, gdzie uczył się do roku 1941. Po II wojnie światowej rodzina Profesora skorzystała z możliwości repatriacji i przesiedliła się do wsi Zielin w byłym województwie szczecińskim. Tu Pan Profesor kontynuował naukę, zdobywając tzw. *małą maturę* w Gryfinie (1948 r.) oraz dwie *duże matury* (1950 r.) – w Niższym Seminarium Duchownym w Gorzowie Wielkopolskim oraz maturę państwową, uzyskaną na podstawie zdanych egzaminów w Kuratorium Szczecińskiego Okręgu Szkolnego.

Po ukończeniu szkoły średniej rozpoczął naukę na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, początkowo na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej, a następnie na filologii polskiej. W 1955 roku uzyskał tytuł magistra filologii polskiej na podstawie pracy magisterskiej na temat *Opis gwary mieszkańców wsi Huty Starej w powiecie buczackim*, napisanej pod kierunkiem prof. Tadeusza Brajerskiego.

Bezpośrednio po ukończeniu studiów mgr Michał Łesiów odbył roczny staż naukowy w Instytucie Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kierunkiem prof. Kazimierza Nitscha.

W 1956 roku powrócił do Lublina i podjął pracę w Katedrze Języka Polskiego UMCS, którą kierował wtedy profesor Leon Kaczmarek. Szybko włączył się w życie naukowe, uczestnicząc w zbieraniu materiału toponomastycznego oraz w przygotowaniu *Atlasu gwar Lubelszczyzny*. W 1960 roku odbył roczny staż naukowy w Uniwersytecie Tarasa Szewczenki w Kijowie. Profesor uzyskał stopień doktora (w 1962 roku) na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie rozprawy *Język dramatów zachodnioukraińskich XVII – początku XVIII wieku*, przygotowanej pod kierunkiem prof. Leona Kaczmarka.

W roku 1963 został przeniesiony z polonistyki do tworzącego się Zakładu Filologii Rosyjskiej jako jeden z jej organizatorów. W roku 1969 wówczas doktor Michał Łesiów otrzymał stanowisko docenta etatowego. Rok później został kierownikiem Zakładu Filologii Rosyjskiej UMCS, a następnie (w 1973 roku) dyrektorem Instytutu Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej UMCS. W tym roku uzyskał również stopień naukowy doktora habilitowanego na podstawie monografii *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*.

W 1973 roku Profesor Michał Łesiów przebywał na Uniwersytecie Harvarda w Cambridge (Mass.), gdzie prowadził zajęcia w zakresie językoznawstwa słowiańskiego, a zwłaszcza ukraińskiego. Ponownie do Stanów Zjednoczonych wyjechał jeszcze w 1986 roku, gdzie pracował jako *visiting professor* w Uniwersytecie Minnesockim w Minneapolis.

W 1981 roku Michał Łesiów został wybranym Dziekanem Wydziału Humanistycznego UMCS, co było wyrazem uznania i szczególnego zaufania ze strony macierzystego środowiska uczelnianego. Okres kadencji przypadł na czas trudny – strajków studenckich, stanu wojennego, zawieszenia zajęć na uczelni, – który, jak przyznaje Jubilat, *udało się nam przeżyć bez szwanku moralnego*.

W roku 1983 docent Michał Łesiów otrzymał tytuł profesora.

Po zmianie sytuacji politycznej i ogłoszeniu niepodległości przez Ukrainę władze UMCS, za zgodą Senatu, powołały w 1991 roku studia w zakresie filologii ukraińskiej oraz utworzyły Zakład Filologii Ukraińskiej, a jego kierownictwo powierzono Profesorowi Michałowi Łesiowowi. Decyzja ta była urzeczywistnieniem się wieloletnich starań

i spełnieniem marzeń Profesora. Kierownikiem Zakładu Filologii Ukraińskiej UMCS pozostawał Profesor Michał Łesiów do przejścia na emeryturę w 1998 roku.

Pomimo nowych, licznych obowiązków, związanych z organizacją nowej jednostki, Profesor zawsze znajdował czas na działalność naukową. W 1997 roku ukazuje się monografia *Українські говірки в Польщі* (*Gwary ukraińskie w Polsce*), która dokładnie opisuje 6 dialektów ukraińskich, występujących na terenie Polski. Profesor Michał Łesiów pozostawał nieobojętny również na potrzeby dydaktyczne placówek oświatowych z ukraińskim językiem nauczania. W 1996 roku ukazuje się drukiem jego podręcznik do gramatyki języka ukraińskiego pt. *Шкільна грамати́ка української мови*. Po przejściu na emeryturę nie zaprzestaje pracy naukowej. Zaowocowało to następującymi publikacjami: *O Ukrainie. Prawie wszystko!?* (wsp., 2011), *Recensio. Про прочитані книжки та їх авторів* (2012), *Мої мовні поради* (2015), *Українська літературна мова XVII XVIII століть. Зібрані праці* (2016), *Literatura chłopska w powojennej Polsce. Prace zebrane* (w druku: 2017).

Wspomnieć należy także o działalności dydaktycznej Profesora Michała Łesiowa. Był on promotorem ponad 600 prac magisterskich z zakresu językoznawstwa rusycystycznego, ukrainistycznego, białorutenistycznego i polonistycznego. Swoją znaczącą cegiełkę dołożył również do rozwoju młodej kadry naukowej. Wypromował 21 doktorów, recenzował około 50 rozpraw doktorskich, które powstawały w wielu ośrodkach uniwersyteckich Polski oraz opiniował w ponad 20 przewodach habilitacyjnych i kilkunastu postępowaniach o awanse profesorskie.

Istotne miejsce w pracy Profesora Michała Łesiowa zajmowała działalność popularyzatorska. Szczególnym zainteresowaniem dużej rzeszy słuchaczy cieszyły się *Wykłady Ogólnouniwersyteckie – Ukraina wczoraj i dziś* oraz *Rola kulturotwórcza Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej*. Zostały opublikowane w serii *Wykłady otwarte UMCS* i cieszyły się na tyle dużym zainteresowaniem czytelników, że doczekały się drugiego wydania. Profesor był autorem popularnego cyklu porad językowych (*Мовні поради*), drukowanych przez kilka lat w tygodniku mniejszości ukraińskiej *Nasze Słowo*. Na jego łamach bardzo często zabierał głos w wielu istotnych sprawach, które dotyczyły społeczności ukraińskiej w Polsce.

Działalność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna Profesora Michała Łesiowa była wielokrotnie doceniana w środowisku, czego dowodem są liczne nagrody i wyróżnienia – *Złoty Krzyż Zasługi*, *Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski*, *Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski*, *Medal Komisji Edukacji Narodowej*, odznaczenie *Memoria Iustorum*. Szczególne znaczenie dla Profesora miał medal *Pro Ecclesia et Pontifice*, przyznany Mu przez Papieża Jana Pawła II. Profesor był także członkiem wielu organizacji naukowych i społecznych oraz komitetów redakcyjnych.

NOTY O AUTORACH
NOTES ON THE AUTHORS

MARTA ABUZAROWA (*stetsula@amu.edu.pl*)

doktor, pracownik Zakładu Ukrainistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe: onomastyka polska i ukraińska, ukraińsko-polska interferencja językowa, metodyka nauczania języka ukraińskiego jako obcego, teoria i praktyka przekładu.

ROBERT BOŃKOWSKI (*robert.bonkowski@us.edu.pl*)

dr hab., pracownik Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania naukowe: słowotwórstwo w językach południowosłowiańskich, etymologia, socjolingwistyka, glottodydaktyka.

EMIL CHRÓL (*medyk331@gmail.com*)

magister filologii rosyjskiej, doktorant Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w zakresie literaturoznawstwa i językoznawstwa neofilologicznego. Zainteresowania naukowe: współczesny teatr w kontekście wschodniosłowiańskim, języki, kultura i tradycja Słowian.

FELIKS CZYŻEWSKI (*feliks.czyzewski@poczta.umcs.lublin.pl*)

profesor, dr hab., kierownik Zakładu Filologii Ukraińskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: dialektologia słowiańska, etnolingwistyka, onomastyka.

ELENA DARADANOVA (Елена Дараданова, *elidaradanova@yahoo.co.uk*)

doktor, pracownik Katedry Literatur Słowiańskich Uniwersytetu Sofijskiego im. św. Klemensa Ochrydzkiego. Zainteresowania naukowe: literatury południowosłowiańskie, bałkański modernizm i awangarda, literaturoznawstwo porównawcze, recepcja przekładowa literatur słowiańskich.

AGNIESZKA DUDEK-SZUMIGAJ (*agnieszka.dudek-szumigaj@poczta.umcs.lublin.pl*)

doktor, pracownik Zakładu Filologii Ukraińskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: zjawiska etnolingwistyczne na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, słownictwo ludowe południowego Podlasia.

ILIANA GENEW-PUHALEWA (Илияна Генев-Пухалева, *ilianag@interia.pl*)

dr hab., pracownik Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania naukowe: językoznawstwo słowiańskie, studia nowogreckie, etnolingwistyka, języki specjalistyczne.

DOROTA GŁUSZAK (*gluszakdorota@gmail.com*)

magister, absolwentka specjalności filologii rosyjskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: historia języka rosyjskiego, zapożyczenia leksykalne, frazeologia współczesnego języka rosyjskiego.

LILIA IVANOVA (Лилия Иванова, *ldk@abv.bg*)

doktor, pracownik Katedry Slawistyki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Pławdiwskiego im. Paisja Hilendarskiego. Zainteresowania naukowe: współczesny język polski i bułgarski, gramatyka porównawcza języków słowiańskich.

MATEUSZ JASTRZĘBSKI (*mateusz.jastrzebski@poczta.umcs.lublin.pl*)

doktor, pracownik Zakładu Filologii Ukraińskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: polsko-ukraińskie językoznawstwo porównawcze, składnia i morfologia ukraińskiego języka literackiego.

TINA JUGOVIĆ (*tinajugovici@gmail.com*)

lektorka języka słoweńskiego w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego oraz pracownik Centrum Języka Słoweńskiego jako Języka Obcego Uniwersytetu w Lublanie. Zainteresowania naukowe: dydaktyka języków obcych, językoznawstwo słowiańskie, przekład.

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA (Елена Каневска-Николова, *elenatn@abv.bg*)

doktor nauk filologicznych, profesor Uniwersytetu Pławdiwskiego (Filia w Smolanie), kierownik Katedry Nauk Filologicznych i Pedagogicznych. Zainteresowania naukowe: bułgarska dialektologia i socjolingwistyka.

MARCIN KOJDER (*marcin.kojder@wp.pl*)

doktor, pracownik Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: onomastyka, historia języka ukraińskiego, gramatyka historyczna języka ukraińskiego, gramatyka opisowa języka ukraińskiego.

LARISA LAVREENKO (Лариса Викторовна Лавреенко, *lv.87@mail.ru*)

doktor, pracownik Katedry Pedagogiki Państwowego Uniwersytetu im. A. S. Puszkina w Brześciu. Zainteresowania naukowe: historia Białorusi Zachodniej lat 1920–1930-tych lat, historia gospodarki białoruskiej, krajoznawstwo ziemi brzeskiej.

RUSALENA PENDZHEKOVA-HRISTEVA (Русалена Пенджекова-Христева, *rusalena@abv.bg*)
doktor, docent Uniwersytetu Płowdiwskiego Paisja Hilendarskiego (Filia w Smolanie).
Zainteresowania naukowe: archiwistyka, zarządzanie dokumentacją.

KAMEN RIKEV (Камен Рикев, *rikev@umcs.pl*)
doktor, pracownik Zakładu Językoznawstwa Słowiańskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: bułgarsko-polskie stosunki literackie i kulturowe, historia kultury narodów bałkańskich i słowiańskich, chrześcijańskie korzenie literatury bułgarskiej i polskiej.

DIMKA SAVOVA (Димка Савова, *dimkasav@abv.bg*)
doktor, docent Wydziału Filologii Słowiańskich Uniwersytetu Sofijskiego. Od 2016 r. lektor języka i literatury bułgarskiej na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: składnia, semantyka, pragmatyka lingwistyczna, lingwistyka tekstu.

PETAR SOTIROV (Petar Sotirow, Петър Сотиров, *sotirow@wp.pl*)
dr hab., profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, kierownik Zakładu Językoznawstwa Słowiańskiego. Zainteresowania naukowe: socjolingwistyka, lingwistyka kulturowa, etnolingwistyka.

INNA SZWED (Инна Швед, *shved_inna@tut.by*)
dr hab., profesor Katedry Literatury Białoruskiej Państwowego Uniwersytetu im. A. S. Puszkina w Brześciu. Zainteresowania naukowe: mitologia słowiańska, mitologiczny model świata, system gatunkowy folkloru białoruskiego.

MARIANA TSIBRANSKA-KOSTOVA (Марияна Цибранска-Костова, *m.tsibranska@gmail.com*)
doktor nauk filologicznych, profesor Instytutu Języka Bułgarskiego Bułgarskiej Akademii Nauk, kierownik Sekcji Historii Języka Bułgarskiego. Zainteresowania naukowe: tekstologia i język starosłowiańskich tekstów prawniczych, historia języka bułgarskiego, edytorstwo słowiańskie, kulturologia.

MARIA ZHIGALOVA (Мария Жигалова, *zhygalova@mail.ru*)
doktor nauk pedagogicznych, profesor Katedry Teorii i Historii Literatury Rosyjskiej Uniwersytetu A. S. Puszkina w Brześciu. Członek rzeczywisty Akademii Nauk Pedagogicznych i Społecznych Federacji Rosyjskiej.

